Poštarina plaćena u gotovu

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA. UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU. UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA
GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU. UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

29

Doštampano g. 1934.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 40·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 32·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utužívo u Zagrebu.

SADRŽAJ 29. SVESKA:

	Str.
Dr. Franjo Fancev: Hrvatska crkvena prikazanja (sa 12 slika)	143
Dr. Josip Matasović: Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar (sa 8 slika) nastavak	169
Milan pl. Praunsperger: Nešto o starom hrvatskom oružju III. (sa 1 slikom)	205
Aleksandar Derocco: Crkva sv. Gjorgja u Podgorici (sa 4 slike i 1 tablom)	208
Dr. Artur Schneider: Tko je bio Niccoló dell'Arca?	212
Nikola Žic: O slavenskoj investituri na polju Gospe Svete	213
Dr. Josip Bösendorfer: Kolonija Čiprovćana u Osijeku	213
Vido Latković: Zapisi vojvode Petra F. Vujovića (sa 2 slike)	222
Dr. Marijan Stojković: Orko	226
Nekrolozi	227
Publikacije	231
Bilješke	233
Privatni promicatelji Etnografskog muzeja u Zagrebu	238

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 30. svezak (Din 32·— priloženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 30. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

— Za napredak i raširenje »Narodne Starine« zauzeli su se u posljednje vrijeme: Josip Cvrtila, učitelj, Bjelovar. — Marijan Markovac, nastavnik Učiteljske škole u Zagrebu. — Ivo Jelenović, knjižničar Higijenskog zavoda u Zagrebu. — Ante E. Brlić, tajnik Arheološkog kluba »Mursa« u Osijeku. — Gradsko načelstvo u Bjelovaru (Din 500.—).

Nema pravoga razmjera između opadanja i prinove naših pretplatnika. Jedino povećavanje broja pretplatnika »Narodne Starine« i samostalno proširivanje kruga naših prijatelja može još održati ovaj časopis. U posljednje vrijeme prigodom izlaska pojedinog sveska uvijek broj naših primalaca opada. Nije dosta, napokon, ni uredno pretplaćivanje — a i toga nam u ogromnoj većini nedostaje — nego bi valjalo pokazati nešto bar zanimanja za povećanje broja pretplatnika »Narodne Starine«. Molimo da se ovo uvaži!

Uprava »Narodne Starine«.

* MOLIMO ISPRAVAK! Kod prelamanja prošlog, 28. sv. potkrala se pogrješka u nekrologu o Milanu Prelogu: prva dva retka 1. stupca str. 122. trebali su doći na početak 2. stupca str. 121. Molimo za ispravak. — Isto na str. 108. u 30. retku treba početak ovoga retka glasiti »qui de loco ad locum . . .«, Ostale tiskarske pogrješke ispravili su čitaoci valjada sami. A na stroju za slaganje (pošto se kod nas ni naučne edicije nigdje ne slažu rukom!) takve su pogrješke neminovne i pored najpomnije korekture. Na str. 114. u 3. retku treba stajati »Martina, biskupa i mučenika« itd.

Važno za sabirače!

U posljednje vrijeme mnogi nam se sabirači staroga novca obraćaju različnim upitima koji se tiču praktične strane njihova interesovanja, cijena i sl. na što nam i pored najbolje volje nije moguće odgovoriti. Upozoravamo da je toj potrebi doskočio g. dr. Jozo Petrović, kustos Narodnog Muzeja i mnogo uvaženi referent numizmatičke rubrike u beogradskom »Vremenu«, zapravo jedan između današnjih prvih numizmatičkih stručnjaka u Jugoslaviji. G. dr. Jozo Petrović pokrenuo je naime nedavno poseban časopis za antički i stari jugoslavenski novac pod naslovom

»NUMIZMATIČAR«

Naručuje se kod Uprave »Numizmatičara«, Beograd, pošt. pregradak, br. 209. — Časopis je znalački uređen, bogato opremljen, uredništvo je u stalnoj stručnoj vezi s inozemstvom, te ćemo se u jednom od narednih brojeva »Narodne Starine« na nj osvrnuti svestrano.

Dr. F. FANCEV: HRVATSKA CRKVENA PRIKAZANJA

U historijama i najvećih zapadnoevropskih književnosti, kao francuske, njemačke, talijanske, koje su već u ranom srednjem vijeku obilovale i drugim književnim rodovima, crkvenoj se poeziji i crkvenoj drami, bez ustručavanja, priznaje važnost što su je u razvitku odnosnih književnosti imale; u historijama hrvatske književnosti, u kojoj su crkvena poezija i crkvena prikazanja za nekolika stoljeća prethodili umjetničkoj svjetovnoj književnosti, oni se u novije vrijeme ne spominju[1]), odnosno ako se spominju, tada to biva na način iz kojega se i odviše javno vidi, da su naši literarni historici pri tome u ne maloj neprilici, ne znajući u koji kutić da ih smjeste i što da upravo o njima kažu.[2]) A ipak bi im, bojim se, učinio krivo, kad bih kazao, da su ih mimoilazili zbog riječi »crkveni« u nazivu. Krivo bih im učinio time zato, jer svi oni u svojim su historijama žrtvovali i više stranica za sasvim neknjiževni pokušaj njemačkih reformatora, koji su i bez svake pozadine u hrvatskoj sredini htjeli da hrvatskim štampanim knjigama zadobijaju pristaše za reformaciju. I dok je ta t. zv. »hrvatska« protestantska književnost bio i ostao pokušaj bez svake pa i najmanje važnosti za razvitak hrvatske književnosti, crkvena poezija i crkvena prikazanja pretstavljali su u hrvatskoj književnosti pokret, koji je davno prije svih drugih književnih pokreta bio obuhvatio sve pokrajine i sve dijalekte u njihovu cjelokupnom prostranstvu od Istre preko hrvatskog i dalmatinskog primorja i otočja do Budve u jednu jedinstvenu i neprekinutu književnu zajednicu.

To što sam netom kazao i bilo je odlučno, da sam ovdje u odličnoj reviji, koja svojim prilozima treba da obuhvati baš i ta ista područja, nakanio ukratko izložiti sam postanak kao i cijeli razvitak hrvatskih crkvenih prikazanja.

[1]) Kao na pr. u »Hrvatskoj književnosti« M. Ujevića od g. 1932.

[2]) Ovo vrijedi naročito za historije hrv. književnosti Br. Vodnika, D. Bogdanovića i Dr. Prohaske. — Hrv. crkvena prikazanja najsavjesnije su izložena u A. Pavića Historiji dubrovačke drame, Zagreb 1871., str. 5—41, M. Medinija Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, Zagreb 1902., str. 10—30, 275—291, i u monografijama A. Leskiena Altkroatische geistliche Schauspiele, Leipzig 1884. i Jurja Roića Starohrvatska crkvena prikazanja, Nastavni Vjesnik, god. 23. 1915.

I.

Dramska književnost kao naročiti književni rod — a ovamo idu i crkvena prikazanja — za dvije i po hiljade godina svoga opstanka upravo se dva puta potpuno iznova rodila. Prvi put je to bilo u staroj Heladi, gdje je u 5. stoljeću prije Kristova rođenja iz Dionisijevih svečanosti malo po malo izrasla stara grčka drama. Kad je, međuto, nekoliko stoljeća poslije Kristova rođenja kršćanska crkva sasvim izbrisala i samo sjećanje na grčki i rimski teatar, nezavisno od staroklasičke drame i teatra razvit će se u 10. stoljeću sasvim novi zameci kršćanske dramske književnosti u jednom švicarskom benediktinskom samostanu i opet iz bogoslužja. Klicu za to dao je ovaj put obred jutarnje na Uskrsnu nedjelju u kojem se proslavljavao spomen Isukrstova uskrsnuća. I od toga časa u razvijanju kršćanske crkvene drame proteći će novih pet stoljeća pa da se tek za Renesanse nađe ona na istome putu sa staroklasičkom i prema njenim obrascima razvijenom novovjekom svjetovnom dramom, a zatim za stoljeće dva ode i sasvim ne baš u potpunu zaborav ali daleko u pozadinu.

Stara hrvatska crkvena književnost, izgrađena u 10. stoljeću na temeljima moravskopanonske književne baštine sv. braće Ćirila i Metoda, počet će, naročito kad su se Hrvati konačno opredijelili za Rimsku crkvu, u svom daljem razvitku gubiti vezu s književnostima južnoslavenskih crkava što su se opredijelile za Carigradsku crkvu, a podlijegati utjecaju latinske crkvene književnosti zapada uopće. Javljanje toga utjecaja štaviše utvrđeno je već za sam panonskomoravski period staroslovenske crkvene književnosti (Kijevski listići). Iz čeških glosa s crkvenoslovenskim i hrvatskim jezičnim primjesama iz 12. stoljeća u jednoj latinskoj bibliji 8. do 9. stoljeća može da rezultira zaključak, da latinski liturgijski jezik sam po sebi nije bio zapreka razvijanju crkvenih književnosti i na narodnim jezicima. I bez sumnje, upravo pod utjecajem latinske crkvene poezije bit će nastale one hrvatske crkvene pjesme, kojima su Hrvati Zadra god. 1177. bili u svome gradu dočekali rimskoga papu Aleksandra III. kao što latinskoj crkvenoj dramskoj književnosti dugujemo liturgijske igre, kojima je već na početku 12. stoljeća zagrebačka stolna crkva[3]) proslavljavala Isukrstovo uskrsnuće i spomen na poklonstvo triju Kralja u Betlehemu. Inače prema sačuvanim tekstima najstariji obrasci hrvatske crkvene poezije idu u 14. stoljeće, obrasci hrvatskih crkvenih prikazanja u 15. stoljeće. A nije možda bez interesa i to, da se i ovdje utvrdi, da je autor najstarijih datiranih (iz g. 1368) hrvatskih stihova knez i vitez Novak[4]) od plemena Mogorovića, pisac jednog od najljepših hrvatskih glagolskih misala.

Na već spomenutom prostranstvu hrvatskog i dalmatinskog primorja i otočja hrvatska se umjetnička svjetovna književnost, kako je to općeno poznato, naslanjala u svome razvitku uglavnome na obrasce talijanske književnosti, a poslije sredovječne latinske crkvene književnosti upravo iz talijanske crkvene književnosti primala je obrasce za svoj razvitak i mlada hrvatska crkvena književnost. I ako je istina, da i talijanska crkvena drama vuče svoje podrijetlo iz spomenutoga praizvora kršćanske dramske književnosti jednog švicarskog benediktinskog samostana, u daljem svom razvitku ona se od njene razvojne linije u drugim zapadnoevropskim dramskim književnostima odvojila, izgradivši sebi svoju naročitu razvojnu liniju, na kojoj je osobito veliku važnost igrala još i pobožna poezija bratovština. I na toj pobožnoj poeziji bratovština s dijaloškim pjesmama i pučkim devocionima, a ne na tako zvanim talijanskim »sacre rappresentazioni« 15. stoljeća, izgrađeni su temelji hrvatskih crkvenih prikazanja.

[3]) Isp. Narodna Starina, knj. IV., str. 1. i dalje.
[4]) Isp. V. Klaić, Povijest Hrvata, svez. II., dio 2., str. 35—37 i str. VI. »Priloga«.

Na kojem se stepenu razvitka talijanska pobožna poezija bratovština nalazila u času, kad se počela presađivati i u bratovštine našega primorja, ne mogu kazati, jer se u našoj književnosti te vrste nije sačuvalo ništa slično kodeksima laudarija raznih talijanskih bratovština. Ako je ispravno naknadno datiranje[5]) onoga rukopisa korčulanske bratovštine Svih svetih, iz kojega je V. Vuletić Vukasović još g. 1880. izdao »Čakavske starinske pjesme na čast svetijem i sveticama božjim«, najstarija pjesmarica hrvatske crkvene poezije ide tada u 15. stoljeće — talijanske naprotiv još u 13. stoljeće. A kad sam se prošlih i ovih školskih praznika bavio u Korčuli da pored ostaloga proučim i tu pjesmaricu, među rukopisima spomenute bratovštine nisam je nažalost više našao, a u njoj bilo bi me zanimalo osobito to, koliko se iz sadanjih njenih ostataka — g. Vuletić Vukasović kaže samo da rukopisu manjkaju prvi i zadnji listovi — može zaključivati o nekadašnjem njenu opsegu. Ima naime jedna budljanska pjesmarica hrvatske crkvene poezije, pisana doduše oko god. 1640[6]), i ona na listovima 84—128 obuhvata sve pjesme spomenute korčulanske pjesmarice, a ispred i iza toga ima i drugih crkvenih pjesama, ima tu i dijaloških pjesama, pa i jedno prikazanje. A i ova je budljanska pjesmarica manjkava na početku, jer joj na početku nedostaje najmanje sam početak prikazanja od »Rojenja Gospodinova«, a na kraju manjka joj svršetak dijaloške »Muke gospodina našega Jezukrsta«. A ja naime nagađam, da je i korčulanska pjesmarica bratovštine Svih svetih iz 15. stoljeća u dijelovima koji joj danas manjkaju imala i prikazanje »Od rojenja Gospodinova« i »Muku gospodina našega Jezukrsta«, a time dobivamo tada i dokaz, da su baš kao talijanske bratovštine flagelanata, disciplinata i t. d. tako i pobožne bratovštine hrvatskog i dalmatinskog primorja i otočja najkasnije od 15. stoljeća imale u programu svojih pobožnosti i njegovanje pučkih dijaloških pohvalnih pjesama (lauda) i pučkih crkvenih prikazanja. Nešto bar od tih, dakle drevnih, običaja sačuvalo se u pobožnostima i nekih primorskih bratovština do danas. Tako na pr. pjevanje »Muke gospodina našega Isukrsta« odnosno »Plača Marijina« u procesiji nekih mjesta otoka Hvara na Veliki petak bezuvjetno je jedan takav ostatak, jer je tekst njihova »Plača« jednak tekstu »Muke« u budljanskoj pjesmarici od g. 1640., odnosno i s tekstom istoimenog dijaloškog spjeva u jednoj hvarskoj pjesmarici iz trećeg-četvrtog decenija 16. stoljeća (ovdje bez početka) i u jednoj korčulanskoj pjesmarici od god. 1560., a one su se, kako ću još pokazati, prikazivale scenski.

[5]) Isp. Archiv für slavische Philologie, god. 24., str. 217. i dalje.
[6]) Da je ta pjesmarica pisana u Budvi, razabire se na pr. iz pjesme »Benedictio super populum« koja počinje »O ti puče poštovani — naši drazi vi Bu(d)ljani...« ili dalje »Ov grad Budve njega pusti«, »Blagosovi, bože, ov grad Budve« i t. d. Sam rukopis je datiran, ali je pri vezanju posljednja brojka odrezana, a ostalo je samo: »Godišća od porođenja divice 164«.

Utvrdivši time samo općenito opravdanost svoje pretpostavke, da su se hrvatska crkvena prikazanja razvijala otprilike analogno kao u talijanskoj pučkoj crkvenoj drami, a osim toga već u 15. stoljeću ne samo postojala već na cijelom prostranstvu hrvatskog i dalmatinskog primorja bila i raširena, naročito u onakvim mjestima gdje su postojali uvjeti za obrazovanje pobožnih bratovština, prelazim na sam prikaz razvitka hrvatskih crkvenih prikazanja.

II.

Koliko se hrvatska literarna historiografija bavila dosad pitanjem postanka hrvatskih crkvenih prikazanja, prve početke tražila im je ona na sjeveru spomenutoga prostranstva t. j. na Kvarnerskim otocima (Krk), Istri i Hrvatskom primorju. Opravdavalo se to pretpostavljenim utjecajem njemačke crkvene drame na rađanje hrvatskih crkvenih prikazanja. Protiv te pretpostavke, za koju stvarno ne govori ništa, postavio sam tezu[7]), da su pojedina crkvena prikazanja mogla doduše nastajati u raznim jačim kulturnim središtima hrvatskog i dalmatinskoga primorja i otočja, ali prije nego igdje drugdje to se moralo dogoditi u Zadarskoj sredini. A ta je sredina prije turske najezde obuhvatala osim Zadra još i gradove, važne u hrvatskoj političkoj i kulturnoj prošlosti, kao Nin, Biograd, Šibenik i Knin. Ta je sredina i u crkvenom pogledu davala najviše mogućnosti, da se s hrvatstvom vjernika vodi računa i u crkvenoj književnosti.

Hrvatska crkvena prikazanja, što su u toj sredini morala nastati najkasnije još u toku 15. stoljeća, sasvim su pučka, t. j. pisana su stihom i dikcijom pučke crkvene poezije. Kao u svim drugim zapadnoevropskim crkvenim dramama tako i ovdje počelo se s obrađivanjem misterija: uskrsnućem, mukom i rođenjem Isukrstovim, zatim, dalje motivima što se na njih naslanjaju, kao oslobođenjem starozavjetnih otaca iz limba, Isusovim polaskom u Emaus, poklonstvom Triju Kralja u Betlehemu, navješćenjem Marijinim, plačem Marijinim i t. d., a tek u njihovu daljem razvitku prešlo se i na obrađivanje svetačkih legendi. U našoj sredini i taj je momenat morao nastupiti najkasnije još potkraj 15. stoljeća. No od toga što je tu pretpostavljeno da je zadarska skupina hrvatskih crkvenih prikazanja još u 15. stoljeću morala imati, samo nešto se sačuvalo. Prije svega ovamo ide prikazanje »Odrojenja Gospodinova« poznato iz zadarske crkvene pjesmarice[8]) svećenika Šimuna Vitasovića od godine 1685., jedne pjesmarice popa glagoljaša Petra Tomašića[9]) (1771.—1863.) s otoka Krka, i iz pomenute budljanske pjesmarice od godine 1640.; kako sam naprijed kazao, bit će ga valjada sadržavala i korčulanska pjesmarica iz 15. stoljeća. U toj je sredini dvaput[10]) prepisivan i dijaloški »Plač blažene devi Marije«, prvi put, što znamo, učinio je to god. 1502.—1505. O. Šimun Klemenović iz Lukoran poli Zadra, drugi put g. 1529. Šibenčanin o. Šimun Glavić. Na početku 16. stoljeća negdje na području vladanja moduškoga kneza Bernardina Frankopana i moduškoga biskupa Zadranina Šimuna Kožičića Benje neki

[7]) Isp. Nastavni Vjesnik, god. 36., str. 1. i dalje.
[8]) Isp. Nastavni Vjesnik, god. 36., str. 10. i dalje.
[9]) Isp. Vj. Štefanić Dopuna skazanja »Od rojenja Gospodinova«, Nast. vjesnik, knjiga 41. str. 40 i dalje.
[10]) I. Milčetić, Hrvatska glagolska bibliografija, »Starine«, knj. 33., str. 96., 393.

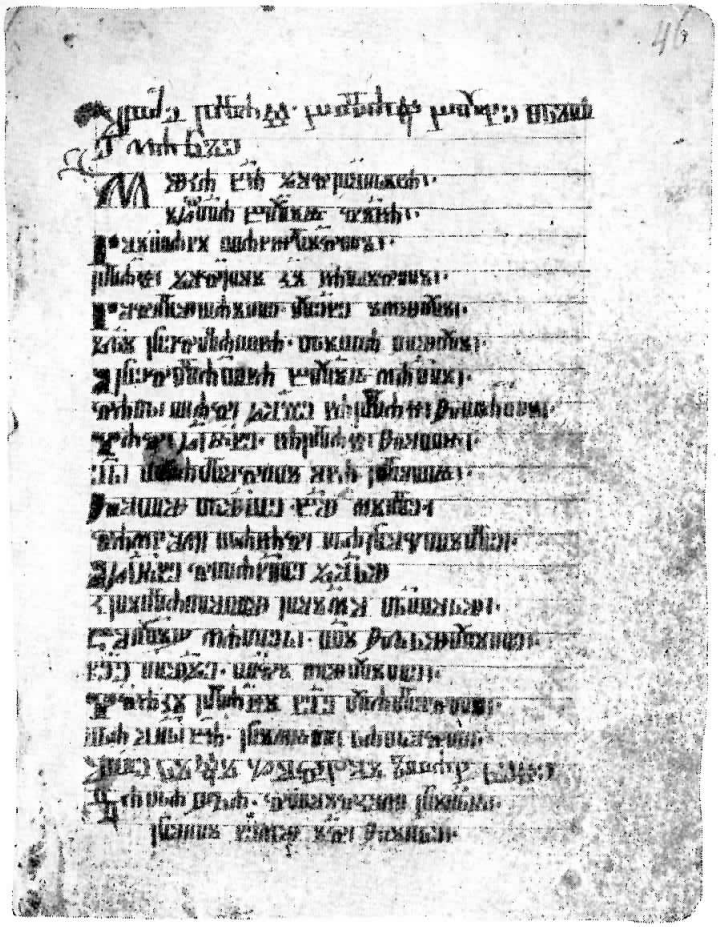

»Plač b. d. Marije« u prijepisu o. Š. Glavića (originalna veličina 98/137 mm)

nepoznati pop-glagoljaš složio je sitni zbornik[11]) (formata 105 mm/140 mm), u koji je uz koješta drugo ušao jedan traktat o ispovijedi što ga je fra Matej Zadranin g. 1492. bio štampom izdao, a osim toga i dva prikazanja: Uskrsnutje Isukrstovo i Muka Isukrstova. Iz Vitasovićeve će pjesmarice ići dalje ovamo još i dijaloške pjesme Veleslatko i bogoljubno prigovaranje meu križom i gospom divicom Marijom, Emauska scena s Lukom, Kleofom i Isusom, te dijaloški »Verši na dan navišćenja blažene divice Marije«; sasvim isti tekst sa zadarskom Emauškom scenom ima i budljanska pjesmarica u onom svom dijelu koji manjka korčulanskoj pjesmarici.

Još od ovih vremena može da datira i ono prikazanje »Triju Kralja« što je g. 1615. bilo igrano u koludričkom samostanu Sv. Spasa u Šibeniku, a spomen mu se sačuvao samo zato, jer je šibenska bisku-

[11]) I. Milčetić, o. c. ibid. str. 290. i dalje.

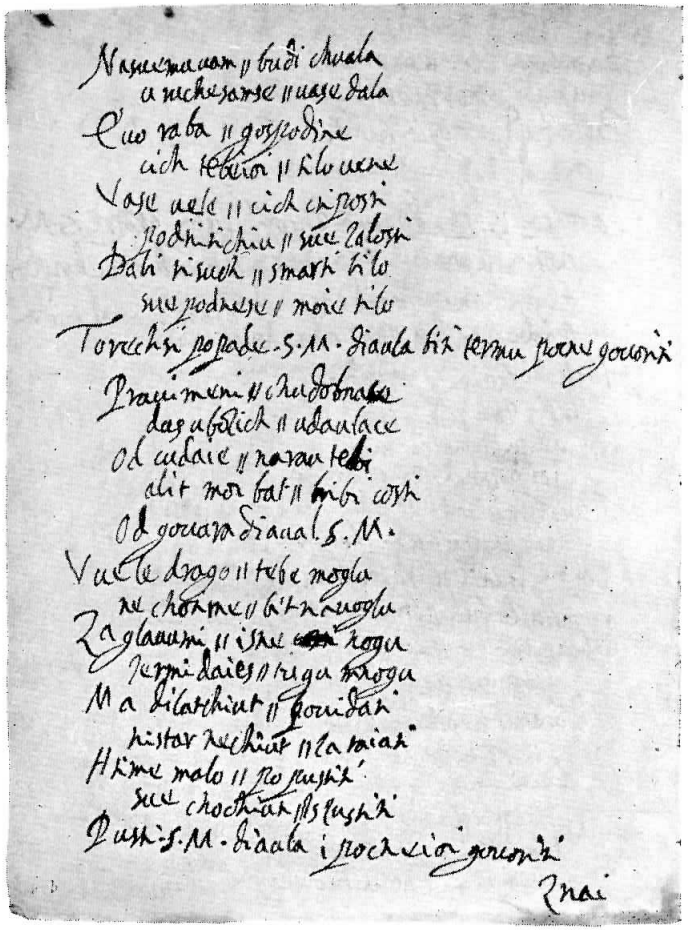

Iz šibenskoga prijepisa prikazanja »Muka sv. Margarite«
(originalna veličina 158/207 mm)

pija u povodu te pretstave bila povela proces protiv samostana[12]). O onim ranijim pretstavama u istome samostanu, što su ih optuženi spominjali u svoju obranu, danas se ne zna ništa.

U toj sredini najkasnije god. 1500. bila je dramatizovana i s v e t a č k a l e g e n d a o sv. M a r g a r i t i, i to, što je za ovu dramatizaciju naročito važno, n a o s n o v u h r v a t s k o g p r o z o m p i s a n o g t e k s t a i s t e l e g e n d e. Osim toga na čelo te dramatizacije stavio je autor u usta Margarite lijepu pastirsku pjesmu

Trava reste, cvate cvitak,
reste zdravje, dobar žitak,

[12]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 8., str. 393.—394.
Da su se u Šibeniku i inače u 17. stoljeću igrala crkvena prikazanja, dokaz zato daje Don Krsto S t o š i ć u članku: »N a š j e z i k i d r a m a t s k e s c e n e u j e d n o j c r k v i« (isp. »Jadranska Pošta«, br. 296. od 24. XII. 1930.).

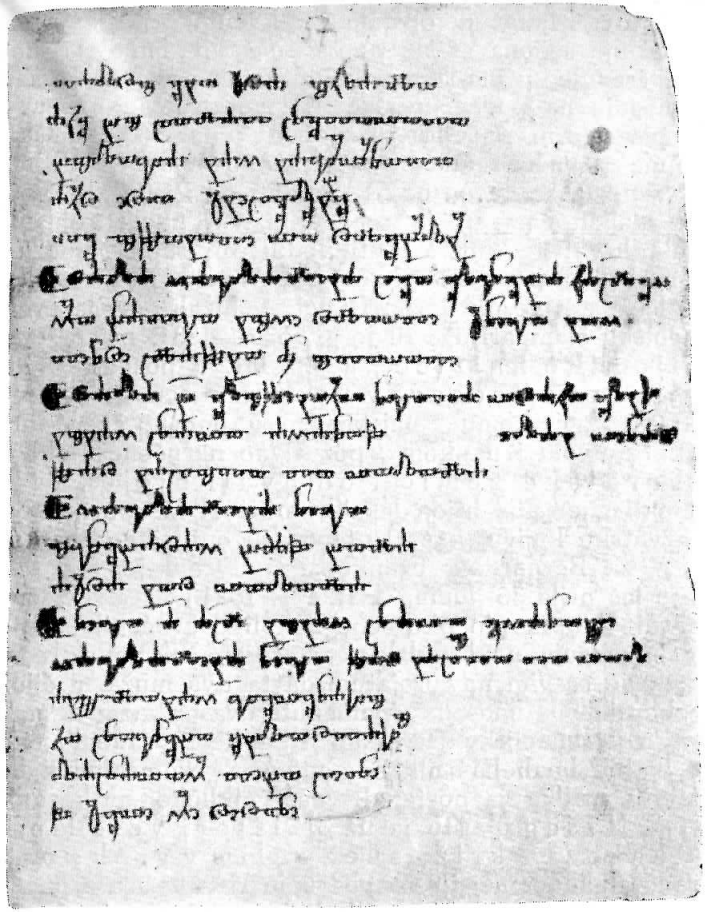

Iz »Muke Isukrstove« Tkonskog glagolskog zbornika
(originalna veličina 105/137 mm)

pasite se ovce zdrave,
zelene je dosta trave...

u kojoj ima sigurnih tragova pozajmice iz kake onodobne pučke pjesme. Naime u tome se ona dodiruje donekle s pjesmom »Planina« Zadranina-Ninjanina Petra Zoranića od god. 1536.

Pasite drobne travice,
moje primile ovčice...

kao i s pučkom pjesmom »Z a d a r k i n j a M a r e«:

Ovce pase Zadarkinja Mare
Povrh Zadra grada bijeloga,
Pa je svojim ovcam govorila:
Pas'te s mirom, bile ovce moje...

koja bar u jednom svom dijelu obrađuje motiv pozajmljen valjada baš od toga prikazanja.[13])

[13]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., str. 11. i dalje.

U tom istom otsjeku hrvatske kulturne i književne povijesti, kad pomenuti tekstovi zajamčuju opstanak crkvenih prikazanja za zadarsku sredinu, potvrđuje se ona iz Hrvatskoga primorja kao i iz primorja i otoka srednje i južne Dalmacije. Kako sam već kazao, u Hrvatskom primorju a negdje na području vladanja modruškoga kneza Bernardina Frankopana pisan je na početku 16. stoljeća pomenuti Tkonski zbornik[14]) s prikazanjima »Uskrsnuće Isukrstovo« i »Muka Isukrstova«. Držim, da se ne ću odviše udaljiti od istine ako kažem, da taj mali zbornik različitoga sadržaja treba pripisivati akciji, koju su sa svrhom unapređivanja hrvatske književnosti vodili ne samo modruški biskup Šimun Kožičić već i sam knez Bernardin Frankapan. Za biskupa Kožičića znamo, da je na Rijeci »v hižah« svoga prebivanja bio podigao glagolsku štampariju, i tu je g. 1530.—1531. izdao štampom »misale i inije nike knižice«, a g. 1531. u posveti »Žitija rimskih arhijereov i cesarov« »časnomu ocu gospodinu Thomasu Nigro, biskupu trogirskomu«, najstarijem u onome času »arhijereju... našega jezika zrastom i naukom«, požurivao naručene i obećane «knižice od hrvatske zemle i od hvali njeje«, da ih stumači i čini »štampati«, jer nije htio, da njih »okrivet iže po nas budut« zbog nehaja za hrvatsku knjigu, kao što je on tu optuživao zbog toga starija pokoljenja. A za Bernardina Frankopana utvrdio je već 1557. Primoš Trubar, da je još prije 36 godina (dakle g. 1521.) na Rijeci čuo kazivati, da je Bernardin bio skupio oko sebe nekoliko svećenika, i povjerio im, da prevode i rediguju na hrvatski jezik Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta. I zato je sasvim nevjerojatno, da ta dva muža, u čijoj su blizini u Tkonski zbornik bila unesena i pomenuta dva prikazanja, za dalji razvitak iz sjeverne Dalmacije u Hrvatsko primorje presađenih crkvenih prikazanja ne bi bili imali baš nikakva utjecaja. Naime jedva da se može naći vjerojatnija prilika za postanak većeg cikličkog prikazanja »Muka Spasitelja Našega«, što je uz »Mišteri vele lip i slavan od Isusa, kako je križa snet, zatim v grob postavljen« g. 1556. pisanog također negdje na području Hrvatskoga primorja[15]) (možda baš u Bakru), nego ako kažemo, da je kontaminovanje manjih tekstova u veće cikličko prikazanje izvršeno u času, kad je njegovanje hrvatskih crkvenih prikazanja moglo računati osim na najveću naklonost crkve biskupa Kožičića još i na obilnu materijalnu pomoć velikaša Bernardina Frankopana.

U sklop spomenutog cikličkog prikazanja »Muka Spasitelja našega« od g. 1556., gdje je tekst već znatno udaljen od pravilnosti matičnoga teksta, od poznatih tekstova hrvatskih prikazanja ušao je najveći dio »Muke Isukrstove« Tkonskoga zbornika, i »Mišterija vele lipa i slavna od Isusa« zatim još i česti »Plača Marijina«, a u pojedinostima moglo je da bude i drugih izvora, jer na pr. monolog Judin u prikazanju »Muka Spasitelja našega«

Pukni, srdce, smišljajući — ove škale gledajući

kao samostalna pjesma[16]) dolazi u »Vrtlu« Trogiranina Petra Lucića pod natpisom »Govorenje Judino skalam na obišenje hodeći«.

[14]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., str. 13.—14.
[15]) Oba teksta izdana su u 20. knjizi »Starih pisaca hrvatskih«.
[16]) Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., str. 14.—16.

Iz glagolskoga prikazanja »Muka Spasitelja našega« od g. 1556. (originalna veličina 157/211 mm)

Za srednju Dalmaciju egzistencija pučkih crkvenih prikazanja zajamčuje se najkasnije iz kraja 15. stoljeća. Samo sam Split kao da ovdje nije bio naročito podesno tlo za hrvatska crkvena prikazanja, jer se iz njega ni direktno ni indirektno ne potvrđuje ništa slično prikazanjima i dijaloškim pjesmama sjeverne Dalmacije i Hrvatskoga primorja. Sve što je od sačuvanih tekstova pučkih prikazanja svojim postankom bar donekle vezano za srednju Dalmaciju obrađuje eshatološke motive: suđenje duše i tijela poslije smrti, vezano uz njihovo prepiranje, i sud općeni. Dramatizacija prvoga motiva sačuvala se u obliku Bernardova viđenja u tri rukopisa iz 16. stoljeća iste obrade, a dramatizacija drugoga motiva u tri različne obrade, od kojih je samo najstarija nastala otprilike u isto doba i u istoj sredini s dramatizacijom prvog motiva. Najstarije tekstove jedne i druge dramatizacije[17] sačuvao nam je Trogiranin Petar Lucić, uklopivši ih u svoj

[17] Oba teksta izdana su u 1. knjizi »Starih pisaca hrvatskih« (str. 279—339) kao djela M. Marulića.

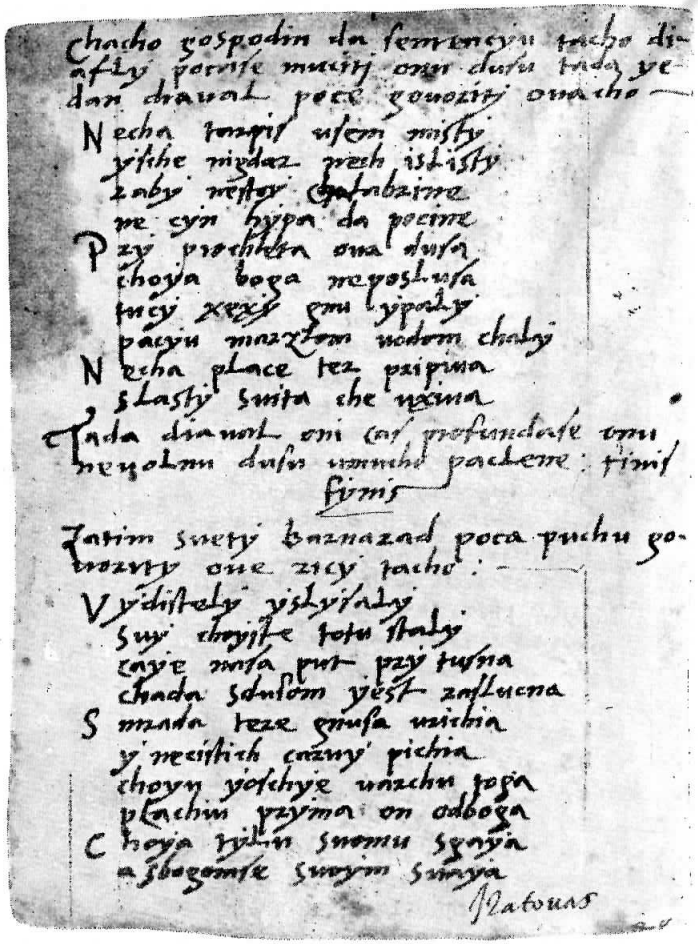

Iz »Govorenja sv. Bernarda« u »Vrtlu« P. Lucića
(originalna veličina 148/200 mm)

»Vrtal« u jednom najkasnije na početku 16 stoljeća pisanom rukopisu. I prvoj je natpis »Govorenje sv. Bernarda od duše osujene«, drugoj »Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, napokonji koji ima biti«. Osim ovdje, tekst »Govorenja sv. Bernarda od duše osujene« dolazi u jednom manjkavo sačuvanom rukopisu pisanom otprilike sredinom 16 stoljeća u Splitu, jer osim nekoliko pjesama (i Marulićevih) glavni mu sadržaj pretstavljaju legende splitskih svetitelja Sv. Dujma i sv. Staše, naprotiv nekadašnji Kukuljevićev rukopis, koji uz ovo »Govorenje« sadrži još i nauke sv. Bernarda«, nema u sebi ništa što bi ga vezalo baš za jedno određeno mjesto.

Od drugih dviju dramatizacija općenoga suda jedna je po svome prevodiocu, splitskom i bračkom vlastelinu Jurju Žuvetiću[18]), vezana za

[18] Fragmenat rukopisa nalazi se u bračkoj zbirci g. dra M. Vrsalovića.

Brač, druga[19] koju je god. 1661 prepisao prepisivač rukopisa od g. 1656, u kojem ima »Prikazanje života sv. Lovrinca«, ide sasvim u hvarsku skupinu hrvatskih crkvenih prikazivanja.

I ako prema tome u splitskoj skupini hrvatskih crkvenih prikazanja nema ništa, čime bi se ne samo ona već preko nje i skupine što su se još južnije protegnule, vezale i naslanjale na skupinu hrvatskih prikazanja sjeverne Dalmacije i Hrvatskoga primorja, opet da utjecaj matične zadarske skupine nije u Srednjoj Dalmaciji bio prekinut, dokaz za to imamo već u prikazanjima hvarske skupine[20]). Od prikazanja u hvarskoj skupini. »Skazanje slimjenja s križa tila Isusova«, ne samo što je u najvećem dijelu svojih dijaloga s glagolskim »Mišteri velelipi slavan od Isusa, kako je skriža snet, zatim u grob postavlen« isto prikazanje, već ono i »Prikazanje života sv. Lovrinca mučenika« — u jednoj od dvije različne redakcije[20a] — i jedina su prikazanja hvarske skupine, u kojima se osmerački distih i dikcija pučke crkvene poezije ne izmjenjuju i drugim metričkim shemama kao i dikcijom duhovnih pjesama umjetničke poezije, kako to biva u svim ostalim prikazanjima bračko-hvarske skupine.

Ali otok je Hvar u vremenskom otsjeku svojih pučkih prikazanja osim spomenutih kao i drugih valjda izgubljenih prikazanja imao još jedno koje mora da je nastalo još u 15 stoljeću za potrebe pobožnih bratovština, jer se u sličnoj upotrebi održava još i danas. Naime na otoku Hvaru još i danas postoji običaj, da se od Velikoga petka na Veliku subotu kreću procesije pobožnih župljana u okrugu župa Jelsa, Pitve, Sfirci, Vrisnik, Vrbanj i Vrboska pjevajući pri tome »Plač gospin«. Tekst toga »Plača«, kako se u spomenutim procesijama pjeva on još danas, pokriva se i u detaljima s tekstom na početku manjkava »Plača Marijina« jedne hvarske pjesmarice[21], koja uglavnome sadržava umjetničku (Marulićevu) pobožnu poeziju, a pisanu kako sam već kazao u trećem i četvrtom deceniju 16 stoljeća; oba ta »Plača« su istovetna dalje i s tekstom »Muke gospodina našega Jezukrsta« budljanske crkvene pjesmarice od god. 1640, kao i s tekstom naprijed pomenute korčulanske pjesmarice od g. 1560. U prologu tih »Plačeva« odnosno

[19] Sada se nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije.

[20] Prikazanja bračkohvarske skupine štampana su u 6. (sv. Lovrinac) i 20. knjizi »Starih pisaca hrvatskih«.

[21]) Razlikama između jedne i druge redakcije podrobnije se dosad pozabavio samo ruski slavista N. Petrovskij u djelu »O sočinenijah P. Hektoroviča« (Kazan, 1901., str. 222. i dalje). Pored ostaloga on je tu izrekao i mišljenje, da je redakcija ovoga prikazanja u manjkavo sačuvanom akademijskom rukopisu I a 108. starija od redakcije istoga prikazanja, štampanoga među djelima P. Hektorovića u 6. knjizi »Star. pis. hrv.«, a osim toga da bi Hektorović mogao da bude autorom samo prve, rukopisne redakcije (isp. o. c. str. 250. i dalje).

Bez obzira na pitanje Hektorovićeva autorstva, najbitnija razlika između njih upravo je u tome, što samo štampana redakcija pripada starijem, pučkom razvojnom stepenu hrvatskih crkvenih prikazanja, dok se u rukopisnoj redakciji s pučkim stepenom ukrštava umjetničko-književni; naime i u njoj pored osmeračkih distiha ima već i osmeračkih strofa s unakrsnom rimom ab ab. Prema tome baš obrnuto, štampana redakcija mora da je starija od rukopisne. Ipak i rukopisna redakcija bit će još iz 16. stoljeća.

[21] O ovoj pjesmarici podrobnije govorim u bibliografskom prilogu »Nova poezija Splićanina Marka Marulića (isp. Rad, knj. 245, str. 17 i dalje).

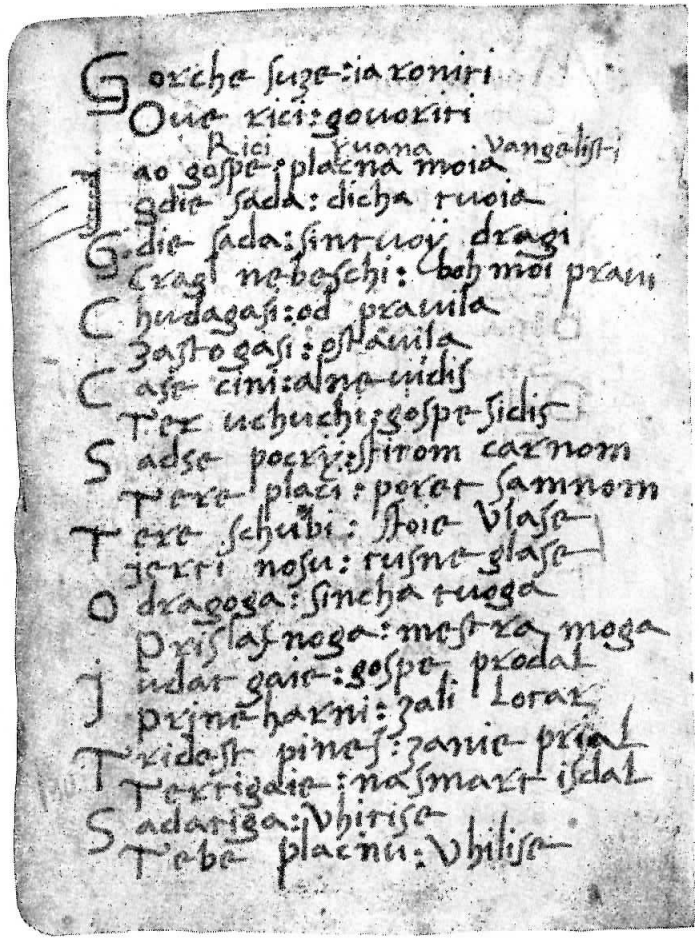

Iz »Plača b. d. Marije« u hvarskoj pjesmarici (originalna veličina 108/160 mm)

»Muke« sa 116 osmeračkih distiha dolaze tu i tamo pojedini osmerački distisi glagolske »Muke spasitelja našega« od g. 1556, glagolskoga »Plača b. d. Marije« u prijepisima Klemenovića, Glavića i hvarskoga »Skazanja slimjenja križa tila Isusova«. Zašto se »Plač Marijin« ove redakcije mogao nalaziti i na programu pobožnosti korčulanske bratovštine Svih Svetih, već sam prije kazao. Prema tome na području hrvatskih crkvenih prikazanja pomenutim su »Plačem« bili među sobom povezani ne samo susjedni otoci Hvar i Korčula, već i podalja Budva, a vjerojatno i druga mjesta sa sličnim bratovštinama.

U budvanskoj pjesmarici od g. 1640 osim prikazanja »Od rojenja Gospodinova« i Emauske scene, koji se osim toga potvrđuju i iz Zadra odnosno otoka Krka te Muke gosp. našega Jezukrsta, što je istovetna sa spomenutim hvarskim i korčulanskim »Plačem Marijinim«, dolazi još jedan »Plač Marijin« vezan za »Veliki četvrtak večerna procesiun«. U tom se »Plaču« na usta Gospe,

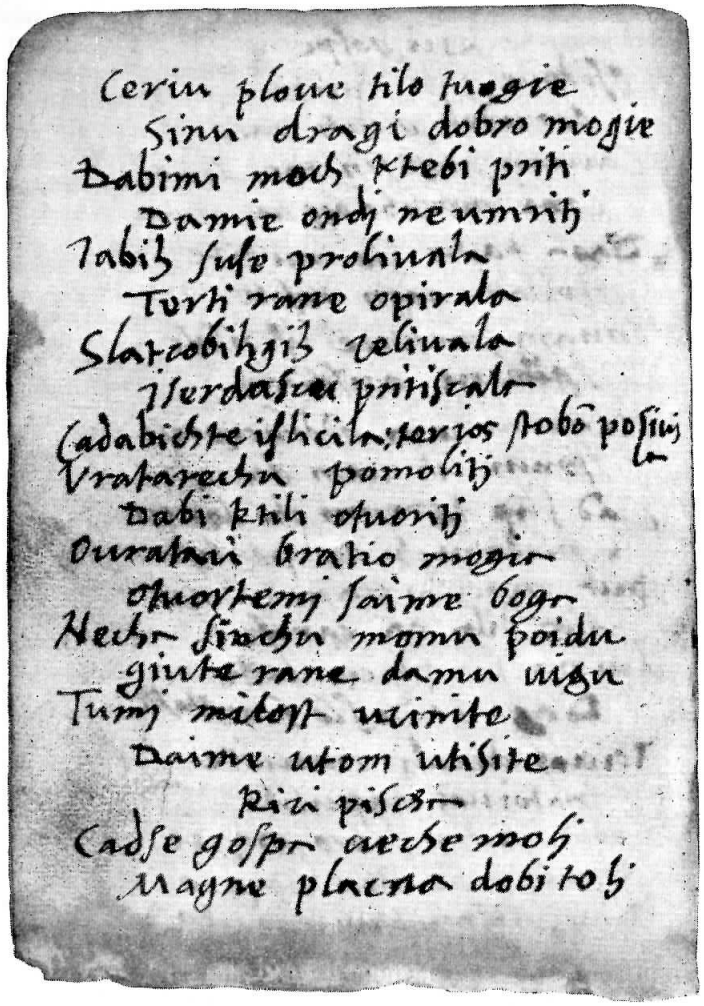

Korčulanska pjesmarica g. I. Foretića (originalna veličina 160/115 mm)

Ivana i Mandaline pjevaju događaji od časa kad je Isukrst bio uhvaćen u Getsemanskom vrtu i predan na suđenje, te potom tu bijen i suđen. Počinje ga gospa pozivom

Do kud ćemo, jaoh, iskati,
ke li pute obijati,
buduć smrtno i mrkla moć ...

Ustan'te se, da jidemo
i sinka mi da jištemo,
koga u vrtlu uhvatiše,
mene majku ucviliše.

Kako se u jeziku i ovoga »Plača« kao i svih ostalih priloga te pjesmarice miješaju čakavski i štokavski elementi, u Budvu mora da je presađen iz sjevernijih čakavskih strana Dalmacije.

U ovoj pjesmarici ima napokon još i drugih dijaloških pjesama, a kojima se vrlo lijepo može da objasni svrha srodnih dijaloških pjesama iz ostalih skupina hrvatskih crkvenih prikazanja. Tako nam upravo ova

pjesmarica daje siguran dokaz, da su simboli Isusovih muka, kake sam za Šibenik već ranije utvrdio nalazom u jednoj fragmentarno sačuvanoj pjesmarici iz sredine 16. stoljeća izvan prikazanja — za Hvar dolaze ovakvi simboli u već spomenutom[22] »Skazanju slimjenja s križa tila Isusova« — mogli i sami za se scenski prikazivati. Naime ispred budljanskih simbola, koji u ovoj pjesmarici dolaze čak u dvije različne redakcije, stoji pod natpisom »U čevrtak večer na misterija« ovaj poziv gledaocima:

Poslaše me i vas zvati,
da dođete s njom plakati,
da joj sinka sprovodite
i nju na grob popratite.
Dakle ćete spravno stati
i malahno počekati,
jer će počet ishoditi
družba, bude ka nositi
O krstjani bogu mili,
ki ste (s') ovdi sad skupili
da Isusa pokopate,
s pomnjom plačuć poslušajte
gorku muku, tužne pisni,
i Marije sve bolizni.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Isusovo sve zlamenje
i od muk nje ustrpljenje.
Dakle pusti vod iz oči
ter svak suze iz njih toči,
majku i sinka dočekajte
i muku mu razmišljajte.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Počnite već sad plakati
i muku mu razmišljati.

Zatim nastupaju simboli mučila: kalež, kolona, biči, kruna, dvije trsti, trst, ubrus Veronike, čavli, cari, spunga, lanca, skela, križ, pri čemu svaki simbol govori desetak i više stihova. I ispred jednog drugog niza istih simbola u pjesmarici gledaocima je najprije upućen poziv:

Bogu ljubni puče obrani,
Isusovom krvju oprani,
a najliše ki radite
da Isusa popratite,
spravno stojte sad plakati,
kad budete poslušati
muku onoga ki nas stvori...
— — — — — — — — —
Radi plača angelskoga
— — — — — — — — —
sprav'te se i vi viditi
s crnim ruhom svih u sviti,
koji će kazat, čim izbiše,
čim Isusa izmoriše.
Nego otvor'te srce i oči
i svak iz njih suze toči,
zač bo(g) [će] vas otkupiti,

III.

Netom izloženi rad na području hrvatskih crkvenih prikazanja pretstavlja njihov prvi razvojni stepen. I tu bi se, doduše, mogli razlikovati još i manji otsjeci, naime otsjeci s kraćim dijaloškim i scenskim pjesmama, koji će biti prethodili otsjecima sa zaokruženim dramatizacijama pojedinih krupnijih motiva (kao na pr. Uskrsnuće, Rođenje, Muka Isusova i t. d.), kao što je ovaj otsjek opet prethodio otsjeku s cikličkim prikazanjima, kao u slučaju glagolske »Muke spasitelja našega« od g. 1556. Samo povijest hrvatskih prikazanja ne raspolaže na žalost, kako sam već i u uvodu istakao, izvorima koji bi za dalje detaljiranje u prikazu njihova razvitka bili potrebni.

Zajednička karakteristika svih prikazanja ovoga razdoblja i ovoga razvojnoga stepena jest ta, da su sva ona pisana osmeračkim distisima, jedinom metričkom shemom njihove versifikacije i dikcijom pučke crkvene pjesme, a dramatizovani događaji izlažu se u njima redom izlaganja u svojim izvorima, u bibliji ili legendi, t. j. upravo epskim pripovijedanjem.

[22] Isp. Stari pisci hrvatski, broj 20, str. 68 i dalje.

Dalje sva prikazanja ovoga stepena su originalna i anonimna. Potpuno anonimno predavala su se ona od koljena na koljeno valjada zato, jer su nastajala u samostanima i bratovštinama uz suradnju više lica, a kasnija pokoljenja su ih opet ili proširivala ili kratila prema silama i sredstvima, što ih je za njihova prikazivanja svaka pojedina sredina imala. Originalnost njihova više je formalna nego stvarna. U svakom našem prikazanju pozajmljen je ne samo okvir već i raspored scena kadšto i u detaljima, a samo u tome skeletu dijalog složen svojim jezikom i svojom versifikacijom. Zato se u svakom našem prikazanju ovoga stepena mogu da nađu analogije u latinskoj, talijanskoj, pače francuskoj i njemačkoj crkvenoj drami ali nigdje jedan makar i nešto slobodnije direktno prepjevani dijalog. Izuzetak od toga čini samo zadarsko prikazanje »Muka sv. Margarite« od g. 1500, koje je originalna kompozicija.

Što se inače o samom prikazivanju i igranju hrvatskih pučkih prikazanja zna i može kazati, sadržano je u didaskalijama odnosno režijskim naputama ispred svakog pojedinog dijaloga. Napomene u didaskalijama »reče«, »reku«, »reče govoreći«, »rekući«, »reci« (»r'ci«) ili »poju« »poj« i slično svakako znače, da se u igri izmjenjivalo recitiranje s pjevanjem[23]: dijalozi obilježeni riječju »reče« bili su recitovani, a oni što su obilježeni riječju »poj«, bili su pjevani. U didaskalijama ima uputa i o tome, što treba činiti kad je koji nezgodan čin trebao biti samo simbolički naznačen. Tako na pr. Magdalina nije mogla u igri izliti na Isusa pomast, zato da se taj čin bar simbolički prikaže didaskalija je odredila »Tu Magdalena isipli cvitje, misto pomasti na glavu Isusovu«. Sama prikazanja bila su igrana u crkvama kao i van crkava na pozornicama, koje su u principu bile izrađene na način kao inače u zapadnoj Evropi samo sa skromnijim sredstvima. Lica su se oblačila prema ulogama koje su igrala, zato da gledaoci ne budu ni najmanje u sumnji šta koje lice prikazuje, u jednoj i drugoj glagolskoj »Muci« osobito je detaljno propisano, kako su morala biti odjevena lica što su igrala alegorizovane kreposti; tako na pr. u »Muci i smrti Isukrstovoj« Tkonskoga zbornika nastupaju Vjera »noseć veru od harte kako na prsteni na šćapi, okol ne vinac, v sukni plavi«, Mudrost »v sviti ruzatni noseć dvi kači i zrcalo meju nima na šćapi i vinac«, Jakost »v podmantini nadrizana v oklopah, v rukavicah železnih, noseć stlep«, Pravda »v svitah belih noseć bolanču ter meč nag«, Ljubav »v sviti crileni noseć srce prostrileno na šćapi i vinac okol« i t. d.

Svako prikazanje, ako je sasvim potpuno sačuvano, počinje redovno prologom, koji govori ili anđeo ili koji svetac, u ovom posljednjem slučaju obično je to zaštitnik mjesta, crkve, samostana, gdje se igralo. U njem se gledaoci (puk, krstjani) pozdravljaju i pozivaju da mirno i pozorno slušaju igru, u kojoj će vidjeti to i to. Pozdravom počinje prolog u »Prikazanju sv. Lorinca«

Od vičnjega boga strane,
pozdravljam vas, o krstjane,
ki ste prišli slišat dila
od Lovrinca ka su bila.

a jer se prikazanje igralo valjada za ljetne vrućine na večer, prolog pored ostaloga sadrži i poziv da gledaoci ne spavaju:

a to s pomnjom poslišite, — tot budite terne spite! —

[23] Isp. M. Gavazzi: Muzika starohrvatskih crkvenih prikazanja, »Sv. Cecilija«, god. 18 (1924), str. 72—74, 105—108.

Prema izlaganju prologa u cikličkoj glagolskoj »Muci Sasitelja našega« igračima je bilo do toga da njihova igra gane gledaoce, pa da i oni s Marijom plaču i cvile:

S plačnim glasom vsih vas zovu,
sliš'te muku Isusovu — — —
— — — — — — — — —

Zato, bratjo, sad slišite
sada k muki pamet stav'te
i od srca procvilite — — —
i srdčeno svi proplač'te.

Prolog »Skazanja od nevoljnoga dne od suda ognjenoga . . .« započinje najprije pjesničkom invokacijom, a tek dalje obraća se puku:

Prav jest nauk mudrih ljudi,
da ime njega, ki sve sudi,
prizivati nam se mari
u početku svake stvari . . .
— — — — — — — — —
Tebe poni svemogoga
zovem kralja i boga svoga,
dostaja' se tvoja svitlost

dat nam pomoć tere milost
skazat i reć strahe suda.
— — — — — — — — —
Poni, otci i bratjo moja,
zatvorite usta svoja,
i vi, majke i sestre mile,
ke ste totu skupom sele,
muče sliš'te uši napan,
sud je božji vele strašan.

Samo u svrsi i načinu izlaganja sadržaja igrane drame prolog prikazanja ne razlikuje se od prologa svjetovnih drama, kako pokazuje ova paralela iz »Robinje« Hanibala Lucića. Pošto je autor u »Iskladu« izložio najprije predmet obrade, obratio se gledaocima

Zato molim milo, stanite svi muče,
dokli se toj dilo ka svrsi dovuče,
bit vam će s nauka vidiv ga u trudu,
vidit pak, da muka ne bi mu zaludu.
I vi dekle mlade i vi uši napnite

i čto vam dim sade, u srce zapnite
— — — — — — — — —
Da 'vo gre Derenčin s slugami od zgora,
sliš'te, po ki način s njimi se zgovora.

Napokon u ovakovim prilozima može da bude upravo napadnih slaganja i između najudaljenijih skupina hrvatskih crkvenih prikazanja, kad se sama prikazanja i ne pokrivaju sasvim. Tako Klemenovićev »Plač« počima pozivom:

Poslušajte žene i muži,
gde preslavna diva tuži.
O preslavna božja mati
sad vas hoće na plač zvati.
Vas, krstjane, na plač zove

er v žalosti ona plove.
Zovu duše bogu mile,
sa mnom danas da procvile.
O krstjane, stan'te goru,
k Pilatovu pojmo dvoru! . . .

Kajkavska za više od 150 godina mlađa varijanta toga »Plača« iz pjesmarice od g. 1687 počinje malone sasvim jednako:

Poslušajte žene, muži,
kako vam se Deva tuži;
Sveta Deva, božja mati,
sad vas hoće na plač zvati.

Vas kršćani, na plač zove,
ar vu tugah britkeh plove.
O krščeni, stante gore,
vu Pilata pojte dvore!

U budljanskoj pjesmarici od g. 1640, a ispred »Muke gospodina našega Jezukrsta« koja se razlikuje od Klemenovićeva »Plača«, imamo malo ne isti početak:

Plač[n]iem glasom svieh vas molju,
sliš'te majku Jezusovu,
ka vas na plač svih sad zove,
er u gorke muke plove.

Ove duše bogu mile
da bi s njom sad protužile
gorku muku i nje sinka,
ko je blažen po sve vika . . .

U epilogu kojim se svako pojedino prikazanje redovno svršavalo, anđeo ili koje drugo biće prikazanja izveli bi pouku iz prikazanja i molili od boga blagoslov i duhovna (rijetko i druga) dobra za gledaoce.

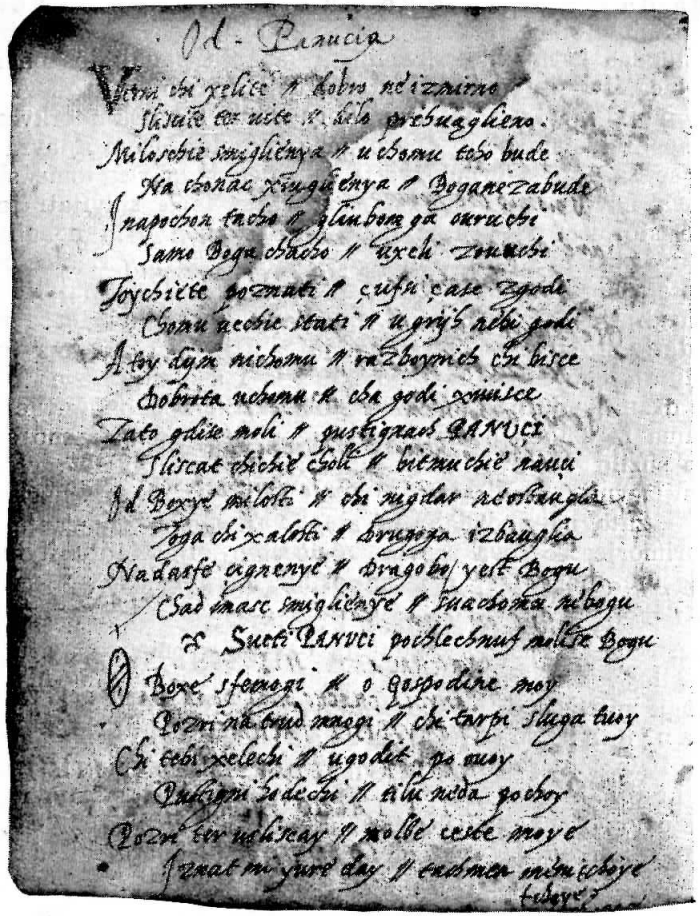

Iz »Prikazanja historije sv. Panucija« u »Vrtlu« P. Lucića (originalna veličina 156/202 mm)

IV.

Kad u razvitku hrvatskih crkvenih prikazanja prvi razvojni, pučki stepen i svršava, teže je kazati, nego li odrediti, kad je u njihovu razvoju započeo nov*), književnoumjetnički stepen. Jer ako je istina, da je upravo Splićanin Marko Marulić autor hrvatskoga prijevoda talijanske raprezentacije, što nam ga je pod natpisom »Prikazanje[24] historije svetoga Panucija kako

*) U ovome članku ja sam samo jednostavnosti radi cjelokupni repertoar hrvatskih crkvenih prikazanja podijelio u dvije razvojne skupine: pučku i književnoumjetničku. Međuto u ovoj posljednjoj skupini iz stvarnih razloga valja razlikovati skup prikazanja u kojem se elementi umjetničke književne tvorbe ukrštavaju s karakterističnim elementima pučkih prikazanja, i samo ova prikazanja stoje na drugom, prijelaznom, razvojnom stepenu. Prema takoj stvarnoj podjeli prikazanja čiste umjetničkoknjiževne tvorbe, u kojima nema upravo ništa od istaknutih osobina pučkih prikazanja, pretstavljaju upravo treći razvojni stepen hrvatskih crkvenih prikazanja.

[24] Štampano u 1. knjizi »Starih pisaca hrvatskih« (str. 273—278).

moli boga da mu očituje ko mu biše takmen na zemlji« sačuvao Trogiranin Petar Lucić u svomu »Vrtlu«, tada bi počeci ovog novog razvojnog stepena hrvatskih crkvenih prikazanja padali još na sam početak 16 stoljeća, jer je Marko Marulić umr'o god. 1524. A ako mu Marulić nije autor, iz dramskoga rada hrvatskih crkvenih prikazanja glavnoga pretstavnika dubrovačke skupine Dum Mavra Vetranovića, može se sasvim sigurno izvesti zaključak, da i u tome slučaju početke njihova novog razvojnog stepena valja ipak stavljati još u prvu polovinu 16 stoljeća. A već iz ovoga što sam u ovih nekoliko redaka kazao, mogu da se ujedno izvedu i najznatnije karakteristike ovog novog razvojnog stepena hrvatskih crkvenih prikazanja. U najviše slučajeva autori prikazanja ovdje su poznati, poznati čak i onda kad se radi o prijevodima, dalje njihova se versifikacija služi i sredstvima umjetničke poezije, zatim već ovdje dolazi do izražaja i naslanjanje na druge vrste umjetničke dramske književnosti 16 stoljeća, i napokon jer je ovim svojim osobinama izgubila ona neposredni dodir s pukom, njeno se postranstvo znatno suzilo. Za njegovanje crkvenih prikazanja ove vrste bile su potrebne književnije sredine, nego što su ih iziskivala pučka crkvena prikazanja, i zato na području hrvatskih crkvenih prikazanja ove vrste Hrvatsko primorje iščezava sasvim, a učestvovanje Zadra i Splita jedva se i primjećuje, uglavnom ona su ostala ograničena na hvarsku i dubrovačku skupinu.

Koliko se zasad zna, za Zadar bi bar po svome izdavaču fra Ivanu Zadraninu bilo vezano prikazanje[25] »od navišćenja Marijina«. U Split-Trogir ide već prije spomenuti prijevod talijanske raprezentacije »Prikazanje historije svetoga Panucija...« (16 stolj.) i prvi put g. 1636 štampano prikazanje »Navišćenje muke Isusa« Splićanina fra Marka Marulića. Ovamo ide napokon i prikazanje »Sud pokonji iz latinskoga u slovinsko petje obraćen po gospodinu Juri Žuvetiću, vlastelinu splitskomu i brask(o)mu«, o kojemu je već ranije bilo govora[26], jer je pisan, koliko se iz fragmenata od 6 listova vidi, dvostrukorimovanim dvanaesteračkim distisima, a u korovima još i drugim umjetničkim metričkim shemama. Postankom svojim Žuvetićev će prijevod svakako ići ili još na kraj 16 ili najkasnije na sam početak 17 stoljeća, a može se vezati jednako za Split kao i za Brač, odakle Žuvetići i jesu upravo; za Brač iz ovoga prikazanja naročito pristaje i oblik »Ančikrst«, koji se ovdje bez izuzetka upotrebljava mjesto inače običnijega oblika »Antikrst«.

Dok se prema tome u ličnosti Jurja Žuvetića hrvatska prikazanja Brača naslanjaju na splitsku skupinu, ličnost Bračanina Don Sabića Mladinića[27] povezala ih je s hvarskom skupinom. U hvarskim prikazanjima ove veze, za razliku od one sa Splitom, bitno je to, da jače nego igdje drugdje u njima još prevlađuju i osobine pučkih prikazanja: i ovdje u svakom pojedinom prikazanju većina je dijaloga pisana versifikacijom pučkih prikazanja u metru (osmerački distih) i dikciji. Toj je skupini Brač privrijedio »Prikazanje navišćenja pričiste divice

[25] Isp. Vj. Štefanić, Jedno nepoznato hrvatsko prikazanje, »Nastavni Vjesnik«, god. 38, str. 56 i dalje.
[26] Isp. naprijed bilj. 18.
[27] Isp. Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. 10, str. 119 i dalje.

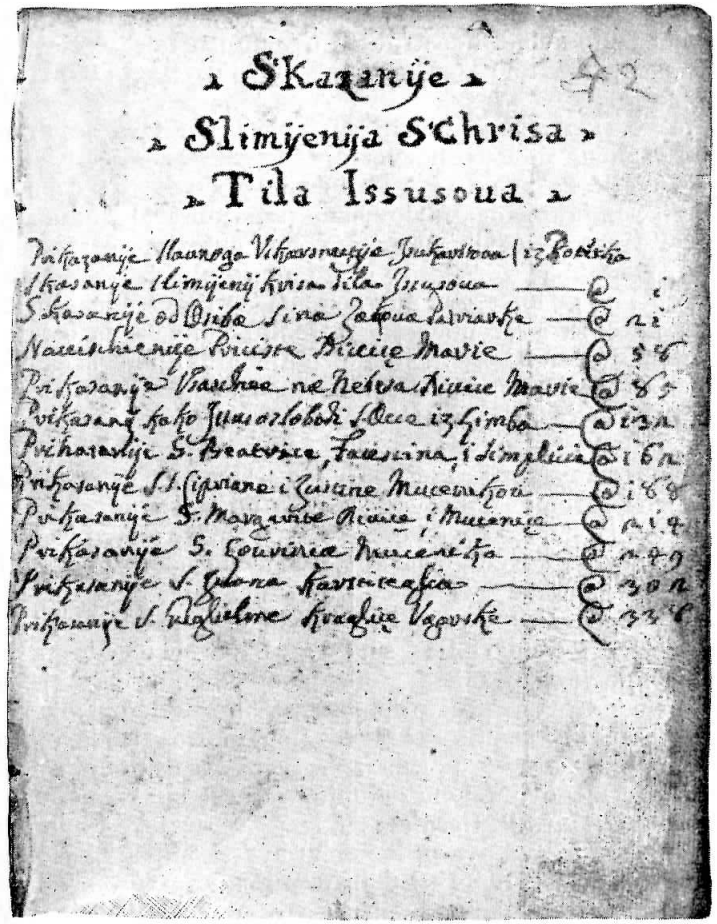

Iz zbornika bračko-hvarskih prikazanja
(originalna veličina 141/197 mm)

Marije« što ga je složio Don Sabić Mladinić (1561(?)—1620.). Hvar naprotiv najprije tri prikazanja što ih je 30-tih godina 17. stoljeća složio hvarski vlastelin Marin Gazarović (suvremenik Mladinićev), i to »Prikazanje sv. Beatrice, Faustina i Simplicija bratje«, »Prikazanje života i muke svetih Ciprijana i Justine« (datirano s g. 1631) i »Skazanje života svete Guljelme, kraljice ugarske«, a osim toga još i ovih 6 anonimnih prikazanja: »Prikazanje kako Isus oslobodi sv. oce iz limba«, »Prikazanje slavnoga uskrsnutja Isukrstova«, »Prikazanje od ušastja na nebesa slavne divice Marije«, »Prikazanje svetoga Ivana Krstitelja porojenje i smrt« i »Skazanje od Osiba sina Jakova Patriarke«, a svih deset[28] kao i jedanaesto već spomenuto »Prikazanje života sv.

[28] Štampana u 20. knjizi »Starih pisaca hrvatskih«.

Lovrinca mučenika« sačuvala su se u jednom rukopisnom zborniku 17. stoljeća. Po svojoj konstrukciji ovamo pristaje i već prije spomenuta dramatizacija eshatološkoga motiva[29] »Prikazanje suda općenoga«, što ga je god. 1661. pisala ista ruka koja je g. 1656. pisala spomenuti drugi tekst »Prikazanja života sv. Lovrinca«. Ova je dramatizacija inače sasvim različna od Žuvetićeve.

Dok je Žuvetić za svoje »Prikazanje suda općenoga« sam kazao, da ga je »iz latinskoga u slovinsko petje obratio«, odnos prikazanja Mladinićeva i Gazarovićevih prema svojim autorima izražen je riječju »složeno«; međuto je već dosad utvrđeno, da se za »Skazanje života svete Guljelme, kraljice ugarske« Gazarović svakako poslužio talijanskom raprezentacijom Antonije Pulci — za ostala dva njegova prikazanja u danas pristupnim izdanjima talijanskih raprezentacija nema ništa slično ni po imenu. Jednako je nađena talijanska raprezentacija, prema kojoj je rađeno hvarsko »Prikazanje života sv. Margarite«.

Od tu pobrojanih prikazanja drugog razvojnog stepena za odnos hvarske skupine prema dubrovačkoj važno je samo »Prikazanje kako Isus oslobodi svete oce iz limba«. Vetranovićevo prikazanje »Komedija od uskrsnutja Isukrstova« i ne nosi pravo ime, jer o samome uskrsnuću nema u njemu ni riječi, pa su zato njegovi bosanski prijepisi[30] i prerade[31] i preimenovani u »Od limba govorenje, kako gospodin Isus izvede svete oce i ostale iz limba«, čime je ono zaista i omeđeno. Inače prikazanja uskrsnuća Isukrstova mogu da obuhvate i oslobođenje starozavjetnih otaca iz limba, tako ga obuhvata »Prikazanje uskrsnuća Isukrstova« u glagolskom Tkonskom zborniku, pa i hvarsko »Prikazanje slavnoga uskrsnutja Isukrstova«, ali se ono onda u njegovu sklopu ograničava na jednu scenu, dio ili čin od cijeloga prikazanja. Jača ili tješnja veza između hrvatske i dubrovačke skupine sadržana je baš u ova dva prikazanja: hvarskom »kako Isus oslobodi svete oce iz limba« i dubrovačkom »od uskrsnutja Isukrstova«. U hvarskom pretežu doduše osmerački distisi, u Vetranovićevu dvostrukorimovani dvanaesterci, a opet u jednom i drugom ima mnogo dokaza, da su ili od hvarskih osmeraca pravljeni dubrovački dvanaesterci ili možda i obrnuto, kako se to vidi iz ova dva kraća poređenja:

Isus (hvarsko prikazanje):
Nemoj krzmat, nego hodi
robje, ko je s tobom, vodi

Jezus Adamu (Vetranović):
Ne krzmaj, neg hodi, nie koli čekati
i robje vodi, koji su za vrati.

Isus (hvarsko prikazanje):
Slidi mene sad, kto je moj,
ter hod' sa mnom gor' u pokoj
uživati sfe radosti
u blaženstvu i sfitlosti;
o blažene vi, dušice,
ostavite tej tužice.

Jezus govori (Vetranović):
Sliedi me tko je moj, ter
samnom hod gori
u vječni raj, pokoj er vam se otvori,
blažene dušice, hodite vik meni
iz vječne tužice u pokoj blaženi.

Bilo to obraćanje, uostalom, izvršeno kojim god smjerom, ono je važno naročito za to, jer potvrđuje veze između Dubrovnika i Hvara i na području hrvatskih crkvenih prikazanja. A što sam ja već ranije bio mišljenja [32] da je ta veza u ovome slučaju uspostavljena smjerom od Hvara prema Dubrovniku, mogao bih da opravdam time, što se za Hvar pučka prikazanja potvrđuju najkasnije sa samog početka 16. stoljeća, dok je dubrovačka skupina, prema onome što se o njoj zna na osnovu sačuvanih tekstova, svoju egzistenciju započela tek Vetranovićevim radom možda ne prije četvrtoga decenija 16. stoljeća.

Otkako je u novom izdanju dramskih djela Marina Držića u redakciji prof. M. Rešetara i stvarno izvršeno zabacivanje Držićeva autorstva za »Prikazanje od poroda Jezusova«, Don Mavro Vetranović ostao je jedini po imenu poznati pretstavnik hrvatskih crkvenih prikazanja 16. stoljeća za Dubrovnik. On sam obogatio ih je s ova četiri rada[33]: već pomenutom »Komedijom od uskrsnutja Isukrstova«,

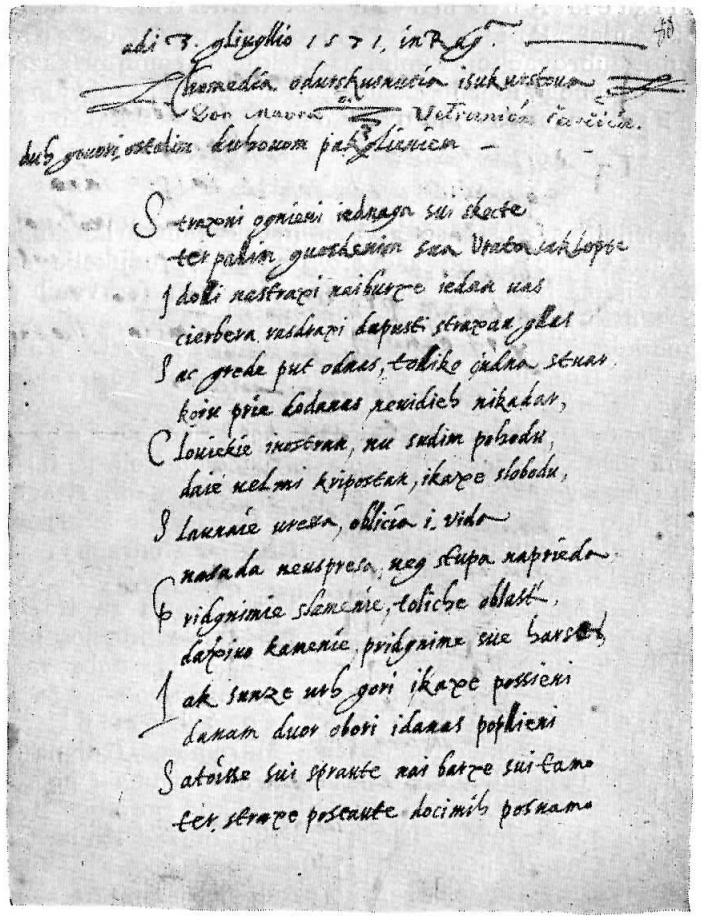

Iz Vetranovićeva prikazanja »Od uskrsnutja Isukrstova« (originalna veličina 155/214 mm)

[29] Ovo se prikazanje nalazi u arhivu Jugoslav. akademije.
[30] Isp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 8, str. 8 i dalje.
[31] Isp. Nastavni Vjesnik, god. 32, str. 110—114.
[32] Isp. Nastavni Vjesnik, god. 33, str. 113.
[33] Prva tri prikazanja štampana su u 4. knjizi »Starih pisaca hrvatskih«, četvrto u I. izdanju 7. knjige iste kolekcije . . .

»Posvetilištem Abramovim«, »Suzanom čistom« i ranije Držiću pripisivanim »Prikazanjem od poroda Jezusova«.

Napokon u dubrovačkoj skupini hrvatskih crkvenih prikazanja 16. stoljeća drugog razvojnog stepena, osim Vetranovićevih, sačuvalo se još samo »Prikazanje[34] po način od komedije kako bratja prodaše Jozefa«.

V.

To je otprilike sve, što se hrvatskih crkvenih prikazanja drugog razvojnog stepena od zacijelo obilatije produkcije sačuvalo do danas. U historijama hrvatske književnosti imenom »crkvenih prikazanja« označuju se kadšto dramatizacije biblijskih i svetačkih motiva, koje inače po tehnici obrade idu u sasvim druge dramske vrste. Tako »Muka Isukrstova« Korčulanina Petra Kanavelovića, »Leon filozof« Ivana Gučetića, »Judita« Ignjata Đurđevića, »Porođenje gospodinovo« Antuna Gleđevića, »Isukrst sudac« Josipa Betondića i t. d. nisu crkvena prikazanja u značenju koje je taj naziv imao od 15—17 stoljeća, već se tu radi ili o pobožnoj tragediji (tragedia d'argomento sacro) ili o školskoj drami (u smislu isusovačke školske drame), ili i o pobožnoj melodrami u smislu talijanskih »melodramma sacro, melodramma spirituale, azione sacra«.

Ali i bez ovoga njegovanje crkvenih prikazanja za trajanja njihova drugog, književnog, razvojnog stepena mora da je bilo još brojnije nego što to izlazi iz pobrojanih priloga. Tako u rukopisu dubrovačkoga porijekla »Prikazanje[35] koje se učinilo na ponoćja u mnogo poštovanije hotaca od reda svetoga Dominika godišta 166*« imamo dramatizaciju »Navještenja Marijina«. U članku Don Nika Štuka[36] »O nekim umjetninama i starinama u crkvama i po grobištima u Konavlima« spominje se »Rukopis iz XVIII v. kod porodice Bratić u Cavtatu: Muka Gospodina Jezusa Isukrsta prikazana od skulara u crkvi sv. Nikole od Cavtata na 26. maja god. 1780«.

Napokon i u arhivu Jugoslavenske akademije namjerio sam se na dva tri rukopisa s materijalom koji također može da uđe u ovaj bibliografski pregled hrvatske crkvene drame.

Tu je prije svega rukopis iz 18 stoljeća, pisan hrvatski, naslovljen talijanski: »Il giudizio di Daniele, ossia l'innocenza di Susana ricconosciuta«. Postankom je s otoka Hvara, jer prije nego što je ušao u Akademijin arhiv prošao je kroz ruke starigradskoga klerika Petra Kovačevića, kao i Akademijin rukopis od g. 1661 s hvarskim »Prikazivanjem suda općenoga«. Družina koja je igrala »Danijelov sud«, istoga dana na večer trebala je da igra i dramu o mesenskom kralju Aristodemu, kako se to razabire iz ovih stihova epiloga:

Vi, slušaoci poštovani,
meju druzim odabrani,
oprostite, ako nismo
vas služili kako htismo.
I večeras, molimo vas,
da pridete slišati nas,
da čujete što se zgodi
u Mesini starih dobi,
kako grišnik Aristodem
s samom smrtju bi slobodjen
od težoće, muka i jada,
ke mu zada božja pravda.
Oprostiti nam hotite
pomanjkanja ka vidite!

[34] Izdao ga je M. Rešetar u 7. knjizi »Građe za povijest književnosti hrvatske«.
[35] Isp. »Nastavni Vjesnik«, god. 36, str. 8.
[36] »List dubrovačke biskupije«, god. 1907, str. 79—80.

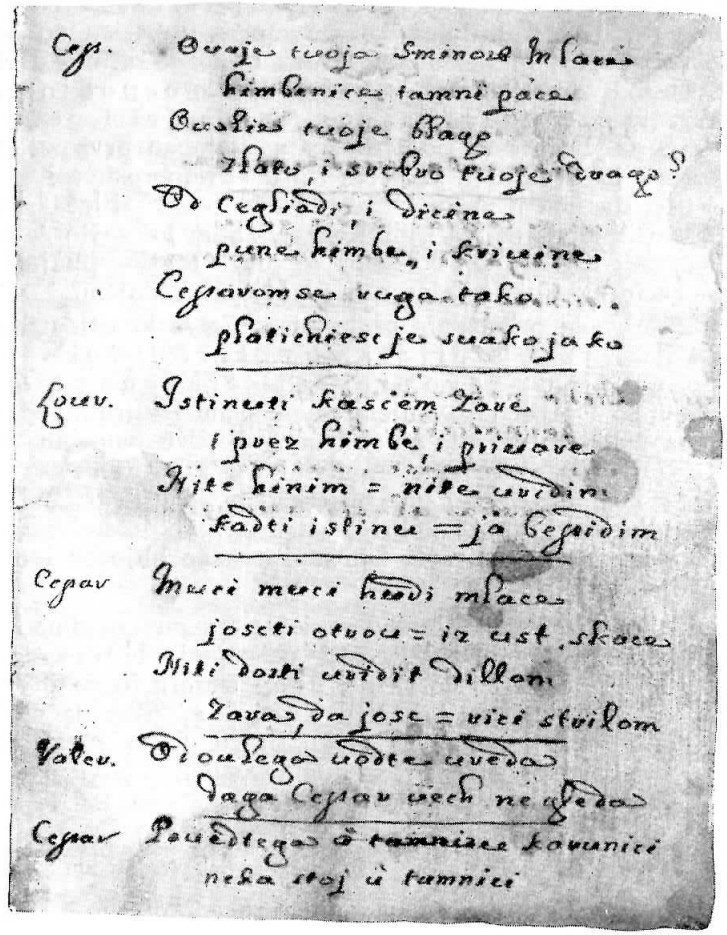

Iz novije redakcije prikazanja »Muke i smrti sv. Lovrinca« (originalna veličina 148/198 mm)

U dva kotorska rukopisa 18 stoljeća, prema navodima Srećka Vulovića pisana rukom kotorskoga kanonika Ivana Antuna Nenadića (1715 do 1784), imamo dalje »Prikazivanje muke Isusove« i skazanje »Isak, prilika našega otkupitelja«. Te dvije drame valjada su prijevodi, možda baš Nenadićevi; naslućujem to po tome što u drami »Isak, prilika otkupitelja«, jednoga drugog, mlađeg rukopisa (iz 19 stolj.) preveden je isti predložak kao i u Nenadićevu »Isaku«, samo od drugoga lica, i zato ponešto drukčije. A da su u svom mlađem rukopisu sve tri drame uistinu prijevodi, kaže se već u natpisu rukopisa: »Smrt Abela, Posvetilište Isaka i Jozef spoznani. Iz latinskoga mjerno romona jezika u pjetonomjerni slovinski jezik istomačen. Djela priklonena ljubiteljim jezika slovinskoga god. 1756.«

Već sam spomenuo, kako se hvarski »Plač Marijin« iz 15 stoljeća u nekim mjestima otoka Hvara održao u prvobitnom obliku u upotrebi do danas. Ugledanjem baš u redakciju toga »Plača« treba objašnjavati i

postanak »Navišćenja muke Isusa Spasitelja našega« O. Marka Marulića Splićanina, reda svetoga Frančiška od obsluženja, od g. 1636, jer je ovaj Marko doista živio i djelovao na otoku Hvaru oko god. 1615. U rod tih »Plačeva« ide i »Muka gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove« O. Petra Kneževića, iz Knina, reda S. O. Frančeska od obsluženja, štampan prvi put god. 1753, a preštampavan još i g. 1858. U predgovoru »Pridobrostivom štiocu« sam Knežević ističe, da ima u našoj književnosti i drugih »Plača«, pa i on je svoj »Plač« složio gledajući na njih. Kazavši zatim još zašto ga je napisao u osmercima, daje objašnjenje kako da se pjeva u crkvi imajući pri tome pred očima način na koji ga je on sam izvodio pod Sinjem.

Hrvatska crkvena prikazanja cvala su, može se kazati, uglavnome od 15 do 17 stoljeća. Iz 18 stoljeća ne potvrđuje se više ni jedno novo, uistinu pravo pravcato crkveno prikazanje. Ali prepisivanjem i preštampavanjem za pobožnu lektiru, a od česti i na daskama reproduktivno održala su se ona do u prvu polovinu 19 stoljeća. Na rukopisu prikazanja »Muke i smrti sv. Lovrinca« u pomenutom bračko-hvarskom zborniku ima bilješka, da je u hvarskom Starom gradu prvi dio bio igran 15 kolovoza a drugi dio 16 kolovoza g. 1814, a na jednom drugom rukopisu Š. Ljubić je našao bilješku i o predstavi od 16 kolovoza 1837.

Međuto istraživanje pitanja gdje i kada su pojedini komadi od ukupnoga repertoara hrvatskih crkvenih prikazanja bili sve igrani, iako i za našu kulturnu povijest vrlo važno, u tom smjeru jedva je tek načeto. Tako je na pr. »Prikazanje sv. Lovrinca« osim na otoku Hvaru (u Starom gradu) bilo igrano i na otoku Braču u Bolu. Potvrdu za to sasvim novo igralište crkvenih prikazanja imamo u stihovima koji su dodati epilogu istoga prikazanja a glase:

Pojte sbogom vi, Boljani, živ'te pravo ka Krstjani,
hval'te boga, da vas dvori [i(?)] angjelski sveti kori.

Ta četiri stiha pripisala je na epilog ruka, koja je i inače mnogo popravljala tekst prikazanja.

Koliko je okvir jednog revijalnog članka dopuštao, ja sam u ovom svom izlaganju nastojao da ne propustim ništa što se na osnovu zasad poznatih rukopisa i literature predmeta, a bez jačeg zalaženja u detalje, može kazati o razvitku hrvatskih crkvenih prikazanja. A iz kazatoga, nadam se, poštovani se čitalac mogao uvjeriti, da su ta naša prikazanja doista vrijedna veće pažnje no što im historije hrvatske književnosti općenito priklanjaju. Naročito bih želio, da ovaj moj članak naiđe na odziv kod onih naših svećenika i redovnika koji iz svojih župnih i samostanskih arhiva znaju štogod o možda zasad nepoznatim predstavama prikazanja ili imaju u njima čak i njihovih zaboravljenih tekstova.

Iščekujući u prvome redu odziv iz svećeničkih i redovničkih redova, ja se u isti čas obraćam i ostalim našim knjigoljupcima, neka prevrnu papire svojih zbirki, ne sakrivaju li i one koji još nezapaženi fragmenat starih hrvatskih prikazanja. Fragmenat prikazanja u bračkoj zbirci gosp.

dra M. Vrsalovića s novim književnim imenom Jurja Žuvetića[37]), kao i korčulanska pjesmarica gosp. Iv. Foretića od god. 1560 s »Plačem Marijinim« i bratimskom pjesmom[38]) »Bratjo, sestru sprovodimo« jamče, da smo uistinu još vrlo daleko od bibliografske potpunosti bar onoga od starih književnih rukopisa, što se uprkos zubu vremena sačuvalo sve do u naše dane.

Résumé. Altkroatische geistliche Schauspiele. Ausgehend von der Bedeutung der Kirche für die Entwicklung der kroatischen nationalen Literatur, bespricht der Verfasser zuerst die Umstände, unter deren die altkroatischen geistlichen Schauspiele zustande gekommen sind. Im Gegensatz zur Meinung, sie seien den deutschen nachgeahmt, werden hier ihre ersten Anfänge mit der Tätigkeit der geistlichen »Confraternitates«, analog wie auch in ihren italienischen Vorbildern, in Zusammenhang gebracht. Obzwar bei den Kroaten keine so alten Sammlungen der geistlichen Poesie erhalten sind wie in Italien — die älteste kroatische, heute nicht mehr vorhandene Sammlung dieser Art, Eigentum der Confraternitas Omnium Sanctorum Korčula (Curzola), soll aus dem 15. Jhdt. gewesen sein — aus wenigen Überresten kommt doch ganz deutlich eine ziehmlich rege Tätigkeit der kroatischen Confraternitates auch auf dem Gebiete der geistlichen Schauspiele zum Vorschein, besonders aus dem Passions- und Osternzyklus. Die ältesten Spuren der geistlichen Poesie der kroatischen Confraternitates lassen sich ganz sicher bis ins 14. Jhdt. verfolgen — ihr Begräbnislied »Bratja, brata sprovodemo« wird in den glagolitischen Quellen aus dem 14. sonst aber aus dem 15.—16. Jhdt. bestätigt — ihre ältesten geistlichen Schauspiele sind aus dem 15. Jhdt., und, was besonders hervorgehoben werden soll, in den Passionsprozessionen der Confraternitates einzelner Ortschaften der Insel Hvar (Lesina) werden noch in der neuesten Zeit ganz dieselben Texte vorgesungen, die handschriftlich aus den ersten Dezennien des 16. Jhdt. nachgewiesen sind.

Als jenes Gebiet, wo in der Entwicklung des kroatischen geistlichen Schauspieles als bahnbrechend vorgegangen worden sein soll, wird hier Norddalmatien und besonders die Umgebung von Zadar hervorgehoben.

In der weiteren Darstellung des kroatischen geistlichen Schauspieles statuirt der Verfasser drei Entwicklungsstufen. Die auf der ersten, volkstümlichen Stufe befindlichen Schauspiele sind ausnahmlos anonym (falls Marulić und Hektorović als Verfasser der ihnen zugeschriebenen Schauspiele nicht in Betracht kommen) und in achtsilbigen Distichen und der Diktion des Kirchenliedes verfasst. Sie ist die älteste und verbreiteste: aus dem 15. Jhdt. nachgewiesen und von Norddalmatien ausgehend verbreitet sich einerseits nördlich in das kroatische Küstenland und dessen Hinterland, anderseits südlich über Mitteldalmatien (Trogir, Split, Brač, Hvar) bis nach Süddalmatien (Korčula, Dubrovnik, Kotor, Budva). Die zweite Übergangsstufe, in der die Elemente der volkstümlichen Stufe mit jenen der Kunstpoesie, besonders in der Metrik un der Diktion, abwechseln, ist besonders in der Grupe Brač—Hvar stark vertreten. Die Namen ihrer Verfasser sind, wenigstens zum Teil, bekannt: Don Sebast. Mladinić aus Brač, Marin Gazarović aus Hvar. Die auf der dritten Entwicklungsstufe befindlichen Schauspiele gehören schon vollkommen der Kunstliteratur an, da sie mit derselben nicht nur die Metrik (den doppelgereimten Zwölfsilber und Strofenbildung) und die künstlerische Diktion, sondern Teilweise auch die Motive (aus der Pastorale) gemeinsam haben.

Die Blütezeit der ersten Stufe des kroatischen Kirchendramas fällt in das 15. und 16. Jhdt., die der zweiten Stufe in das 16. und den Anfang des 17. Jhdt., dagegen scheinen, die der Kunstpoesie angehörenden geistlichen Schauspiele, mit der literarischen Tätigkeit des ragusanischen Dichters Mavro Vetranović-Čavčić (1482—1576) begrenzt

---

[37]) Zacijelo isto lice, a vjerojatno i jedno novo prikazanje, krit će se u bibliografskoj bilješci Julija Bajamonti-ja »Historija sv. Đurja, složena po gosp. Đurju Cuvetiću (Zuvetichiu), vlastelinu braškomu«, isp. I. Milčetić, Rad, knj. 192, str. 127 s. v. Cuvetić.

[38]) Ovo je ista pjesma kao i »Bratjo, brata sprovodemo«, koje je najstariji poznati tekst nađen u jednom glagolskom rukopisu s kraja 14 stolj., isp. Starine, knj. 31, str. 268.

zu sein — von 6 erhaltenen Stücken derselben Stufe gehören Vetranović nur zwei nicht an. Als Stätten, wo überall das Kirchendrama gepflanzt und aufgeführt wurde, kommen vor allem in Betracht die Ortschaften mit Confraternitates und Klöstern, dann auch jene mit höherer Kirchenhierarchie, obzwar von derselben das Kichendrama hie und da verboten und verfolgt wurde. Und als man auf dem Gebiete des geistlichen Schauspieles auch bei uns schon längst unproduktiv geworden ist, die Aufführungen der alten Texte hielten sich weiter, so dass z. B. das Schauspiel vom hlg. Laurentius auf Grund des Textes des 16. Jhdts. noch im 19. Jhdt. zweimal, d. h. am 15.-16. August 1814 und am 16. August 1837 aufgeführt wurde, und ein Passionsspiel von Hvar, entstanden höchst wahrscheinlich noch im 15. Jhdt. hält sich noch heute im Gebrauche der Confraternitates derselben Insel.

Die altkroatische geistliche Poesie, d. h. das Kirchenlied und das Kirchendrama, in denen zuerst die literarischen Einheitsbestrebungen in »Gehalt und Gestalt« erzielt wurden, verdienen in der kroatischen Literatungeschichte viel mehr beachtet zu werden ale ides bis der Fall war.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA ZAGREBEČKOGA KRAMAR

Milpoher nije bio na hrvatskom teritoriju priznavan kao plemić (nije bio in membrum hujus regni receptus), i ako je s prvim ljudima kraljevstva društveno općio u nekoliko na ravnoj nozi pa naposljetku, u posljednjem deceniju, postao i pomoćnik »pagadura« kraljevine. Ali je M. bio iz kranjske plemićke porodice i to je razlog zašto je društveno bio dosta visoko taksiran, i ako je kod Hrvata morala biti vrlo kuriozna pojava da se jedan nobilis bavi kramarskim trgovanjem[34]. Pa jer je prvo vrijeme još proveo u Zagrebu kao namještenik, pomoćnik, kalfa Blaža Snedeca upopreko je razumljivo kako u titulaturi prosječno ipak ostade na ljestvici »knez« što je među tadašnjim slobodnim ljudima važilo kao jedan niži stepen gospodstva, ali baš taj termin zapravo naznačuje u stvari grofovsko dostojanstvo. Zato se M. najčešće zove naprosto samo knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar, ili opet herr Lenard, herr kramar. Tako onda naprotiv njemački pisani dopisi koncediraju, u drugu ruku, i gospodsku titulu Edl gestreng (Woledler) undt Vnsern Her(n) Hans Lenhardt Mülbacher ... (derzeit) in der Haubtstadt Agram. Dakako, iza izbora za (vice) »pagadura« neki frater će ga već nasloviti kao da je pravi »Pagadur (blagajnik!) Horvaczkoga Orszaga« (6. IV. 1692.) a 19. lipnja 1693. biće naslovljen kao Generosus D(omi)n(us) Leonardus Sznedecz (sic!) Regni Sclavoniae Dicae Co-Exactor. Mnogi kupci u stvari naime, nijesu M. znali ni prezimena; za njih je on bio samo (knez) Lenard, kramar, štacunar na Kaptolomu zagrebečkomu stojeći, pa zato mu i često meću na adresu iza imena oznaku N. (t. j. nomen nescio). A po prijašnjem M. principalu i prvotnom vlasniku trgovačke tvrtke pridavali su mu u neznanju i prezime Sznedecz (Snedicz[35]). Još 24. III. 1683. n. pr. M. je na adresi bey Herrn Blasio Snediz Laden-Diener, što naznačuje, vrlo vjerovatno, još tadašnju nesamostalnost.

Međutim, i u to novovjeko vrijeme bilo je nastojanja i reakcije, da se klasna uzvišenost plemstva što bolje sačuva »ghda (kada) mnoghi krajachi j purgari, j ine fele priposti liudie imaiu c z i i m e r n i l i i s z t od kralia daan, potomsze zato meg plemenite liudi ne rachunaiu« isticao je

[34] Michel Penisch iz tabora pred Beogradom 10. VIII. 1693. adresira mu kao Woll Edel gebohrenem und gestrengen H. H. Hanß Leonhard Mülbacher von M ü l l e n t h a l l, Vornehmer Kauffer und Wechselherr.

[35] Etimologija ovog prezimena u slovenskom naznačuje izjelicu, požderuha! O familijama Milpacher i Schneditz isp. Ludwig S c h i w i z von S c h i v i z h o f f e n, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain. Görz, 1905.

još 1574. Pergošićev prevod Verböczijeva Tripartituma[36]. A Habdelić (1674., Pervi otcza nassega Adama greh, p. 248.) nadovezuje m. o. u istom smislu: »... Ako muž i kuliko obogati, darovčenicu (od »darovec«, suknena prosta halja) zahiti, vu plemenito se sukno opravi, ob tom hodi da a r m a l e š od kralja dobi, plemenit človek postane. Kuliko je teh takoveh v našem orsagu plemenitašičev, kteri kajgoder imaju, vse mora plemenito biti: plemenita hiža, plemenit vinograd, plemenito polje, plemenit plot, plemenit grm, plemenit vol kem vozi, plemenita kola ako i potrena, na keh gnoj vozi, plemenit pas, ki mu pri hiži straži etc.... Ako k r a m a r a, ki je v početku svoje kramarije iglice, kopče, salaksije, šila, piščali etc. prodaval, sreča dostigne, bogatoga včini, ne ž e l e l i d a g a za g o s p o n a drže i zovu ženu gospu, sine gospodičiče, kčeri gospodične? ako li ga gdo na manje preštimava, napuhne se i nos obesi kot puran...« Pa još sedamdesetak godina poslije čuje se u Hrvatskoj isto rezonovanje: »Knez szada vszaki goszpodichich imenujesze, Dominus(ni) a u sztaro negdassnye vreme szamo Groffi piszaliszusze, ij zvali Knezi. Otud ij Knezia Horvatszki imenujesze Groffia, Comitatus, ar Knez zvassesze Comes«.[37] M. savremenik i pisac arhidjakon Šimunić izričito razlikuje poštovanje gospodinsko i purgarsko na koje je eto i kranjski plemić Mülbacher spao u Hrvatskoj u izvjesnom postotku samo poradi svoga trgovačkoga zanimanja uz koje je prionuo kao moderan Evropejac u razdoblju merkantilizma bez obzira na svoju plavičastu krv (manjeg) plemića i pravo da rado pisma pečati crvenim voskom.

Za samog se Mülbachera (Milpahera) može ustanoviti da je rodom iz Ljubljane, da je doista iz plemenitaške obitelji, koja živi i u XVIII. stoljeću (brojne članove napominju matrikule ljubljanskih crkava). On je vjerovatno polovicom šezdesetih godina radio kao trgovački pomoćnik u Veneciji, kako se to razabira iz pisma kapucina P. Fortunatusa Landsperga (maja 1667.) i koji ga očinski svjetuje da se vrati u Ljubljanu kada dovoljno nauči talijanski, a apostrofira ga »Mein allerliebster geistlicher Sohn Herr Leonhardt«. Iz sačuvane korespondencije vidi se, da je imao brata Josepha (u Luttenbergu) i koji mu se više puta obraćao tokom godina u Zagreb. A preporučivala mu se i šurjakinja Anna, koja je imala tri sina i tri kćeri (moljakala ga m. o. za neke crvene čarape za Uskrs i da bi Herr Brueder školovao njenog najstarijeg sina, jer bi rado studirao). Čini se da je M. bio

[36] Ed. K a d l e c u Srpskoj Kraljvskoj Akademiji, u Beogradu 1909., Зборник за историју ... I. од. Споменици на српском језику, књ. V., p. 15.

[37] Isp. B e l o s z t e n e c z, Gazophylacium... Zagrabiae 1740. p. 171. — I u dubrovačkoj drami i među pučanima razabira se također apostrof »knego« od milošte i uzurpiranog uzvisivanja. I kod Habdelića u peharskom dvoboju duhovnik zove plemenitaša »knego« (»Pervi otcza nassega Adama greh«, Nemški Gradec 1674., p. 879.—886. isp. J a g i ć, Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrhunderts in Agram. »Archiv für slavische Philologie« XXVI. Berlin 1904. p. 592.). »Knez« je dakle bio današnja »bolja osoba«, bolji slobodnjak, manje važni »armalista«, bolji majstor, bogatiji trgovac, svako ko je s gospodom mogao dolaziti u bliži doticaj, zapravo purgar koji sebe smatra ravnim plemiću. K l a i ć (Povjest Hrvata« VI. str. 32.) pripominje: Pod konac XVI. stoljeća smatraju se varošani (cives) ili purgari kao č e t v r t i stalež uz duhovni, velikaški i plemićki stalež. Mnogo puta zovu se ti varošani »p l e m e n i t i purgari«, želeći time označiti, da su ravni plemićima, premda su se pravi plemići, stanujući u varošima, vazda dijelili od ostalih purgara, koji nijesu bili plemići. Napokon je preotelo maha, te su se purgari stali nazivati i »knezovima«. Samo tako može se razumjet Juraj Križanić, kad piše oko god. 1663. ovako: »Hrvati svakom šoštaru govore knez Ivan, knez Pavel, knez Miloš, oponašajući Ugre, koji svakome kažu Uram, naime gospodine...«

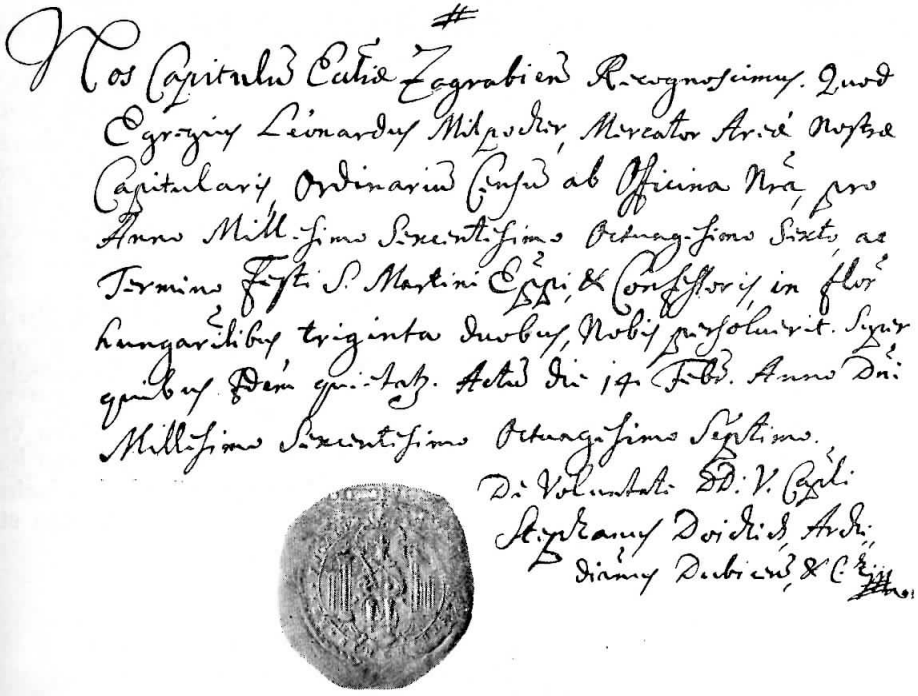

Faksimile kaptolske namire Leonardu Milpocheru u Zagrebu za najamninu g. 1687. (20.5×17 cm.)

neoženjen, ali svakako ženu, ni djece nije imao u vrijeme smrti, budući da je umro kao samac. Njegovi nasljednici, zapravo likvidatori ostavštine početkom XVIII. stoljeća valjada su mu bili nećaci.

Kaptol, s kojim je M. bio u poslovnim vezama, zove ga u svojim kvietancijama Egregius[38] Leonardus Milpocher.[39] Mercator Noster in Area Nostra Capitulari, pa Circumspectus & Egregius, Strenuus, Agilis, ali nikako Dominus, kako je zvao Blaža Snedeca, prijašnjeg M. principala. No seoski plebanuši, kao i različni dvorski »diaki«, bili su često i devotni u svom pismenom apostrofiranju M. »Ponizan szlugaszem Goszpona Leonarda y veljko uffanoga mogha Priatela«; »Ponizno proszim vmti kako mogha veliko uffanoga Priatela y dobrochinitela, dami dosztojate na uffanom datti...« itd., itd. Oficijali t. j. gospoštijski činovnici apostrofirali su, dakle, M. sa »szlugaszam Goszpona Kramara« a kupac bi ujedno bio »V M na szlusbu gotov ij rad szlusiti«. Tako je već diktovao dobrahno uvriježeni tadašnji bon-ton.[40] Gosz(pon) Otecz (t. j. jednaki respekt potonjemu

[38] Nobilibus Titulus Egregii est proprius, et peculiaris. (K a s s i c s) Laurea virtutis seu Tractatus de praerogativis nobilium inclyti regni Hungariae, Pestini 1826. p., 86.

[39] Ime mu prekreću i u Vilpocher, Wilpocher, osobito Talijani, a domaći ga zovu i Milbohar, gdjekad i Šnedec.

[40] No ta »uljudnost« graničila je već negdje na poniznost (servilnost) na koju se bio okomio i isusovac Habdelić (v. Jagić, Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram. Archiv 26, B. 1904. s. 528) 1670. — z nečistemi (su) nečisti, z kurveši kurveši, s pijanci pijanci, z razbojniki r., ar svoju volju i življenje obračaju na vsaku priliku, kot veternica na krovu obrača se kam goder veter puhne. Tak su nestalni

»fater« ili japica), u njemačkim listovima Herr Patron, Edl und Vester, Edl gestrenger, nazivi su koji izazivaju i ponositije držanje samog trgovca i dižu samosvijest o njegovoj društvenoj vrijednosti.[41] Kramaru su dakle pisane narudžbe tonom pretjerane učtivosti. Tako se iz Mokrica 1695. dvorski diak Ztepanich Juraj gotovo prenemaže, kao da bi robu dobivao na poklon te veli: »... zatem pak, akosze szmem k U M pouffati, proszim, dabimi dosztoiali Tinte prezkerbeti. Drago proszim U M dami nezamerite, daszem sze tak pouffal U M moleszterati, budemsze pako ja terszil U M zahualen, ij zaszlusen bitti. Nadalie moiu zauezanu szlusbu U M preporuchaiuchi osztaiem ...«

Tu prijaznost gospode u saobraćaju s M. valja tumačiti i tim, što su trgovci galanterijskom robom i manufakturom bili u starije doba prerijetki, a i zbog toga, što je oko trgovaca, dobavljača ne običnih potreba, lebdila još uvijek aureola sredovječnog čarobnog putnika (torbara).[42] No s druge strane prema crkvenim tradicijama baš u protureformacijsko vrijeme samo trgovanje ne mogaše biti s propovjedničke strane isticano kao uzorno zvanje[43]. Pa i sam je Ritter-Vitezović notirao u svojim kalendarima u tom duhu a u stihu složene opservacije, koja se okomljuje na brzo sticanje blaga, kako je to smatrao da trgovci čine:

Vekša skrb je sad človeku
Za bogatstvo neg za diku.
Ki krivicum blago zpravi,
Tega vnuku ne ostavi.
Vsi bogati bit ne mogu,
Ubog i bogat hvali Boga.
Je bogatcem teško vmreti,
Još teže je vu raj prejti.

Trgovanje je naravno bilo normirano tadašnjom ekonomskom strukturom sa ne mnogo zamaha, u stvari »vicinalno«. Izvjesni artikli još nijesu postali trgovački predmet, jer je ovo doba još na razmeđi i između sredovječnog naturalno-ekonomskog i novog kapitalističkog sistema. A nekojima je opet tržio sam producent obrtnik. I kapitala je još malo u tadašnjim ostancima Hrvatske, i što ga ima u fluktuaciji njime rukovode i koriste se stranci. Još je, dakle, dosta više manje ograničeno polje trgovanja. Prastara inercija obavija duh i starijeg a i novijeg plemstva, jednako domaće gore lista, koji se zazelenio na starom panju kraljevine. »Od Boga dano obilje«, bogatstvo se u masi priželjkuje, plod imanja, a ne prometa, to je ideal kmetovskih vlasnika pa su još na razmeđi shvatanja devize ovoga distiha modernijeg čovjeka kao što je bio Paul Ritter-Vitezović:

dvoransko ono smetje, prilizavci, ki kajgoder gospodin pohvali pohvale, kaj kudi kude. Ako gospodin reče: konj je osel, osel je oroslan, oroslan je muha, muha je pistranga etc., prilizavec na toplom taki potvrdi: tak je gospodine, V. G. pravo govorite. To su vrtirepi .

[41] O tom ponositom, staloženom držanju tadašnjeg trgovca, kojemu se nikada ne žuri, osobito na periferiji velikih centara isp. W. Sombart, Der moderne Kapitalismus II, 1. München u. Leipzig 1922. 5. A. p. 62 etc.

[42] Sredovječni inkvisitori obilježivali su n. pr. bosanske patarene da pod izlikom torbara nude svoju hereziju, govoreći o alemima koje imaju spremne za kupce.

[43] Poydi Tersecz (tržec, t. j. trgovac!), zpraulyay po krivih dobichkih blago kay bolye mores, ali znay, da chim bolye zpravlyas, tem bolye na konecz grehov tvoyh doides. (Šimunić, Prodeke nedeljne... Zagreb 1697. str. 15.)

Napomena: »cz« čitaj »c«, »ch« kao »ć«, »cs« kao »č«, »sz« kao »s«, »s« kao »š« (a na kraju riječi i kao »s«), »u« i kao »v«; V. (U). M. Vaša milosti; »ua mi« čitaj Vaša milost; »k« i kao knez.

Ki se trudi on dobiva,
I ki ima on vživa.

Kao Commis-voyageur, putnik trgovac, koji će trgovati ne samo u svom štacunu (bolti) nego i lično na većim stovarištima i na većim sajmovima probirati robu pa s vremena na vrijeme obilaziti svoje mušterije (konte) na njihovim imanjima, takav se ukazuje i kramar pl. Milpoher. On se već podešavao prema stanju i nastrojenju plemstva, koje je tako reći instinktivno zaziralo od popravljanja izvjesnih mostova i cesta (pontes & strata viarum), da bi ipak neke gospoštijske krčme i malte bolje prosperirale. Zato u naletu »novog doba« nije bilo racionalnosti, što su tradiciju podržavali ovakvi interesi. Nikom od domaćih i ne pada na um da se bavi poslom talijanskih, kranjskih i štajerskih trgovaca. Dijelom će biti spomenuta inercija soja, a dijelom očito već u krv upijeno načelo Chrysostomosa povrh Matejeva evangjelja: homo mercator uix aut nunquam potest Deo placere. Napokon, i ako prodiru nove potrebe, još ih »imajne« prilično savladava. Kramar će posredovati samo za »materiju« i pribor, ali ne će prodavati konfekciju, jer će odjeću skrojiti i šiti domaći sabol

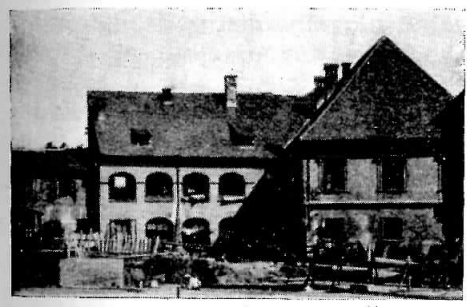

Dvorišna strana kuće Kaptol br. 3 (snimka sa krova današnje gradske tržnice u Zagrebu).

(krojač). Živež daje u osnovi samo imanje, kramar će dobavljati samo začine (kolonijal). Mesna hrana je pri ruci u dvorištu, u staji; brašno se melje kod kuće ili na gospoštijskomu mlinu (kramar će posredovati samo za mlinsko kamenje). Pa onda i cehovski majstori čine svoje. Doma se prede i tke. Stonjaci i ubrusi kod kuće su rađeni iz domaćega gdjekad i »čisto tenkoga« platna, kao i posteljina i obično rublje. Nema dakle potrebe kupovanja. Pa još polovinom narednog, XVIII. stoljeća, a i mnogo poslije, biće po dvorovima kolovratâ i jahlice vretenâ za konoplinu[44]. Što više, i obično pokućtvo radio je domaći gospoštijski čovjek, redovno gotovo kmet, ne uvijek »tišljar« (stolar), jer inventari nebrojeno puta napominju krevete, ormare, stolice i škrinje (sanduke) kao izričito »múško delo« (ergo seljački rukotvorački rad) pa će kramar doći u priliku da nabavlja samo finiju i rjeđu robu, šrajbtiš n. pr. i neki tabernakul[45].

[44] Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage... Zagreb 1923. str. 317, 318. V. Jagiću se, doduše, čini da Juraj Križanić (1618.—1683.) u svoje doba uz vreteno još nije vidjao u domovini kolovrata, pošto taj stroj zove njemačkim (Isp. V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića. Zagreb 1917. str. 417.), no meni se čini, da to ne mora biti razlog, jer je kolovrat mogao biti upravo njemački import pa zadržati i njemački naziv.

[45] Tipove pokućtva ove i kasnije epohe isp. u članku: Dr. Josip Matasović, Zagrebački kućni namještaj polovinom XVIII. stoljeća. »Narodna Starina« IV. Zagreb 1925. str. 46. i d.

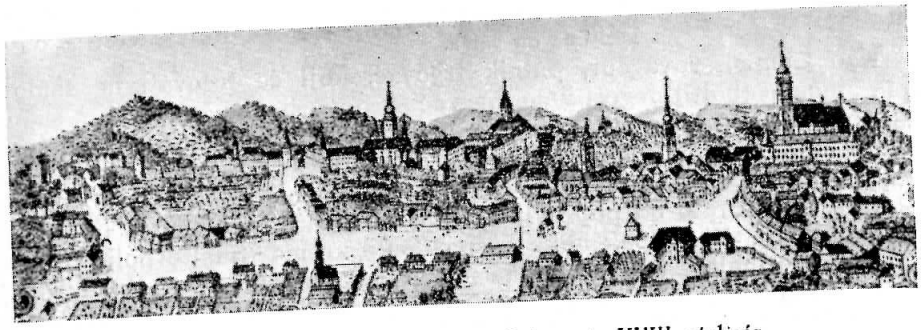

Slika Zagreba sa stare cehovske diplome iz XVIII. stoljeća.

U samom Zagrebu upravo u doba velike njemačke najezde nije bilo nacionalno društvenog klasiranja onako strogog, kako ga je bilo još n. pr. u XV. stoljeću, kad je postojala »confraternitas Sclavorum« (Slovinaca) za razliku od Teutonaca i Latinaca, i ako je u trima nošnjama bilo vidne razlike. Turska pogibao i protureformacijsko niveliranje mnogo su uklonili, ali će dakako i poslije ostati izvjesno nacionalno distingviranje. »Slovensko« ime nestajaće ispred »horvackoga«, vezivaće »vernoszt szuprot ceszaru«, a ostajaće još mnogi magjarski termini, imena, prezimena, predikati i lokaliteti, dok će sam jezik savezničke braće ipak iščezavati. Plemstvo je započelo usvajati nijemštinu i njenim kanalom po koji francuski izraz. No pored učestalih zločinačkih ispada (praedones, vagabundi) od kojih strahuju povlašteni i nepovlašteni tenor se javnoga života manifestovao u saborskoj sve to češćoj »quaerulosa lamentatio« i izgrizanju jednih protiv drugih (»causa illa inter . . .«), a »reparatio pontium uiarum renouatur« tako reći in perpetuum. I zabačena knjiga mora da je već bila zrinska Adriansкoga mora Sirena (u Veneciji 1660.) i nerazmatrane su bile strofe:

Ali te priszega,, more bit zdarsaua
Czeszara Nimskoga,, ka sze kod vasz daua,
Znai date od toga,, szam Bog razvezaua,
Nemoguchnoszt szvoga,, kada oproschaua.
Maloi ki priazan,, iur Nimsku ne szpozna
Vgrom ie protivna,, i kruto dotosna,
Haruat kj vech viran,, tomui vech nazlobna,
Vnogai zato vszak dan,, vszud prilika szlosna.

Nešto podataka o tada savremenom Zagrebu donosi i Valvasor (1689.)[46], koji kaže: »Diese Stadt wird in zwo Städte abgetheilet, nemlich in die Obere und Untere. In Crabatischer Sprache wird die Untere insgemein Kantalano (sic! biće Kaptolom, od Capitulum) oder Coftalon genennet, welches wir die Capitul-Stadt teutschen mögten . . . Jährlich werden zu unterschiedlichen Zeiten bey dieser Stadt grosse Kirch-Täge und Jahrmärkte gehalten, wozu von allen Grentzen vielerley Türkische Waaren und allerley Vieh herbey, und zu Kauff gebracht werden. Zu solcher Zeit — to je za povijest trgovine vrlo važno — kommen so wol aus Crain als auch aus gantz Steyermarck sehr viel Kaufleute zusamen, welche nach dem Sau-Fluss abwerts fahren, in Zurückwege aber gemeiniglich Pferde kauffen und Compagnien-weise miteinander vergesellschaftet nach Hause reiten; weil der jenige, so Geld bey sich hat, gar selten so sicher allein reisen kann, dass er nicht von denen Hussaren und Croaten angefallen, geplündert, ja wol gar ermordet werden solltet«. (»Husar« biće valjada »gusar« t. j. razbojnik!)

Valvasor upozorava nadalje na navodno nepodnošljivu ljetnu žegu u Hrvatskoj i na nestašicu dobre i hladne pitke vode. A Zagreb, nastavlja, samo je tri milje udaljen od kranjske međe i najveći udio trgovine imaju upravo kranjski trgovci poimence o godovima kada su sajmovi, a naročito na dan sv. Stefana ugarskoga kralja (t. j. 20. VIII.). Zna se za taj sajam već u XII. stoljeću, dok su ostali bili »markovski« (od 1256.) i »margaretski« (Margetinje t. j. 13. VII. od 1372.). Održavani su oko tih triju zagrebačkih crkava i na trgu (Harmici) oko vrela Manduševec t. j. na današnjem Jelačićevom trgu po 14 dana (tjedan dana prije i tjedan dana poslije napomenutih blagdana). Još u srednjem vijeku bilo je zabranjeno za to vrijeme pokućarenje ili prodavanje po krčmama, nego samo javno (»po hvale vrijednom običaju«, valjada poradi pijacovine) na određenom trgu.[47]

U to doba sajmova trebalo je bar između Griča i Kaptola biti neka »treuga Dei«, nego uvijek nije uspijevalo, kolikogod bi to pristojalo purgarima i mešterskim ljudem kad su na sajam dolazili gosponi i gospodini, težaki, ugledni stranci trgovci, ali jednako i sumnjiva čeljad: lajhari (Spielmann dtto. Betrüger), pa zatim i bolesnici koji se »pri barberu vrače«. Upravo pred velike ofenzivne protuturske ratove nastala je izvjesna stagnacija trgovačkog prometa, kadno je iza savladane zrinsko-frankapanske urote nastupila pregrupacija sila. I dok se nije uspostavila ravnoteža normalnijeg života u međustadiju širom zemlje miles Germanicus uzeo je na se ulogu prekupaca, otežavajući tako interesovanim trgovcima pravu zaradu. Kad je Milpaher počeo samostalnije raditi već je nastupilo poslije Kara Mustafina pohoda na Beč i političko popuštanje Beča.

Razdoblje M. poslovanja poklapa se s već pomenutom pobjedničkom epohom prodora činovničke monarhije Habsburga. Njegove hrvatske savremenike predstavlja međutim plašljiv naraštaj koji je bio očevidac pogibije »puntara« a kojemu je za rekompenzaciju bio otvoren po neki uzlaz novih i do tada (u doba jakih dinasta) manje uvažavanih familija u javnom životu. Oportunistički mentalitet širio se zarazno. Ovdje ondje »horvatska vernost (cesaru) vsem dobro znana« koordinirana je samosvijesnom važnošću, da Hrvati nijesu »kot Štajerec i Kranjec strašlivi«, da bi »zdavna

[46] »Die Ehre des Hertzogthums Crain« (novo izd., vol. 4, p. 3 etc.). Opis i slika dosta su oskudni kao što su uopće stariji topografski izvještaji oskudni. — U jednom zapisniku, koji je krajem 1667. sastavljen u bečkoj nuncijaturi opisan je Zagreb ovako: — Civitas Zagrabiensis sita est in Croatia in monte et est parva civitas, in qua sunt circiter quadringentae domus et duo millia Christi fidelium, qui ibi inhabitant. — Civitas Zagrabiensis est sita in Croatia et est in monticulo, est boni aëris; et est mediocris, id est nec parva nec magna, habet quadringentas circiter domus et inhabitatur a catholicis, qui sunt duo millia circiter, et est sub dominio imperatoris tamquam regis Hungariae. — Civitas Zagrabiensis est sita in Croatia, posita in parvo monte et est boni aëris; non est valde magna nec parva, sed mediocris; constat ex quadringentis circiter domibus et inhabitatur a bis mille Christi fidelibus. — Isp. Dr. Janko pl. Borković, Prilog povijesti biskupa Martina Borkovića i zagrebačke biskupije u drugoj polovici XVII. vijeka. »Starine« XXXV. Zagreb 1916. str. 381, 384, 386.

[47] I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. II. U Zagrebu, 1895. p. LXXXIII.

vre Turci u Beču halakali«, kada »Horvati ne bi nasuprot stali« i da je, napokon, bolje »z mušketom cesaru služiti, neg pod turskim carem gospodinom biti«. Protiskivao se, međutim, i ucijepljivao novi, nejunački moral ispred još živih ostataka tadašnje hrvatske prekrajane tradicije (»Nijedno puntarstvo na dobro ne dojde«). Sad je slijedilo bratimljenje i akomodiranje uljezima (»cifrakima« i »plundrašima« kako reče Frankapan). Posred protuturskog njemačkog (cesarskog) naleta razliježe se čuvstvo sigurnosti, da se bar kmeti ne će sada smjeti puntati. A valja imati na umu da su n. pr. Zrinski blagonaklono motrili t. zv. »štibrašku bunu« kmetova. I pored ratne vreve velikaši nemilo troše, čevstvuju pijanke, priređuju gozbe, raskošno se odijevaju, ali i prekomjerno zadužuju u čemu ih slijedi i malo i veliko od slobodnoga roda, kako notiraju već samo i računi ovdje dalje ogledavanog Nijemca kramara. Na saborima je do tada mnogo istican kao nepoželjan gost Miles Germanicus u Hrvatskoj, pjenila se vjerska i gospodarska netrpeljivost prema doseljenim Vlasima, prebegima i predavcima (što se olako ne dadoše u kmetove), škrgutalo zubima na cinizam generala[48]. No od sada je, dalje, potkraj stoljeća pa sve do pragmatičke sankcije 1712. parola stizati in die Kayserliche Devotion i bez poziva i bez sile, a ventil će za zapretavanu snagu biti služenje i »vernost«, jer

Vnogo krat začete jesu puntarije,
Vnoge se vu dobrom zmisle lakardije,
Al ne trpe na dugom kot i ciganije,
Neg se razmeću kot i druge hamelije.[49]

Tako je došlo, napokon, i do punije nivelacije između inorodnih građana, bivših hospites, i ladanjskog plemstva: baza je bila carska a dijelom i njemačka, u prvom redu sigurnost u Gesammt-Staat-u, bar dotle, dok opet ne prevagnuše Magjari. A kad je reokupirana Slavonija mnogo njih očekuju reparacije svojih finansija u Neoaquisiticumu, te moljakahu c. kr. komoru da im udijeli po nešto teritorija. Dok hrvatski staleži smatraju Slavoniju integralnim dijelom svoga kraljevstva, dotle ga je Beč svojatao kao na sablji stečenu zemlju iz koje carski fisk treba da izbije najveću korist. U natezanju je nađena nagodba: stvorena je slavonska krajina (granica).[50] A naš narod sam voljno zaprašaet inorodnikov k sebe na kraljevanje — kaže Križanić — ... Nijeden narod pod soncem izkoni vjekov njest bil tako izobižen i osramoćen od inorodnikov, jakože mi Slovenci ... Nas jedinih, izmežu vsjeh narodov, jest dopal njeki diven i nesrećen virok (porok!), da mi jedini vsego svieta obšalnost (prezir) na sebje nosim, tjem, čto čuževladstva na sje samovoljno zaprašaem ... Vsje narodi proklinjajut čuževladstvo, počitajut ono v najvješćih tugah i nevoljah, i za najvješćuju sramotu je izpovjedajut. Mi jedini Slovenci togo nerazumjem ... Ljudstvo ono, koje samovolj sje podaet pod oblast inorodnogo gospodina, terpit po dostojno skotski porok. Skot bo nemožet imat pastirja iz svojego plemena. Vol nemožet past volov, ni konj konjev, ni oven ovnov, no čužego roda pastir jest potreben, da paset tu živinu, to jest človjek. Perzom pastir Perzin, Turkom pastir Turčin, Frankom pastir Frančin, Njemcem pastir Njemčin, vsjakomu silnomu samovlastnomu narodu pastir svojega roda človjek: tokmo jedinim Ljahom (Poljacima) pastir ne Ljah, no inoroden človjek. Menjša est sramota — zaključuje iza toga Križanić — ašće kto budet oružjem predobljen, neže da se dast obludnimi riečimi prebajat, na zadovoljno podnatije ostanogo (sramotnoga) jarma čuževladstva, zarad togo menjšu odsudu nosjet Zadunajci naši: Hervati, Serbi i Bolgari, koji oružjem obsileni terpjet jarem turski i njemecki, ali ipak nadodaje, da mi Slovjeni nemamo toliku plemenitu blagorodnost koja bi učinila, da bi neko radije htio umrijeti nego biti podložan tuđinu gospodaru.

No bilo bi jednostrano leopoldinski zator Zrinskih i Frankapana posmatrati isključivo u čistom političkom vidokrugu. Paralelan je motiv i teško finansijsko stanje bečkog dvora, njegovo loše ekonomisanje i veliko rasipništvo[51] naprama ogromnom aktivnom bogatstvu posljednjih hrvatskih dinasta, koji su povrh svega pokazivali još i izvjestan tada naglo moderni komercijalni smisao. Da bi samo urotnici i dalje proslijedili svoju konspiraciju s Turskom, cesar Leopoldus I., e da bi ih obmanuo, u znak svoje osobite vladarske milosti podijelio je još 3. ožujka 1668. Petru Zrinskom i supruzi njegovoj Ani Katarini Frankapan povelju, kojom im je dopustio slobodnu prodaju prekomorske robe bez plaćanja ikakve daće po cijeloj Hrvatskoj, a napose u Zagrebu. Uvažajući n. pr. sicilijansku sô stekao je Zrinski novo vrelo obilna prihoda koje mu je omogućilo bolje finansiranje urote, pravno dakako na bazi zlatne bulle Andrijine (ius resistendi & contra-

[48] General Schwarzenberg kaže hrvatskim saborskim poslanicima četerdesetih godina XVII. stoljeća »da njega njemačka halja čuva od nasilja krajiških i carskih vojnika, a oni, koji hrvatsku halju nose, neka se brane kako znadu«. Cit. I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih viekova. Zagreb 1886. str. 180. — Uostalom »miles germanicus« čim bi prešao svoje jezične granice ponašao se kao da je već stigao u »Turcicum« a postupak prema hrvatskom seljaštvu nalikovao je dragonadama vojnika Louisa XIV. na neprijateljskom tlu. Uostalom, zulum carevačke vojske u Hrvatskoj bio je već stoljetnog porijekla (more praedonico et hostili). Još 1593. formulirao je hrvatski sabor teška svoja gravamina koja daju precrnu sliku neprijateljskog stava Nijemaca prema Hrvatima na hrvatskom tlu a još na očigled turske pogibli: »Declarandae etiam sunt communes nostrae calamitates ex insolentia militum sacratissimae maiestatis, tam externorum quam internorum, qui eas, que ab hoste supererant, regni reliquias passim hostiliter desolauerunt, frumentum omnis generis, vinum caeteraque id genus victualia vi diripuerunt, arma et suppellectilem distraxerunt, pecora mactauerunt, domos ac alia aedificia cum saepimentis commiserunt, curias nobilium inuaserunt, clenodia ac vtensilia domus penitus abstulerunt, viris ac mulieribus uestes tam ex scriniis quam ex ipsis corporibus detrahentes apostauerunt, seminare volentibus semina et pecora acceperunt, aliasque iniurias et damna inumerabilia nobis intulerunt. Et praesertim misera plebs alioquin etiam Turcica tyrannide aggravata adeo est oppressa, vt illi praeter vitam seminum dumque corpus pene relictum sit nihil«. (Šišić, Hrvatski saborski spisi IV. U Zagrebu 1917. p. 285.). Tako 24. siječnja, a gotovo doslovno opet 26. travnja.

[49] Isp. R. Strohal, Stare pjesme o buni Petra grofa Zrinskoga i Franje Krste Frankopana. (»Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva XI. Zagreb 1909. str. 108.—109.) Značajan je i ovdje osvrt pamfletistov na plemićski predikat Katarine Frankapanke: »Tolnačica ti beše Katarina Tržec / Kojoj pridavak daje pravi tržec / Tržila je dosta s tvojim dugovanjem, / Suknom, solju, z oljem, z dobrim ino hmanjem«.

[50] Pukovnik Janko (baron) Makar dobi ivankovačko-nuštarsku gospoštiju, Baltazar Patačić međutim 1697. moljaše Pakrac u »Maloj Vlaškoj«, a za isto se otimahu i Marija udovica grofa Ferenc Erdoedyja kao i general von Creuz iz Osijeka. 1698. je tražio grof David Ivanović za tražbinu svog oca prema eraru gospoštiju Virovitica, zatim i Pleternicu; udova Stefana Raucha za dužnu »gažu« (plaću) njenom pokojnom mužu sela Borovo i Cepidlaku; pukovnik Črnkovečki Sirač, Orlovac etc.; pl. Antolčić sedam zakupljenih sela; grof Stefan Orehoczy povratak pradjedovskog imanja Orahovica, a konačno »Ein Kroat edelman Paul Ritter (Vitezović!) mit ahnrechnung der von seinen eltern und befreundten ihr. Kais. mt. treigeleisteten gueten dienste und verdienste (welche uns jedoch nicht bekannt dodaje komisija conte Caraffa u. Edl. v. Mayer) moljaše selo Orlovac ili pak razoreni grad Brezovicu sa pristojalištima. Isp. R. Lopašić, Slavonski spomenici za XVII. viek. »Starine« XXX. U Zagrebu 1902. str. 147.

[51] E. v. Ottenthal, Curialistische Pläne für K. Leopold I. («Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« XI. Innsbruck, 1890. p. 90, 91 etc.

dicendi). I kranjski Tattenbach nije bio samo urotnik-krivac već i davno uočeni bogataš, dobar objekt onda doista i izvršene konfiskacije.

Bečki dvor i kamarila dobro zasnovaše, da će uništenjem jakih dinasta dvostruko dobiti, materijalno i politički: homines novi biće i zavisni i privrženi. Ali svejednako je valjalo računati, da će i s novima biti muke, jer formom će država ustrajati još zadugo u »stališkom« uređenju. I novi će zazirati od korjenitih novotarija, sretni da su zasjeli bar u nominalne, a negdje i u stvarne pozicije starih (nestalih) rodova. Živjeće u autarkiji, nevoljko će uopće plaćati daće, otimaće se oporezovanju i imaće trajno loše ceste i mostove, a to će smetati komercijalnoj politici carevine u njenom potonjem nadiranju prema jugoistoku. Nego je baš s tim u vezi presadržajan iskaz (spisak) M. poslovnih prijatelja i potonjih dužnika: sve su to novi, istom nobilitirani ljudi. I iz silesije nobilitacija prejasno se razabiru intencije bečkoga dvora u Hrvatskoj pa će tim historija posljednjih leopoldinskih decenija biti to razumljivija (kao i poznija stoljeća hrvatske povijesti). A i same nobilitacione takse u ono oskudno doba moradoše pretstavljati već zamjernu rubriku. Priličan je pored toga i broj Hrvata u ordenu zlatnih vitezova (equites aurei, E. A.).

Nagomilavani eksplozivi ličnih energijâ nestajali su iz tadašnje društvene atmosfere (n. pr. publice se ad duellum provocare), nastupao je »red« disciplinovanih svih carskih podanika, i ako je forma stališke država ve dalje trajala pritješnjavana činovničkom monarhijom, koja se prvo oglasila u zahtjevima materijalne prirode, merkantilstvom i traženjem melioracija tla, boljih komunikacija i racionalnijeg ekonomisanja, pa i već napomenutim uplitanjem u odnose plemića i kmetova.

A kakovih su elastičnih moralnih kvaliteta bila gospoda (magnates & nobiles) upravo u doba M. poslovanja najslikovitije ilustruje i zbirka satiričkih epigrama navodnog Mikule Tudorovića (Ošterc 20. XII. 1697. posvećeno podbanu Stefanu Jelačiću, velikom županu zagrebačke i križevačke županije i kapitanu središkoga grada). Naslov je zbirci »Rižme« a šibaju tadašnje vicešpane i gg. prokuratore, većina ih ostade zabilježena i među M. dužnicima u popisu iza smrti. Svi su prikazani kao grješnici, gotovani, srebroljupci, podmitljivci, koji preziru siromahe, »Tripartitum« ignoriraju, nekoji su raspikuće, pijanci, čankolizi i sl.[52] Drugu je opet partiju okarakterizirao Baltazar Adam baron Patačić u zapisnicima svoje »Pinte«, da bi na svoj način modificirao tezu »pro more Croatiae gentis quae eruditioni adversatur«. A u gradu Zagrebu Milpoher je jednako poput Ritter-Vitezovića ocutio (i ako tako nije sam praktikovao):

Al je zakon u ovomu gradu
Da prez pinez stvari najmanje ne dadu.

Još od 1648. tinjalo je nastojanje bečkoga dvora da Ugarsku i Hrvatsku pretvori u austrijske provincije. Iskorišćavana je pogibao od Turaka, te su »milites Germani« bili također jedno sredstvo koje je Domus Austriaca za zrinsko-frankapanske urote dolično upotrebila. Protiv habsburške prevlasti išla je zrinsko-frankapanska koncepcija politike poput njihovih ugarskih saveznika ne u nekom smislu turkofilstva koliko u uglédanju na stariji diplomatski oportunitet Francuske i Venecije, a nesvijesno i Dubrovnika, prema Osmanlijama. A tu je naposljetku privlačio i primjer vazalnoga Erdelja, koji osta polusuveren pa primjer protuhabsburške Ugarske. Dok je Petar Zrinski imao smisla za širi opseg nacije (do Perasta mu je dopirao interes) i još prije katastrofe pokazivao i državničkih značajki, diplomatišući s Venecijom (daje se i u njeno građanstvo) a stradavajući samo poradi francuske perfidije i osmanlijske reserviranosti dotle homines novi iza njega, status & ordines u skupu, ne imadoše samostalna stava, ni ikakvu originalno hrvatsku koncepciju osim oportunističkog potčinjanja Nijemcima u ime tobože ugroženih interesa vjere. A istom u austrijskoj tamnici postaje Zrinski svijestan, da je

Prezpametan zisto ki Turkom veruje,
Ki njim navlastito život naručuje,
Grih darži Turčin to, da rič obdaržuje
Kauru, pod mito kad se zavežuje.

Ali jednako je htio poput Križanića »njemecki jaram iz vratov zmetat«, pa je ipak karakteristično u manjem dijelu plemstva već u ono doba, naići na neko nacionalno nastrojenje, na nezadovoljstvo s tuđinskim gospodstvom. I to nezadovoljstvo nije samoniklo samo kod posljednjih Zrinskih i Frankopana, jer i prije njih ogorčen je Juraj Ratkaj 1652. a uz nekoje druge meditira o tomu u svom sibirskom zatočenju u Tobolsku i Jurko Križanić (1618.—1683.), kada kaže: »Zadunajski Slovenci (t. j. Bugari, Srbi i Hrvati) već su davno izgubili ne samo svoje kraljevstvo, već i svu snagu i jezik i sav razum (politički), tako da više i ne razumiju, što je (narodna) čast ili dostojanstvo, i ne pomišljaju više o tom. Zato i ne mogu sami sebi pomoći, trebala bi im vanjska sila, da se i opet uspostave na noge i uđu u broj narodâ. Ako im ti (ruski) care, i ne pomogneš u toj današnjoj njihovoj stisci i nevolji, ma i ne uspostavio onih kraljevstava u prijašnje stanje i ne uredio stvari, mogao bi im bar pomoći da se isprave jezik u njihovim knjigama i da se dobrim i valjanim knjigama onim ljudima otvore oči, da stanu saznavati svoju čast i pomišljati o svojem uspostavljenju«. U iznesenim solucijama vidi se tih nekoliko tadašnjih političkih hrvatskih koncepcija osamljenih hrvatskih tipova. Prosječna većina međutim je umovala drukčije. Jer je doista »malen Slovenski i Horvatcki Orsag« postao. »tesni ostanki« (prave reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae), ali orsag ujedno »ki se je rajši od korune vugorske odvrči hotel, nego nijednomu heretičanskom bludu mesto dati« iza kako je — kao što veli antizrinski nastrojena kronika — »hudoba nektereh nemirovneh, kteri sreče svoje uživati nesu znali« (1670.) pala te je orsag imenu svojemu makulu dobio pri vnogeh, ki dugovanja i zroka občinskoga zburkanja pravedno ne znaju«. Zbila se »Conspiration welche (das) höchstgedachte Ertz-hertzogliche Haus Oesterreich gantzlich stürtzen und auszutilgen, hingegen dessen Erb-Königreiche und sämmtliche Ländern durch ersuchte und versicherte Beyhülffe des Türcken sich zu impatroniren gesucht[53] pa nije bilo samo kranjsko-horvackih trgovačkih veza već je i in politicis simetrično participirao zrinsko-frankapanski saučesnik Johannes Graf von Tättenbach. Međutim je došla do svog prava sentencija: Ni nad Bogom Goszpodara, Nad Czeszarom ni glavara. Manji »urotnici« su pomilovani, pušteni poslije na miru: Čolnić Gašpar, Berislavić Fr. od Brezovice, Černkoci Vladislav od Černkovca, Gotal Juraj od Gotalovca, Ge-

[52] Isp. Kukuljević, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u drugoj polovini XVII. vieka. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« knj. X. U Zagrebu 1869. s. 133.—137.

[53] Valvasor, 4, 129.

reci Stjepan, Malenić Juraj od Mlake, Pogledić Baltazar od Kurilovca, pa zatim Kamenjan Ivan, Cinderi, Ivanović (postao baron!), Frankulin Franjo itd. Lojalni je Oršić nagrađen što je uhvatio poštu urotnika, Patačići dobiše carsku milost, Erdoedy su pak izvukli lavlji dio plijena; činovnici Zrinskih Čikulini postadoše baroni. Krištof Delišimunović oplijenio je zrinski dvor Pribić u zajednici sa zetom Stefanom Jelačićem itd., itd.[54] Milites Germani, cesar i Komora znadoše ipak od svih najbolje. »Kronika, aliti Szpomenek vszega szveta vekov ... (po Paulu Vitezovichu, zlatnomu vitezu, y pervomu Horvatszkoga Orszaga stamparu) zabilježila je[55]

1670. ... Sztupil je na generaliu Josef Herberstejn.
Otajno szuprot Czeszaru podiganye ochituvalosze je.
Karlovachki General robil je Zrinszkoga, i Tersachkoga, y drugeh poglaviteh lyudih Imanya.
Nemczi dossliszu vu Chakovecz.
Szvarchu Novi grad Zrinskoga Petra Karlovchani razmetaliszu. Odtud popravlyen je Dubovacz, y zezidane hise generalszke vu Karlovczu, y Kapela Sz. Josefa.

Ritter-Vitezović se tužio, što njegovi savremenici »vszaki po szvojoj volyi i prez reda pise: poklam zaostavisze pravo Slovenszko pismo (glagolicu!), s kimszu shiveli stari Hervati, S. Jeronim i ostali«[56] a ta se pravopisna anarhija vidi naročito baš i u pismima Milpoherovih mušterija. Nije bilo smisla za knjige uopće, a za historijske napose: »Szloshih knyige ove — nastavlja tragični promicatelj i rani hrvatski državopravni, habsburgofilski nacionalist svoju tužbalicu — i doversih s Lettom 1690. radbi bil do ovoga Letta stvari popisatti, i zato razposlah pred trimi Messecmi liste po Gospodi, Plemichih i Varosih, dabimi vsake pripetyenja presastih vremen obznanili ... ali od nikogar nistar takovoga neprieh ... Nagovaram tulikajse i prossim vsakoga, komuje Bog razum dal i pisma znanje, dabi odse dobé popisaval vsze i vsake stvari i pripetyenja, kâse za nyegove dobe zgode: kakobi nassi nakon nás znalli, dasmo i kakosmo shivilli? i oni odtud k' shivlyenju svojem nauk prieli, i ravnattise na bolye znalli; buduchi zpomen pravo cslovecsji s kim su Lyudi od drugge nime shivine razlucseni i vridnie precinyeni«. Apel je išao na adresu u tom smislu gluhonijemih »regnikola«, koji su doduše već zanemarivali jur uvriježeni jezik magjarskih saveznika zamijenjujući ga pomalo s pomodnijim njemačkim i prešavši indiferentno preko uzrečice »Tot nem ember« (Slovak, zapravo Slovjenin nije čovjek).

A da je doista i u Hrvatskoj bilo prilično toga društva skorojevića (još i prije zrinsko-frankapanske katastrofe) može se naslutiti i iz Habdelićevih očitih (i ako prevedenih) aluzija koje, međutim, svakako ne će biti bez neke veze s domaćim tlom. »... ne govorim tuliko za mužake (seljake), doklam su u muškom (seljačkom) stališu, ni za siromahe, doklam se s(a) siromaštvom bore, ni za mendikuše (prosjake) dijake, doklam im se masneša sreča ne nasmeje, nego za onoga govorim, ki se z nevolje skopa i z muža postane gospon, z plemenitašića slobodni gospodin (sc. Freiherr t. j. velikaš, baro) ali grof ili herceg, z dijačića ali v svetskom stališu ali

[54] 1687. priznato je na saboru plemstvo n. pr. Matiji Gallyuffu & Katarini Hervoy (uz prigovor Fr. Erdoedyja), 1688. Matiji Hervoy, itd. itd. (U popisu M. dužnika notiram godine nobilitacije

[55] Editio II. Prestampana vu Zagrebu, pri Ivanu Weitz, Horvatszkoga orszaga Stamparu, Letto 1744. p. 197.

[56] »Kronika aliti szpomen vszega szveta vikov«, Predgovor 1. VI., Zagreb 1696.

cirkvenom častnik kakov povekši. O kak je nekterem zmegj oveh teško vgoditi. Ali zverina je prešla, ali ptice diše, ali ribe nesu friške, ali kruh ne bel, ali vino ne čisto, jako, žmahno, ali jestvine su prestare, nesu dobro kuhane, nesu začinjene ...« U decenijima M. poslovanja dobiše »armalia« i na saboru su bile primljene mnoge nobilitacije i dojakošnjih različnih velikaških činovnika, oficijala i provizora, koji su poslije tokom decenija uzišli u više slojeve, dijelom ih krvlju osvježili, a dijelom postali kao plemići »vodeći narod«.

Milpacher (Mülbacher) je savremenik i izvjesnih hrvatskih književnika iz čijih se djela također razabiru neki obrisi života njegovih mušterija. Ističu se Baltazar Milovac S. J. († 1676.), Juraj Hadbelić S. J. (1609.—1678.), Franjo Jambreković († 1700.), pavlin Ivan Belostenec Orlović (1595.—1675.), kanonik Šimunić Mihalj, pa magjarski pišući komediograf graf Drašković Januš († ca. 1690.), onda Pavao Ritter Vitezović (1652.—1713.), pa još dva svjetovnjaka kao što su bili Gabrijel Jurjević i Matija Magdalenić, no više manje nuz nekrologe, prijateljske poslanice i veličanje junaštva nota pobožnosti bila je najjača firma literarnih manifestacija[57], samo što je zbiljski život predestinovanih konsumenata živo ipak protuslovio svim intencijama.

Duh vremena, doduše, struji i iz poezije svakog razdoblja pa i krug M. mušterija tone u sredini koja se teorijski (baš u nekoliko stihotvoračkih manifestacija) odupire zamamnosti galanterijskih artikala koje je tržio »poštuvani kramar« Milpacher (knez Lenard). Istina, ni ova partija hrvatske književnosti nije originalna, nego kompilatorska i prevodilačka, i u većini je slučajeva bio samo hrvatski (slovenski) jezik »originalan«, no uglavnom i taj nije bio čist već prožet tuđicama od koje je bolesti patio, uostalom, n. pr. i jezik njemački s kojega su tadašnji uži hrvatski literatori prevodili en masse. U to vrijeme (ca. od 1653.) izlaze i prvi štampani hrvatski latinički kalendari po zapadnjačkom uzoru a prednjači im poslije Ritter-Vitezovićev »Zoroast Hervacki, aliti Meszecsnik i Dnevnik goszpodszki i goszpodarszki (isp. faksimile u »Narodnoj Starini« II. 1923. str. 23.). Na dnevnom su redu više manje okretna latinska i hrvatska stihotvorenja, slavljenje (heroas Patriae conscribere laudes), poslanice, dok kranjska gospoda pišu opet samo njemački i latinski, te kako Ritter-Vitezović s tihim prekorom kaže:

Slava sit istius quamquam gens incola terrae,
Teutonica et latina scribere voce solet.

I prozna i poetska hrvatska knjiga, u koliko je već tada bješe, — a za skučene reliquias i za duševnu tjeskobu bijaše je već prilično — podražava Nijemcima i njihovoj knjizi. To je razumljiva smjernica uže Hrvatske. Od XVI. stoljeća (od vremena podlijeganja Habsburzima) in politicis slijedila je s reformacijom i protureformacijom i kulturna inklinacija prema »Nemskom Graczu« i »Bechu vu Austrie«. Tamo su plemići sve više hodili u škole i ondje se dijelom sad i hrvatske knjige štampaju.

[57] Letta 1696. vu Zagrebu na 164 strane in 4°: Szobotni kinch, blasene devicze Marie ali pobosnozt za szobottne vszega letta dneve, koteru najpervo vszem vernem B. D. M. szlugam na zvelichenye vugerszkem jezikom je popiszal Preszvetli goszpodin Esterhazi Pavel od Galante, szvetoga rimszkoga czeszarztva herceg, i vugerszkoga orszaga Palatinus; vezda pak na horvatczki jezik vchinila jeszt preneszti Preszvetla i milosztivna goszpa, Maria Magdalena Nadasdi, Preszvetloga goszpodina, goszpodina Draskovich Janussa osztavlena vdova. (Jedan primjer među mnogima!)

Ugri su i Nijemci očekivali, da će Hrvati (1682.) na saboru proglasiti insurekciju (opći narodni ustanak) protiv Turaka i Tököllyja (Croatorum more!). A kad između 1. i 2. lipnja carica rađa sina u Beču sučustvuju i Hrvati u duhu s mahnitim veseljem Bečana, kako kazuju stihovi Ritter-Vitezovića:

Tad ljudi duhovni .. po noći hođahu,
Povsud se telovni .. s' ženami vođahu;
U gusle igrahu .. v bubnje i trumbite,
Zastave višahu .. 'z oblokov razvite!

Dolazeći u dodir sa njemačkom soldateskom u Hrvatskoj ili saznavajući za njena svakodnevna zlodjela (tipična u to doba, istina, po svoj Evropi) Jurko Križanić već kao plemić nemilo je podnosio da mu tuđinci u njegovoj zemlji apostrofiraju narod psovkama kao: psi, prasci, osli, vušivci. A već tada su Nijemci imali sentenciju: »Die Ungarn und Krabaten haben einander lieb, wann der Pöhm zu ihnen kommt, da seynd drei rechte Dieb« (očito pazvuk iz tridesetgodišnjeg rata). Ostatak Hrvatske postade tako pravi njemačko-austrijski »Vorland« ne samo krajiško-graničarski već i »Absatzgebiet« svih partija kulture bez obzira na sve dalje bujanje preštimavane latinštine. Istina, već 1700. probiće nabrzo iz historijske podsvijesti Hrvata, na očigled turskoga uzmaka, u formi Ritter-Vitezovićevih sugestija i zaspalih starih tradicija jedna ideja i manifestacija želje za narodnim ujedinjenjem u vidu Velike (cijele) Hrvatske. Paradoks je bio samo u tome, što se taj Ritter-Vitezovićev traktat zove »Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare«, pod auspicijama onoga, dakle, vladara, koji je pred dvadeset godina istom bio krvavo zatro hrvatsku slobodu. Svejednako, rečena sugestija bila je za onda literarna prinova, koja se započela upijati u krv oživljene Hrvatske kao slatki hašiš o jedinstvenom »Iliriku«: horizont se literarno pomaknuo »od izvora Dunava(!) do Crnoga mora, i od Jadranskoga mora do Ledenoga tijesna«. Natoliko je zamahnuo Križanićev prinarođeni zemljak i savremenik, dok se u isto vrijeme, u realnom životu tromo vukla svagdašnjica, lijeno se prepuštajući vodstvu mračnih naziranja, indiferentno gledajući sve to prostranije šepirenje nadutih plundraša. Ali, Ritter mišljaše: Orbem pace donat Caesar, crescent modo regna (Car je darovao svijetu mir, neka sada rastu kraljevstva).[58]

Nego i u pakao, i ako ne sasvim danteovski, imali su savremenici uvida iz djela »Liszti Heroov, to je velikeh na glaszu ljudih« (stampani vu Bechu vu Austrie 1675.). Pisac im je bio varaždinac, harmičarski činovnik Jurjević Gabriel, koji je smogao mnogo smjelosti svojom posvetom djela posljednjem Zrinskom, grafu Adamu. U trećem pjevanju I. knjige naočito je dao ocrt »Od peklenih muk«, pakao opkoljen zidinama, ružne farbe i kruto zločesto mjesto, zabravljenih vrata s tisućama kvaka; vu njem se od ognja černi dimi kade, i od žvepla (sumpora, der Schwefel), smole, ružne idu smrade.

Pisano je: požar da stoji za vsigdar,
Gluh je on, ne moči njemu vujti nigdar.
On z žveplenom mene obsiže duplerom,
I je mene mesto halje tkane z srebrom.

[58] Isp. uostalom o Ritteru dosad najopsežniju monografiju Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.—1713.) U Zagrebu 1914. (m. o. isp. str. 142.)

Persti, kim persteni beše lepi zlati,
Nje z svečami nigdar neprestane žgati.
Gde mi je zlat pervo lanc na herbtu svetil,
Onde se je falat ognja ljut namestil.
Gde mi kača (zmija) z gerla visi jadovita,
Onde mi je visel zlatni lanc i svita.
Nakaj mene beše nevoljnomu fine
Od srebra i zlata dragoga haljine?
Ako će za baršun ov ogenj kupiti
Mene, i za atlac ta plamen dobiti!
Ah, nek moje lasi sramotno poginu,
Ke sam česal kakti žena, neka zginu...

Upravo, kada se motri tadašnju merkantilnu civilizaciju, podobnost za izvjesnu udobnost, za raskoš, za ukus, onda kontrastira ovakovo rezonovanje, koje je dakako tek više manje teorijsko usvajanje. Ipak se, naime, u gornjim naglašenim riječima vidi podsvijestan ideal životne linije. Tu je prije svega još primitivački (a dijelom možda i renesansni) relikt afirmacije bogatstva u masi, u draguljima i »kinču«, a samo je prinaučeno crkveno naravoučenije, da se radi o jednoj »vanitas vanitatum«, kad se život živi po normama izvjesne, savremene kulture. Svoje je dakako činila i cenzura oo. Isusovaca i duhovnih oblasti. A pravi je tek curiosum, da se to žalostivno vajkanje nad artiklima mode i trgovine niže i iz pera jednoga tridesetničarskog činovnika u dokonim njegovim časovima »poetisanja«, vjerovatnije pak amateurskog prevodilačkog truda. U svim ovim okvirima valja motriti i krug Mülbacherovih mušterija Hrvata, kad se nađoše u procijepu konvencionalnih laži i prenemaganja. Narudžbenice upravljane kramarima bile su sasvim oprečne idealima u rečenoj lirici.

Pristupačni su, doduše, bili jednako i stihovi Matijaša Magdalenića, možda i dosta čitani, pa valjada i komentarisani. Njihova je sadržina vrlo instruktivna.

Zmamljeni ti človek od sreće lažlive,
Što se ufaš v zlato, v jake tvoje žile.
V kraljevu palicu, u halje iz svile,
Što se hrustiš? — Nisi tak velike sile.
Nesmo li se na svet rodili jednako?
Kako sluga, gospon neumre li tako?
Ne li si spodobno telo k telu vsako?
Ne li nas jedan Bog vseh stvoril jednako?
Zakaj si ada tak visoka pogleda?
— — — — — — — — — — —
Gde je sad busija kralja Matijaša,
Ki se z Aleksandrom jednako razglaša?
Kam vitežka vojska Zrini Mikulaša?
Batori Žigmonda gde marliva straža?
Gde su starodavna negdašnja imanja,
Herceška glavarov gde kapitanija,
Negdašni vojvode i generalija,
Vsi uzeše konac, očnoga snagnenija.
Kot mehuri vodeni, oni poginuše,
Kako poljsko cvetje tako povenuše,
Kako dim po zraku vsi se razidoše,
Poznato je, da nema svet stalne varoše...
— — — — — — — — — — —
Nigdar se ne ufaj v preminuće svite,
U lažljivu pompu, v glase plemenite.
U kus žuta blaga, v kom se oči svite,
Neveruj, toj san je, te blud vkani te;

Ar kako od vetra raznaša se lišće,
Kada je jur suho, sim tam se premiče;
I kak drobne pleve jur kasno gdo išče,
Ke u jesen bura po gorah razvliće;

S takvom hitrostjom radost gine svecka,
Pak velika svetlost ufanja gospocka,
Kinčene komore radost vsakojačka,
U očnom magnjenju bude im obračka.

Kak rože uvele v letu od vručine,
Al fijole od zla v jeseni godine;
Gingavi lilium kak od zime gine,
I kak skoro magla od sunca promine:

Tako od radosti lubleniki sveta,
Od lepoga kipa, od srebra, od zlata,
Od obečanoga ufanja bogata,
Budu oplenjeni od hižnoga tata.

Već je veruvati morju zburkanomu,
Lisici i vuku šestkrat vlovljenomu,
I bazilisku oku jadovitomu,
Nego je dike, bogatstvu ovomu.

Bolj je veruvati stekloga psa zubom,
Ali Parducovim serditim čelustom,
Bludećim po gorah lačnim oroslanom,
Nego pogibućim toga sveta darom.

Već je veruvati jadnim krokodilom,
Ali naškodlivim kačam i aspisom,
Veće i orlovim pretegnutim nohtom,
Neg ovoga sveta slatkim prilizavcom.

Človeče, kaj misliš na diku zemaljsku!
Ne znaš li, svet želeč vodi te po norsku,
Zmakne ti sag s pod nog, zverne te na dasku,
Kad bi i nemislil zadavi te merzko...

— — — — — — — — — — —

I dok tako u beskraj ide teoretisanje gospode, Habdelićeve »grofice na same jedne svoje suknje rep (šlep!) dva jezera (tisuće, hiljade) i pet sto raniškov« potroše[59], a ne zna se, da li se ikoja kada pokaje te svuče raskošne haljine i da u znak pokajanja dade načiniti »na veliki oltar antipendium, za mašnike casule, na kelih (kalež!) pokrivalo, na oblačenje misala dosta velik falat, i drugi na zaslon monstrancije«[60]. A onaj koji dobavlja grješne, raskošne materije, trgovac, svejednako je apostrofiran pričicama, koje treba da ispolje odurnost takova zanimanja: »Bil je neki kramar velik osuras (uzuraš, lihvar)« »na veke tovaruš (drug) vragom pribrojen« za kojega je, dakako, peklenska rupa permanentno otprta bila. On je onaj koji pomaže beštinske (od lat. »bestia«!) stvari i kurvarije mladencev. Ali jaki, iznenadni politički događaji i ratovi velikih dimenzija naglo su prekinuli i zasjekli mnoge protuslovne meditacije, i profana nota ratovanjem je tadašnje savremenike odvukla u dnevnu stvarnost i vrlo prostih efemernih potreba. Trebalo je koracati uz bok pobjeditelja, dolično opravljen, pa je godina 1683. učinila u vanjskom svijetu Hrvata epohu, dok su duhovnici dašto produžili poznatim utrenikom. I Milpacher m. o. reparira tada jednog ratnog stradaoca (možda i studenta), naglo vraćenog kući, dok još Sobjeski s poljskim oružjem nije izazvao Kara Mustafin

[59] Pervi otcza nassega Adama greh (V Nemskom Graczu 1674) p. 263.
[60] Ibidem p. 265.

poraz.[61] Veća rastrošnost, razvijenije pomodarstvo u tadašnjoj Hrvatskoj proizišlo je dakle i iz većeg miješanja sa stranim svijetom, rat je zapravo i sprovodio tu smjesu, a nova i starija aristokracija, obogaćena dijelom i kroz ratovanje a dijelom opet ostacima konfiskovane i pootimane zrinsko-frankapanske bogate baštine još napose.

To je, dakle, eto doba habsburških, carevačkih ofenzivnih ratovanja protiv Osmanlija, u stvari, normalno uzevši, nimalo podesno za normalan trgovački i uopće ekonomski život, kada su nastupala usu bellico svakojaka ograničenja i zaduživanja koje je upravo M. preteško osjetio u toku svoga poslovanja i o čemu ima mnogo dokumenata, naročito u dopisivanju sa Salzburgom i u cijeloj čitulji njegovih silnih dužnika. Ali se vrlo plastičan opis slika nalazi i u jednoj Šimunićevoj propovijedi — iste dakle godine kada je u Rotterdamu izišao Bayleov »Dictionaire historique et critique« — (Zagreb 1697. u Ritterovoj tiskari, p. 325—326.) u kojoj se, međutim, tuži na raskoš posred opće pauperizacije davanjem izvanrednih daća i ostalih ratnih nevolja. Doista, u mnogo narudžbi Milpacheru ne vidi se ratna nedaća nego, naprotiv, povelika potreba »gizdosti« i »cifranja[62].

[61] †

Zdravie y vszako dobro od Gdina Boga selem V M.

Pred Turchinom na naglom besechi moi szin iz Becha, zmed drugoga szvoga duguvania y menten zimsky tamo ieszt osztavil, y nemoguchiga tako na berzom od onuda dobiti, morammu za vszaki dan drugoga napravliati. Nego ako V M imate cherliene karmasinszke farbe padovana, proszim V M dami materiu .... y czenu povechte. Takaisse dami oznanite imateli sute szvile, koiabi bila na gumbe, y snore toga mentena. ov tieden iazbih szama tamo dosla, kupila, y napraviti nachinila. Ztem V. M. Goz: Bogh dugo vu dobrom sivi i y obdersi. Zelina 10 8bris 1683

Priatelicza rada szlusiti

V M

Anna Beddegovich, pokoinoga

Gosz : Domianich Janusa osztavliena vdova

Adresa: † Postuvanom knezu Leonardu N: vu zagrebachkom kaptolomu ztoiechemu kramaru &c. momu uffanomu Priatelu dasze da — Zagr.) — Za historiju toga rata isp. hrvatske saborske zapisnike (notu Leopoldovu o pobjedi) i Onno Klopp, Das Jahr 1683. und der grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699. (Graz 1882.) te »Das Kriegsjahr 1683« u »Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs 1883., Wien. I dok prednje pismo notira paniku, Vitezovićeva »Kronika« (ed. 1744. p. 205.) prema konačnom rezultatu sub 1683. ovako m. o. opisuje događaje u vezi s Tekeli Imbrihom, carevim suparnikom u Ugarskoj: Znaduch to (ugovor Tekelijev s Turcima) Czeszar, dasze bolye szuprot Nevernikom, y priatelom szvojem szpravi, vjedinilsze je, y szlosil z-Kralyem, y obchinum Polyszkum : koju szlogu, y zavezu potverdil je Papa... Turszki Czar zevszem Dvorom szvojem osztal je vu velikom Belgradu, a velikoga Vezira, Kara Musztafu poszlal je z vojszkum szuprot Czeszaru. Dossel je Vezir prez vszake zabave, y pachke pod Bech 12. dan Szerpna Meszecza. Obszterl je szilnum vojszkum, y pochel biti na dveh meszteh, to jeszt Czeszarov Dvor, y Zrinszkoga posztanje, aliti Tàr, bil ga je zevszum mochjum. Branil je Bech Rudiger Storenberg, dossel je obszedyenem na pomoch Ivan Kraly Polyszki, Emanuel Herczeg Bavarszki, Ivan Herczeg Saxonszki, Knez Waldek, y dva od Badena, y osztali Vojvode, Groffi, y Goszpoda Nemskoga Zapovednichtva z-velikum pomochjum, vudriliszu na Turszki tabor 12. dan Malo-Messnyaka, razbiliszu Turke, y pretirali, vsze satore, puske, hranu, kolie, y teszare zadobili, y obdersali jeszu; y tak Bech Grad Czeszarov, szkoro vu Turszkeh rukah buduchi, oteli, y oszlobodili jeszu.

[62] Verne Dusse kerschanzke! znate számi, kakovaszu szada Vremena; na vsze ztrani Vojzke, bijusze, szilum jemlu, i sta nepriatel ne odnesze, ono Vojzke koijebi nasz braniti morale, zateru, Dragoje na vsze ztrani, vsze kaije goder gde, polya ne donassaju, kakszu prede, goriczeszusze pogorssale, niti szrecha vech, kak prede szlusi, ter vendar ò norozt chlovechanzka! veksa szada Gizdozt, vekse biva czifranye, negoje prede nigdar bilo. Aa! Tempore necessitatis animalia regia debent se coercere. Kon-

Kmetovi su pomagali. I dok se u drugim propovijedima Šimunić doduše obara na zlo od »tolvaja« (razbojnika i kesedžija), on nije mogao svojim moćnim auktoritetom pobijati praznovjericu o »copranju« (o vještacima), koja je bila teško pozadinsko socijalno zlo štono je stizavalo ne samo kmetice i stare žene u nesnosnom susjedskom životu nego i manje Milpacherove poslovne priatelje, manje cehovske drugove kramare. Sudstvo operira torturom, a i Ritter-Vitezović na jednom mjestu spominje »hromu pravicu« u Hrvatskoj. Tadašnje hrvatsko sudstvo i niže vlasti na teritoriju nijesu u tom htjele zaostajati za ostalim evropskim revniteljima pravnoga poretka, vjerujući postojano i u vraga i njegova djela posredstvom vještica i njihovih čarolija[63]. A i javno mnijenje svjetine rado je bivalo na strani onih koji su gonili i sudili »copriji«, jer je takovo nastrojenje već odgovaralo stupnju tadašnje kulture.

1685. je godina bila puna termičkih anomalija (bilo je velikog mraza

chema szada moj kerscheniczi, kada bichi Bosi jeszu nad nami, szadasze ztegnete, szadasze zkerchete, odhitete odvasz onu vrasju szlepariju. Davamsze ne reche: »Succidite Arborem«. (Dan. 4.) Zverhu kojega Cajenatus ima: »Quia omnium escam sibi rapuerat«. Ako vasz Gozpodin Bog ne gible nato, ako za nyega tuliko nemarate, ako nyegove kastige tak puschate prehagyati, budivam namiszli, da vnoga szumlenya imaju szuproti vam drugi narodi koj kriche na vasz: Quia omnium escam sibi rapuit, succidite Arborem. K a j t i j e v s z e b l a g o v u H o r v a t z k u z e m l y u r a s z l o, z a t o n a n y u n a j i d u v s z a k o j a c h i t e r h i, n a j p l a c h a j u s t i b r u, n a j d a v a j u o v o, n a j o n o, v e m i m a j u t o g a d o z t a, v e n d a s z e c z i f r a j u k a k t i k a k o v i P a v i, a l i J u n o n e s o d k o t e r e h p a k o g o v o r i m h o c h e t e z n a t i? De fructibus eorum cognoscetis eos. Amen.

[63] Kakva je nesigurnost morala biti u trgovačkom svijetu toga razdoblja u rečenom smislu najjasnije osvijetljuje slučaj kramarice Cindekovice u Zagrebu, kada je (a to još u XVIII. stoljeću) potvaraju (od česti konkurenti) da je vještica: »ar Cindekovica vsakojačko zločesto vino na friškom more dražu (t. j. skuplju) cenu prodavati a svedok (na suđenju njenom kao vještice, kramar konkurent) i vnogo bolše (vino) lešum cenum ne more prodati... i k tomu jednoč kruha peč više tri tjedna prodavala je (jedna druga kramarica koja je vjerovala da ju je Cindekovica »zacoprala«). Treći pak svjedok protiv kramarice-vještice zna: »... kada (Cindekovica) z svojum kramum van na sajem ide, da ju (t. j. kramu, robu) vu bisage zmeče i onak z bisagami čes kopanju (t. j. vinski tijesalk) skače, iz zroka toga da bole trži, kakoti na občinsko znanje na vsakom sejmu Cindekovica svoju robu najbole trži i prodaje, akoprem od drugeh takoveh kramarof robe nikaj bolše i vredneše nema... Ja znam — rekao joj je jedamput jedan ogorčeni konkurent — da ti vraga vu ženu nosiš, i da vsigdar bole tržiš nego vsi mi drugi kramari. pusti ga med nas da končemari jednu vuru, da i mi drugi tržimo, ne samo ti...« (Isp. dr. I. B o j n i č i ć, Neizdane izprave o progonu vještica u Hrvatskoj. »Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva VI. Zagreb 1904. str. 230, 233 i 234). — Savremenici pak Milpacherovi V a l v a s o r i R i t t e r - V i t e z o v i ć (Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach 1685 etc. vol. 4, p. 6) notiraju upravo za 1686. strašnu psihičku epidemiju te vrste u Hrvatskoj: »Im jungstverstrichenem 1686. Jahr hat man sehr viel Hexen und Unholden um Agram herum verbrannt, und wurden die Bauren letzlich so sehr auf diese Teufels-Dienerinnen ergrimmet, dass, so bald nur eine auf die andre bekannte, sie selbige gleich so fast, ohn vorher gegangene, weder Geist- noch weltliche Verurtheilung nach dem Feuer zuführeten und verbrannten. Die Ursach aber, welche die Bauren zu solcher Raserey brachte, war der Misswachs des vorhergehenden 1685. Jahres, welches dies Unholden und Hexen ihrer selbsteignen Bekanntniss nach verursachet haben, und müssen alle die jenige Bauren, so bey solch unbesonnenem Verfahren sich vergriffen, jetzt in diesem May-Monat Poenitentz thun, und an gewissen Tagen etliche Stunden lang in den Kirchen auf den Knien liegend beten. Noch diese Stunde, da ich dieses schreibe, sitzet ein Müller gefangen, so vor einen gar grossen Hexen-Meister angegeben worden, aber bis anhers noch nichts gestehen wollen; man sagt, er hätte einen Teufel aufgehenckt, seye auch über den Eyern gesessen, um selbige aus zu brüten, und was der Anklagungen mehr sind.

o Ivanju i u rujnu),[64] javili se neki crvi koji su podgrizli žitarice i povrće, pa odatle je među seljacima zbog zle godine 1686. bila razumljiva rečena epidemija koja je našla oduška u spaljivanju vještica. Valvasor (Die Ehre... vol. 4., p. 606.) naročito je ocrtao tu godinu poznatu sa skupoće koju ni potonja lijepa zima nije dašto mogla nimalo ublažiti. [65] Odušak je bio u traženju uzročnika, a to su bile, dakako, coprije.[66] Ko drugi je svoj nevolji kumovao, nego zluradi calumniator, Beelzebub, vrag paklenski, zmaj, gdjekad u liku guštera s izbodenim očima!? Strašna je bila društvena nesigurnost pojedinaca. Iznenada je svak mogao biti obijeđen, da je »coprao«, da je vidjen kako »s gjavolom tikve sadi« u njegovu spravišću. Stradavale su osobito žene. Časom su bile osumnjičene, da su kao copernice »coprale« (od njem. Zauberin, zaubern). Vidjane su (u bolesnoj maští) takve vještice kako (nenaravno!) lete po zraku; razliježe se fijuk njihovih bičeva, a to su kače (zmije). Vrag sam ih je pečatio svojim sygillo diabolico, i pri potonjem mučenju na sudu prvo je tražen taj znak i pronalažen gdjekad i u formi madeža, kakve bradavice ili bilo kakvog tamnijeg mjesta na koži. Ta pravna nesigurnost bila je osobito užasna u ekonomskoj utakmici. Egregius & nobilis judex postajao je vremenom specijalist za takve »kriminalne slučajeve«, postajao popularan, jer je vodio i spisak »sumnjivih lica«. To su bili zlobni copernici, koji su voljeli na seljačku štetu praviti tuču te je širom rasipavati. Na veselje puka spaljivane su za javnu sigurnost opasne osobe iza kako su prolazile mučenja i (uvijek na pr. neuspjelu) probu da u vodu ne utonu (a bile bi dakako prave i nevine u pozitivnom slučaju). I vampiri i vukodlaci obilno su mučili svijet,

[64] Solcher vielfältiger Schaden erzeugte im nachrückenden 1686. Jahr eine gar spröde und hagre Tochter, die hiess Theuerung, und diese wiederum eine grosse Noth unter den Bauren, welche gewaltig schmal beissen und fassten mussten, bevorab an denen Orten, da in den vorigen beyden Jahren der Schauer hingetroffen und der Reiff den Handelswachs erstickt hatte. Also litten viel Leute grossen Hunger. Und dieser, als ein Meister aller Köche, der auch die schlechteste Speisen würtzet und essbar macht, lehrte sie aus gemahlenen Weinträbern und sonst aus allerley Sachen, die sie nur bekommen kunnten, Brod machen, um den inwendig-bellenden Hund, den Magen, zu beschwichtigen.

[65] Pauperizacija je tada bila toliko sveopća i notorna da Vitezović u »Kronici« (ed. 1744. p. 215.) bilježi kao značajnu pojavu sub 1687. i ovu vijest: »Novi Mufti vchinil je vsze herte, y druge psze po Czarigradu potuchi; dersechi za greh, z-kruhom psze hraniti, koga ljudi sztradajuchi (nemajući) pogibaju«. Ali zato pred osam godina 1679. »Ovo letto vszako szadje, y szàd raneisse je bil. Psenicze, y sita veliko obilye je bilo«. Međutim astrologijskom predrasudom zadojeni pisac odmah nastavlja i to će, valjada, biti nervus rerum bellicarum pro futuro: »V-Proszinczu Meszeczu videlasze je na Nebu jedna sztrahovita zvezda repata, koja je szkoro czelih 6. meszeczov terpela«.

[66] »Linčovanje« copernica (vještica) bilo je toliko skandalozno, da je biskup Martin Borković 29. III. 1686. uoči varaždinske županijske skupštine pozvao grofa Emerika Erdoedyja, da nastoji uvesti redoviti sud za vještice (... commendo ill. d. v. justitiam administrandi medio suorum, signanter ob personas, q u e v i d e n t u r s u s p e c t a e d e a r t e n e f a r i a m a g i c a, ne ommisso cursu juris ordine per indolatam plebem rusticam incaptiuarentur, minus rogo comittantur comburendae, cum periculo interdum animarum sti. Salvatoris redemptarum, et quod abominandum etiam cooperantibus officialibus, uti audiuissem, licet certo nesciam dominorum terrestrium contra articulos etiam in hoc passu a regno conditos). R. L o p a š i ć, Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj. »Starine« XXVI. u Zagrebu 1893. str. 193. — Uostalom, i u zakoniku sabora od 1609.—1635. articulus X. predvidja zakonske mjere protiv čarobnica, vještica i trovačica: »Praterea statuitur, ut Strigas, Sagas, et Veneficas, ubiuis in hoc Regno degentes et repertas, Incolae eorundem locorum libere captiuare, et ad Dominum eorundem Terrestrem deducere, qui easdem sub amissione patibularium pro demerito punire possint ac valeant«.

Nečastivi (Vrag, Sotona, gjavao) tjera hrpu puhova (slov. »pouh««). Iz Valvasorova djela Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689. I u XVII. stoljeća još je velik cvat demonomanije i obilne njezine literature (mnogo i ilustrovane). Upravo u Milpacherovo doba ustaje 1685. protiv ovakovog praznovjerja puritanac prof. Sinclair s djelom »Satan's invisible world displayed« (Nevidljivi svijet sotone predočen . . .).

vrebali u sutonima, po osami, na putevima, grobljima, a napose na raskršćima. Nije bilo podesno noću putovati. Foringaši (furmani), solari, i trgovci znali su, zašto im se konji plaše i mnogo su doživljavali neobičnih, sablasnih zgoda uočivši kako gdje koji »kopači blaga« iskorišćuju svoj »donum inventionis«. Ali i na noćnim odmarališima i pri izlaženju u mrak zapažani su kometi (repače), kako se valjaju nebesima, i dok su okorjeli (sumnjivi i učeni) svaki komentar nazivali blesavošću, bilo je i literata koji su astrološki nastrojeni strahovali. Čudesa, monstruoznosti, zlamenja (omina) na nebeskom svodu kao i potresi[67] morala su već nešto značiti. Kiše i bujice javile se nekada krvave, što je neminovno pretskazivalo rat ili potvrđivalo njegovo produženje. Čulo se, da i silne žabe kreću poput vojski, vidjane su neke prikaze, očito duhova, pa neke grdobe bez glave, a i gjavo je uočen kako tjera puhove. Na konačištima, uz buktinje u zatečenoj noći rasli su strasi, dizale se vlasi i ježila koža od zla, koje je vrebalo. Kolale su priče o velikim crvima, bijelim muhama, znalo se, da kuga krili sad u ovoj, sad u onoj zemlji, da sjene nečišnjaka prše, i osluškivani su jauci vodenjaka. Po gdje i gdje šuljali su se i zlobni patuljci. Rađala se nedonoščad, zloslutne dugonje, gegave žgebonje; opominjalo se pradavne mudrosti: cave signatum! Sve su to od usta do usta prenosile vjerodostojne osobe, građanskog poštenja i priznata ugleda, kao što su majstori (meštri) i trgovci bili u prvom redu, a koji nijesu patili samo od tolvaja i drumskih kesedžija već i od halucinacija.

A upravo za naše strane sve to važi u ovo doba, i u okolini Imbrišimovićevoj kao i na njemačkom ilustrovanom letaku o Osijeku,[68] za doba

[67] 1686. Deveti dan Travna Potresz blizu Zagreba, 4. puti ov dan, 12. dan pako Rosnyaka dva puti potresz je bil. (Vitezović, »Kronika« p. 214.)

[68] Wahre eigentliche Abbildung (Eines entsetzlichen Wunder-Zeichens zu Esseck: So sich Sontags / den 10. 20. Julii / dieses 1687. Jahres / nach einem vorher gegangenen erschröcklichen Gewitter / bey wieder ausgeheiterter Lufft / Abends / mit herreinzückender Nacht / am lichten Himmel / zu grausamen Entsetzen vieler Tausende / die es sahen / hat ereignet und zugetragen.

sa toliko vještičkih parnica. Dok je 1683. Newton matematikom potvrđivao prirodoslovne teze Kopernika, Keplera i Galilei-a, prosječni je svijet radije vjerovao u Zauber-Spiegel Židova. Nije bilo podesne društvene sredine da ispolji nešto kao što je Fontenellova »Histoire des oracles« (1687.). Tanak je, zatim, bio sloj društva, koje je pratio progres kulture i novih naprednih iznađenih izuma. Ko zna, da li je (i do koga) u Hrvatsku namah dospio 1686. publikovani zbornik »čudesnih obreta«, koje je pokupio Joachim Becher u »Närrische Weisheit und weise Narrheit«. Upopreko je svuda još jači bio strah od »oduhovljene prirode« (magia naturalis) iz koje je nemilice bujala i vukla se do u naredno stoljeće strahovita vjera u postojanje vještica. Tu je moralo biti užasne skepse prema Ein Hundert so Politische als physikalische, mechanische und merkantilische Concepta und Propositionen rečenoga Bechera. Još od vremena Lionarda da Vincija, pa preko Šibenčanina Fausta Vrančića (Machinae novae, Venetiis, 1595.) i različnih izdanja »Theatri machinarum« XVII. stoljeća teško su prodirale novotarije. Može se reći, da ih je onda napokon pronijela ponajprije nužda ratova, vojska, i konačno merkantilizam višeg državnog raisona, koji je neminovno morao činovničkim aparatom razbijati krute sklopove patrijarhalnosti i predrasuda. Tako je onda ginulo i praznovjerje, ili je bar uzmicalo iz oficijelnog života, iz godine u godinu gubilo sankcije, i tako je nastajala na bazi stremljenja sve većeg materijalnoga napretka i era državnoga prosvjetaštva iz pukoga mamonizma. Koliko je moralo biti nevjerice prema samoj glasini (ili štivu), da može biti machina (stroj), koja na brdo pumpa vodu iz rijeke a uz pogon same rijeke, nadalje o umjetnim štrcaljkama, o velikim tačkama koje može gurati jedan namjesto tri čovjeka a da je isti tovar, o reformiranim mlinovima, o vodoskocima, o spravi koja brzo odalečuje i na visoko nosi iskopanu zemlju iz šanca, o brzom sastavljanju glomaznoga mosta, o pumpama za podvodno tle, o trojnom plugu, pa o brzoj vagi tako udešenoj da se sa samih 6 utega može vagati od 1 do 364 funte, itd. Što je Torricellijev barometar (1643.), kakova je Guericke-a mašina za elektriziranje (1663.) i Papinov parni cilindar (1690.) teško da je iko saznao od Milpoherovih sugrađana. Primitivci bi se i pribojavali takvih novotarija; skeptički su na sve klimali glavom i očekivali, da ne će biti dobra, s punim pravom, jer je udomljavanje svega toga išlo doista prvo s ratnom praksom, koja je i za jugoistok Evrope započela jednu epohu od preko stotine godina. Razumljivi su zato sve zaufaniji litanijski uzdasi. «Od rata, kuge i gladi, oslobodi nas Gospodine!«

Leopoldinski ratovi opet su Hrvate izvodili iz domaje i pomalo ponovo raširili dotad suživane horizonte prema »svijetu«, ali kod kuće je produživano na pr. starom vjerskom netrpeljivošću prema šizmaticima (Vlasima vulgariter zvanima), i hereticima[69] također, tako te su i Ugri na na zajedničkom saboru priznali zakonskim člankom 23. god. 1697. da u Slavoniji (koja ide još do Varaždina) niko ne može imati imanja, ko nije rimokatolik, a 1689. protjerani su »perfidi Judaei« iz Varaždina[70]. Bezbrojni

[69] Isp. R. Lopašić, Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj, »Starine« XXVI. U Zagrebu 1893. str. 162.

[70] No već sub 1670. napominje Vitezovićeva »Kronika (p. 197.) »Sidovi zegnani jeszu iz Czeszaroveh Ladany«. Na sajmovima a vjerovatno i kao vječiti putnici pokućarci mora da su Židovi konkurirali domaćim kramarima, i ako kriomice.

sabori XVII. stoljeća bavili su se zatim još jednim uljezima u Hrvatsku, a to su bili Cigani (Zingari), koje je sabor vjerovatno bez vidljivih posljedica samo teorijski uvijek proskribirao.

I za vrijeme Turaka bio je živ saobraćaj s Ugarskom iz Beča[71], a i iz hrvatskih strana uopće u »Turcicum«.[72] Osnovana je zatim, baš u leopoldinsko doba austrijska Orijentalna Kompanija. Taj promet je, dakako, osjetljivo jenjao u M. doba, jer su upravo ta dva decenija njegove trgovačke djelatnosti razdoblje protuturske ofenzive. Nego polovinom stoljeća još je toga prometa bilo, pred reokupacijom Slavonije. I tako je sabor 1660. mogao ratione mercium ex Turcia importandarum zaključiti: Ut pro exigenda Tricesima ordinaria et auctione, a talibus mercibus proveniente, Caproncae, vel in Dernie, locis Tricesimalibus, erigatur, ibidemque ab ab inducentibus legitima Tricesima exigatur; a rebus tamen, per captivos pro Lytro inferendis, tricesima exigi non debeat.

U Beču su napose strahovali od srpskih, cincarskih (aromunskih) i grčkih trgovaca, smatrajući ih permanentno turskim špijunima na osnovi dopisa residenata i diplomatskih agenata u Turskoj, osobito oko g. 1683. i dalje[73]. U koliko su ovi kršćanski trgovci iz Turske već tada dodirivali napose Zagreb ne može se ništa reći, a najmanje, jesu li imali kakovu, ma i prolaznu nastambu na Kaptolu poput Talijana i Nijemaca. O toj partiji u domaćoj historiji nema do sada ni publikovanih izvora, niti je ovo pitanje istraživano, kao što za povijest XVIII. stoljeća jeste.

Bilo je kolaboracije u cehovskom duhu, snošljivosti i između trgovaca, a to se vidi n. pr. i u pismu »pagadura« Daniela Praunspergera iz Varaždina, kada M. (Lienhardt Millpachera!) upozorava na konjunkturu, da će biti prođe tkanina i duhana. On upozorava na potrebu prostih tkanin. (Iglauer i sl.) i duhana »gepaiczten und ungepaiczten tobäkh« ... Der Herr thue ein prob mit mier ... ... Dieweillen diesen winter, so woll in Possnia als auch in Posseger velt, etlich theitsche regimenter, überwintern werden, gedenke ich, dass die Marquetannter, so woll von ainer alß

[71] Doduše, u prve godine iza turske okupacije ugarsko-hrvatskih zemalja bilo je kršćanskoj strani (politički razumljivo) zazorno trgovanje s Turskom, te je sabor slavonski 19. IV. 1528. zabranio izvoz živeža u Tursku, ali dopustio izvoz in partes Alemanicas. 1538. bilo je dopušteno šta više i ubiti takve izvoznike a robu im zaplijeniti. No vremena su se promijenila decenijima. Dok 1560. kralj Ferdinand I. (gravissimo edicto) zabranjuje Hrvatima izvažanje žita u prekomorske zemlje, hrvatski se sabor sad žestoko opirao, kad takova zabrana ne važi za Njemačku, pa niti za Ugarsku, koja trguje šta više i s Turcima. Sabor je zatražio još i uvoz žita iz Ugarske a izvoz »slavonskog« vina onamo. A odakle će Hrvati dobivati morsku sô, ulje i sl.? — pitao je sabor, na što je sklopljen kompromis izjavom Ferdinandovih poslanika, da kralj doduše zabranjuje izvoz preko mora u Italiju, ali ne do mora (ad mare). U tom sofizmu već je međutim bio sazdan očit habsburški program da se hrvatska obala tako reći »izvlasti«. Prilike se nijesu poboljšale, te je sabor 1567. bio primoran da ponovo zatraži zamjenu žita za morsku sô, jer kraljevsko hrvatsko nema fodinas salium (isp. saborske zapisnike tih godina). Sedamdesetih godina XVI. stoljeća kaže putopisac Gerlach, kako su na vašare u Raczkevi (južno Budima) dolazili i bečki trgovci a njihovi bi sinovi uopće tu i učili magjarski jezik. Dr. P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka. »Rad« CXVI. U Zagrebu 1893., str. 19.

[72] Istina, 1609. (22. III.) je hrvatski sabor zaključio: »Conclusum est etiam, ut Turcae ab ingressu regni hujus et comerciis sese abstineant ...« Šišić, Hrvatski saborski spisi V. u Zagrebu, 1918. p. 14.

[73] Carl v. Peez, Alte serbische Handelsbeziehungen zu Wien. (»Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« XXXVI. Innsbruck 1915. p. 498. etc.

anderer Seits, um unterschidliche nothwendige Sachen, ein zu khauffen a costi khomben ... (4. XII. 1688.) Dok se u srednjem vijeku trgovac nerijetko udruživao u poslovnu kompaniju snašajući zajednički dobitak i gubitak[74], u novom (individualističkom) vijeku s razvojem kapitalizma svega je toga manje bivalo; poslovne su veze tu, ali risico je kao i dobitak uperen na individualnu korist, a kompanije se ograničiše na karavanske zajednice poradi nesigurnosti na putevima, u čemu će ih sve boljom organizacijom činovničke države pomagati dalje i državna vlast.

U spomenutom Praunsperger-Milpoherovu ad hoc slučaju bili su prema tadašnjoj, a još i prema sredovječnoj terminologiji jedan prema drugomu »ketuš« (iliti pajdaš, drug, vu kakvom dohodku hasne, koristi), dok bi se sama radnja zvala ketuševina. Koliko sam, prema dopuštenoj pristupačnosti materijala, mogao biti informiran, to za Zagreb navodno nema podataka, koji bi predstavili detaljniju sliku trgovanja u Zagrebu XVII. stoljeća. Tako se (navodno) ništa ne zna ni za zagrebački trgovački ceh, no za Varaždin mi je poznato, da se 1683. napominje Mercatorum Czecha. Uostalom, u reorganizaciji cehova koju je činovnički habsburški monarhizam provodio u rečenom stoljeću valja uvažiti, da se je i u Beču zbila takva promjena istom 1662., kadno su bečkom trgovačkom cehu obnovljene povlastice, a u Požunu je obnova bila 1699. (iza 1598.)[75] Iz jedne listine g. 1574. razabira se doduše, da su i u Zagrebu toga vremena postojale »presude kaptolsko-zagrebačkih trgovaca«, znak da je bila neka cehovska organizacija, gremium, i za trgovce*, nego drugi podaci nažalost ne izidoše na vidjelo.

Upravo, kada se M. (valjada smrću Blaža Snedeca ili emancipacijom, to se ne zna) prometnuo iz pomoćnika, agenta i komisijonara Šnedecova u samostalna trgovca i započeo posao, započelo je i opadanje turske vlasti u našim sjeverozapadnim krajevima. Neuspio pohod Kara Mustafin na Beč izazvao je Eugenov nalet na Beograd, stečen je slavonski teritorij, od carevaca — kako je već pomenuto — zvan Neoacquisiticum. Sad su u trgovačku sferu Zagreba ušla i nova mjesta sve do Beograda: Koprivnica više nije bila pogranična varoš, Gradiška i Požega (1687.) nalažahu se već u »unutrašnjosti«, 1689. reokupirana je Kostajnica, i M. je imao s tim mjestima namah dobrih poslovnih veza[76]. Do tada su naime u užoj banskoj Hrvatskoj bila samo četiri kr. slobodna grada, i to: Zagreb, Varaždin, Križevac i Koprivnica, pa onda Senj podalje kao peti.

Čini se, da se je M. osamostalio možda negdje već 1683. ali biće najkasnije 1684. Kako je to sprovedeno i u koliko i koliko je dugo M. bio slobodan trgovac, prema raspoložívim podacima nije danas moguće

[74] Isp. Dr. G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku. (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XXXVI. Sarajevo 1924. str. 69.)

[75] Forbát, Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelstandes im XVIII. Jahrhundert. Bratislava 1930. p. 9.

* Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, »Rad« knj. 178. U Zagrebu 1909., str. 103.

[76] Vojnici Nijemci iz Koprivnice kao i iz Ivanić-grada s kojima je M. trgovao, bili su mu veliki dužnici. — 21. VII. 1693. fra Lucas Ibrissimi (Imbrišimović!) de Posega vicarius illustrissimi et excellentissimi dni. Eppi. Zagrabiensis šalje narudžbu. Generose dne Leonarde mea obsequia offero. Mora da je M. upoznao lično na Kaptolu. Tražio je »per latorem« a pisao demisse dominationi generosae. »Dignetur mittere septem rif de panno illo de quali Patres nuper acquiserunt«. Platiće o Štefanju honeste.

rekonstruirati. Masa hrvatskih kupaca zvala je M. još 1697. Šnedecom. Ali u oficini na Kaptolu naplatio je još 28. travnja 1683. Michael Filipović Tricesimae Berdouczensis Vicegerens Blažu Snedecu in Bonam rationem donec generalem Computum sa 15 rajnskih forinti. 1684. postoji međutim i Nicollo Struppi kao Herrn Blasio Schnediz Handels Bedienter. No iz Jaske 22. XII. 1689. adresira Janoš Hrvoj Milpacheru (komu ni prezime ne zna): † Generoso Dno Leonardo N. defunctj Blasij Znedecz Gerenti, Negotiatorij labacensi (tit.) dno Amico mihi observandissimo — Labacum. Cito-cito-cito. Razabira se, da je M. Snedecovu podružnicu u Zagrebu preuzeo, a centrala da je bila u Ljubljani. A napokon jedan od glavnih M. dobavljača robe bio je u Ljubljani Snedecov sin Johann Baptist[77] sve do potkraj M. života. Svakako u siječnju 1684. važio je Blasius Snedez kao principal a M. je tituliran kao Herren Blasijen Schnädiz Handlungs Bedienter u Laybach-u (Ljubljani) i valjada je bio još Snedecov putujući namještenik, dok se nije posve smjestio u Zagrebu i kad već nije išao kao običan Laden-Diener po robu u Graz, Beč i u Veneciju.

Iz korespondencije Milpacherove izlazi napokon i to, da su ta materijalija u neku ruku za nas ono, što su u svoje doba za širu Evropu bile čuvene, a sada i u historiografske svrhe eksploatisane »Fugger-Zeitungen«[78]. Doista se kaptolomskom ovom kramaru zagrebačka provincija obraćala molbom za vijesti. Evo n. pr. s kolikom izvjedljivošću (9. I. 1697.) Adam Petazy iz Stubice, prešavši hitno pitanje svojih 9 forinti i putovanje Ihro Excellenz des Herrn graff General Auersperg (s društvom) preko Zagreba u Beč, izričito pita Milpachera: »... daß wollt ich auch gerne wissen wie dem armen Baron Dellisimunovich zur geht dan ein teil leit ßagen die hier er wer in Arest ein teil andrer ßagen er wer kar (gar!) in eißen geschlagen daß ih schon niht klauwen (glauben!) kan. Wenderhersunstwas gantz neues hat sogewmirß derherzuwüssen...«[79] Možda je ipak M. dobivao i bečke Avisi Italiani ordinarii, e straordinarii t. j. Il corriere ordinario i Foglietto straordinario ili onda kakav »Mercurii Relation«, ili »Sonntagischer Postilion« ili »Dienstagische Fama« i kako se već zvale tadašnje njemačke novine. Svakako nijesu ni ilustrovani letaci mimoilazili ovoga Ritter-Vitezovićeva znanca i poslovnoga prijatelja

[77] Blasius von Schnediz vjenčao je 1. X. 1668. u Ljubljani Annu Katarinu von Dolnizher. Osim rečenog sina Blasius je imao i kćer Annu Rosaliju rođenu 18. XII. 1674. i koja se 21. IX. 1690. udala za Antona Dominikusa von Blanchard. Valjada su joj sestre bile Maria Anna 1695. udana za Johanna Siegfrieda von D. Giorgio i Maximiliana Theresia 1697. udana za Siegmunda von Wagner. Isp. podatke kod Schivizhoffena, Der Adel in den Matriken Krains.

[78] Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568.—1605. Herausgegeben von Victor Klarwill. (Wien—Leipzig—München, Rikola Verlag 1923.)

[79] Adresa s titulom Monsignieur Monsignieur L. M. .... Od samog Delišimunovića (zapravo Jelačića, iz familije Jelačića) primio je M. iz Jamnice 8. XI. 1696. međutim još prije ovakvo pismo: Seruitor her Lenardt. Proszim VM: dabimi obznanili gdo Krainu plachal bude y ieli morebiti na VM: Gdin Pagadur osztauil, ali na koga drugoga Uraga, zach uoiniki szluziti nete prez plache, pokih dob da ure duih let plache zaslusene imaiu. Zato kako berse obznanitemi, dasze ki drugi urag na Kraini nepripeti a ia tomu krivacz nebudem. Sztim osztaiem
Rad szlusitj
VM.
F. b. Dellisimunovich.

(Izvana:) Ov liszt dasze ima dati K. Lenartu N. na Kaptolomu sztoiechemu Ec. momu Priatelu vu Ruke.

Karikatura na turski uzmak iz Ugarske.
Iz Valvasorove zbirke, sada u Grafičkoj zbirci Kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Tendimus in Ungariam
Ad Turcas, post tot suorum clades et futiles repulsas, cancrinis tergis insidentes ac ita in Ungariam pergentes

ALLUSIO

Hactenus Ungaricis laeti volitastis in oras;
Capti deliciis melle fluentis agri.
Quo sat praeterito fruiti sub tempore, Turcae
Ausi & in Austriacas serpere eratis opes.
Erratis! longisque retro jam passibus itis:
Visi Cancrorum terga equitare leves.
Quam male Apostolici lustrastis limina Regni!
Quam male & Austriacos igne cremastis agros!
Ut vos nec Coelum jam plus nec Terra vagari
Austriacis patitur Pannonicisque plagis,
Qui prius Ungaricae genti mala quoque precati:
Nunc etiam terrae forte precamini idem;
Nos quod terra mala est in se: verum quod & ipsa,
Rite bona, est Dominis facta maligna malis.
Tendite in Ungariam cancrorum terga prementes
Ire ita fata jubent: nosque vovemus ita.
Sic facile incipitur Bellum, finitur et aegre:
Lubitur et justo sic mala causa Deo

Wir marchiren in Hungarn
Eine (auff die Türcken) nast so vielen ihrerseits empfangenen tödtlichen Wunden / den Krebsgang reitende vnd also in Hungarn marchirende gerichtete

ALLUSION

Vormahlen eiltet ihr in Hungaren mit Hauffen /
Viel tausend Freud darinn / vnd Beuthe zu erlauffen /
Mit diesem nicht vergnüget / eiltet ihr weiter hin /
Oestreich mit Feuer verzehret / holt auch ein grossen Gewinn.
Befind doch euch betrogen! den Krebsgang ihr nun rennt /
Auff deren Rucken ihr den Ruckweg schleunigst nehmt.
So genusamb habet ihr viel Jahr diee Reich verheeret!
So grausamb Oesterreich durch Feuersflamm verzehret!
Dass euch der Himmel nicht inskünfftig mehr will leyden /
Diss edle Land vnd Leuth durch dessen Rach muest meiden!
Alls Ubel ihr vorhin den Hungaren vergönnet /
Ein solchs nun dieser Erd vielleicht selbst wünschen kénnet /
Nicht dass dieselbe boes / noch übels in sich haltet /
Nur weil ein übler Herr sie übel het verwaltet.
In Hungaren dann geht / auff solchen Pferden reitet /
Die die Verhängnuss euch / vnd ihr selbst habt bereitet /
Leicht ist zu fangen an ein Krieg / offt uebel geendet /
Von ungerechter Sach Gott gaentzlich sich abwendet.

Zu finden bey Lorentz Schaffen im Hungarischen Hauss im Jacober-Gässel.

n. pr. o strašnom znamenju i čudu koje se ukazalo na nebu kod Osijeka u srpnju 1687. (Den Türken nicht allein, auch uns ist es gewiesen, Zur Drau und Warnungs Schau)[80]. Ili n. pr. neke poput one karikature na turski uzmak iz Ugarske »Tendimus in Ungariam« (isp. otisak iz Valvasorove zbirke). Zatim ima i izravnih izvještaja s ratišta n. pr. Belgrad im Feldlag(er) d. 10 Aug. 1693. Michel Penisch: »... P. S. Berichte daß unsere Armee mit einer doppelten Schanze umfangen und effective in 50.000 Mann stark sich befündet, solte die feindliche Armee kommen, wird sie wiederstand genug finden. Von der Stadt schiessen sie sehr stark mit stück(en) auff unsere Armee haben aber Gott lob biß hieher keinen Schaden gehabt. wir werden mit nechstem auff die Stadt zu approchieren anfangen ...«

Pa uopće u Evropi bilo je tada mnogo izvjedljivosti za novinama, ponešto i prave žurnalistike, kojoj je utrla put organizacija poštanske službe novoga vijeka. Upravo 1695. izišla je u Hamburgu knjiga Konrada Stielera (pod pseudonimom »Spaten«): »Zeitungslust und Nutzen, oder derer so genannten Novellen oder Zeitungen weckende Ergetzlichkeit, Anmut, Notwendigkeit und Frommen«[81]. Ova je rasprava, istina, istupila protiv slobodne žurnalistike, željela ju je ponovo vidjeti u rukama poštarâ, ali korist informacijâ i njenom je autoru očita (državniku, svećeniku, universitetskom docentu, domaćinu, samom ženskinju, trgovcu, dvorjaninu, na putovanjima, posred ratovanja, jednom riječi svagdje). Otkad su Habsburgovci kreirali hrvatsku krajinu protiv Turaka bilo je u naravi stvari, da njihove vlasti budu a jour za sve novosti, pa je upravo iz Graca i Ljubljane za Beč morala biti uređena i kurirska i poštanska služba, kojom su se u prvom redu služili vojni krugovi, a zatim dakako i trgovački, koji su vršili ishranu i opremu vojske na krajini. Dašto, da su trgovci imali i svoje glasnike, skoroteče, pismonoše, te slali svoju poštu svakom prilikom, razumije se i posredstvom karavane, koja je sprovodila trgovačku robu ili se vraćala bez tovara (ili opet sa novom, eksportnom robom). Tim kanalom vjerovatno da su se također služili i razni novinarski reporteri već u XVI., a pogotovo u XVII. stoljeću.[82]

---

[80] G. Buchner, Medien, Hexen und Geisterseher. München 1926., str. 59.

[81] Dr. W. Bauer, Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte. Wildpark — Potsdam, 1930. p. 184.—185. — »Und scheint dieses Postwerk wol der wahre und eigendliche Anfang der Zeitung zu seyn, welche hernachmals in Druck gebracht und bey den Postheusern allein ausgegeben worden, bis die Geltbegier um sich gefressen und andere niederträchtige Personen gereizet, sich in dieses Handwerk zu mischen, allerhand Lügen zu samlen und der gleich gleubigen Welt darmit eine Nase zu drehen. Welches dann nicht recht ist und durch öffendliches scharfes Verbot abgewendet werden solte, damit nicht ein jeder Buchdrucker, Binder und verdorbener Schulmeister sich in der gleichen offenbare Reichs- und Staatsgeschäfte mischen und seine lose Wahre feil tragen möchte. Da hingegen die Postmeister dem Keyser und dem Reich mit Eyd und Pflicht verwant seyn und die Verantwortung haben, wann sie etwas Unwahres, Gefährliches und Verfängliches herausgeben, wovon jedoch die andere ihrer Meinung nach befreiet seyn und in Tag hinein schreiben und drucken, was ihnen öfters von Lotterbuben, Aufschneidern, Marcktschreyeren und Vielwissern, ja bösgesinnten Landwäschern vorgeschwazet und unter den Fuß gegeben wird«.

[82] Ibidem p. 162. »Zeitung aus Ibanitsch (Ivanić) in der Windischen Gränitz vom 6. December in der Nacht um 11 Uhr«. — Šteta je što još nema historijskih studija o poštanskom prometu po Hrvatskoj u ranom novom vijeku. Očito je da su Graz i Ljubljana imale poštansku liniju koja je išla u karlovački generalat. No kako je bilo s Varaždinom i Zagrebom valjalo bi još istražiti. U ovo doba su se već i privatnici izdašno služili državnom poštom. Von Karlstadt (sc. Karlovac) kommt die

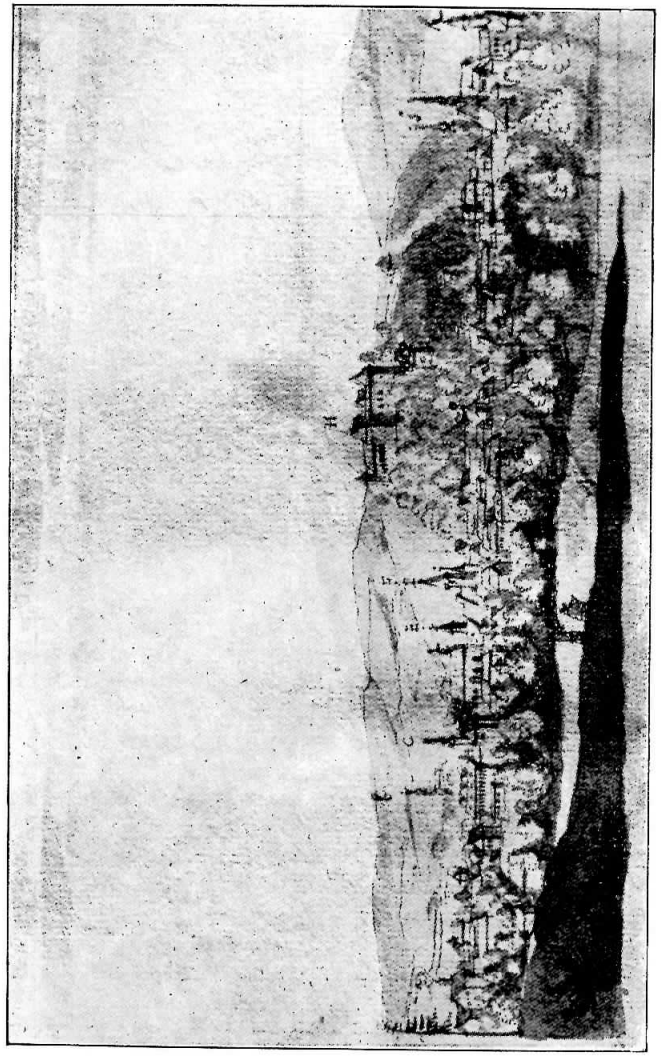

I. Valvasor, Ljubljana oko 1680. (iz Valvasorove zbirke prema publikaciji »Glasnika Muzejskega Društva za Slovenijo« IX.)

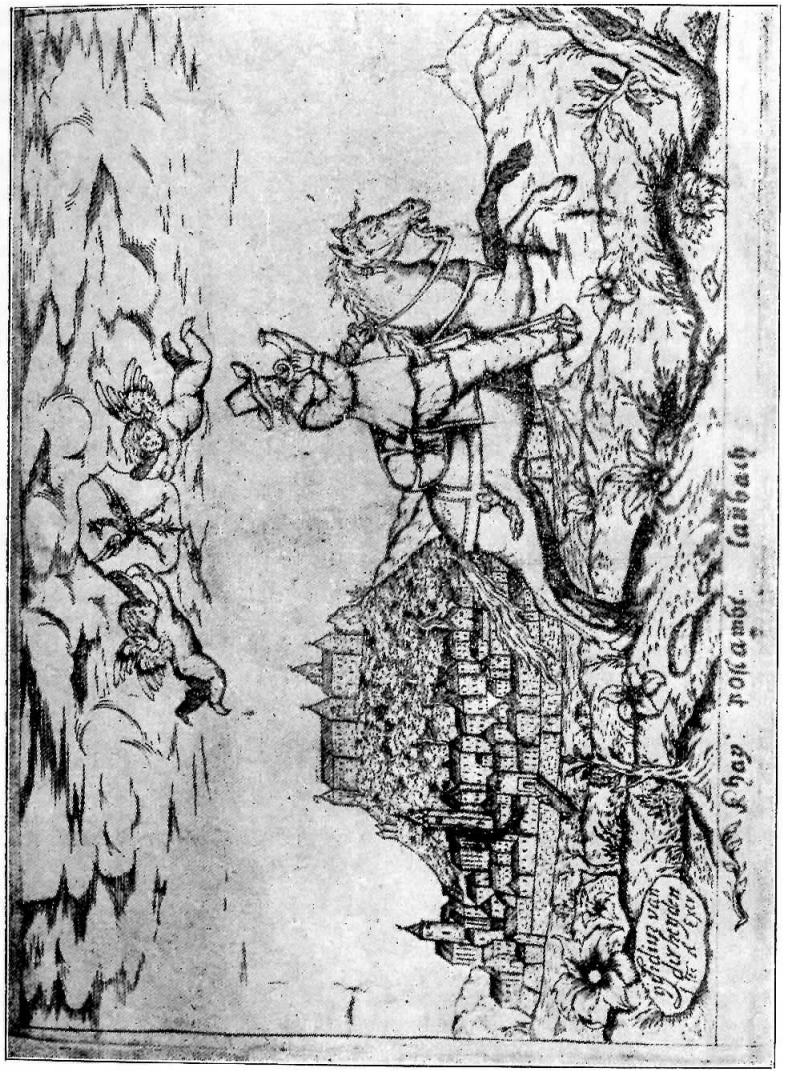

Ygidius van der Heyden, Ljubljana u drugoj polovini XVII. stoljeća.
(Iz Valvasorove zbirke prema publikaciji »Glasnika Muzejskega Društva za Slovenijo« IX.) Poštar.

Milpacher je doista funkcionirao također kao reporter svoje vrste (»Zeitungs-Kramer« glasio je termin), jer iz Bologne ga raspituju n. pr. i za broj žiteljstva »di Schiavi« u Turskoj 1693., zatim m. o. 1694. ima iz Venecije spomena »della Vittoria«, a 12. V. 1694. notira se »dass Ihre Püschoffliche Gnaden daselbst gestorben sein«, iz Raina opet su potraživali slikara grbova itd., itd. Gospodski savremenici, u prvom redu Ritter-Vitezović a i viši kler, crpili su svoje znanje tada moderne historije nema sumnje iz najopsežnijeg i najaktualnijeg zbornika zvanog »Theatrum Europaeum«. Uvid u izvjesne njegove partije daje plastičnu sliku naziranja ondašnjeg svijeta, a udio poštanske žurnalistike namaknuo je najveći dio građe.

Za 1672. g. bilježi n. pr. »Theatrum Europaeum« (XI. 284) Mißgeburt in Croatien. In Croatien hat eine Bauerin ein Kind ohne Mund und Nasen / mit einem Auge auff der Stirn / und an der Brust als zwey fleischerne Trommeln hangende / zur Welt gebohren; welches aber alsbald gestorben. Skribenti su u pomenutom novinarskom godišnjaku slagali i izmišljotine i halucinacije koje su mogle prijati duhu tadašnjega čitaoca. Monstruozna i blesava fabula n. pr. o morskom patuljku u Holsteinu 1678. servirana je kao istinit događaj. Ukus za groteskne pojave kao da je kulminirao kud i kamo tada više nego i u »mračnom« srednjem vijeku, i njime je prožet cio Theatrum Europaeum još do u XVIII. stoljeće. No u XVII. stoljeću u tima su godišnjacima još čudesnije i jezovitije vijesti. Nižu se iz godine u godinu i hrane fantaziju čitalaca i publike, kao n. pr. o talijanskoj grofici koju je neka zlobna vještica (čisto nevjerovatno) vukla zrakom 37 milja daleko; o jednom zvonu koje je u Carigradu iznenada samo zazvonilo, pa zatim o jednom ronilačkom instrumentu kojim čovjek može pod vodu; o ribi u Engleskoj koja je imala ljudsku glavu; o čudnovatom seljaku koji je s vilinskim rašljama vidovito išao po tragu zločinaca te ih pronašao, itd., itd. Notiran je najužasniji kriminal širom svijeta (kurtizane, studenti, trgovci, kalfe, kanonici, vješci i čarobnjaci, grobari, tatovi, džepari, razbojnici, gusari, skitnice, kavaliri, falsifikatori, činovnici, časnici, plemići, ucjenjivači, dame, vještice, trovačice, svi su zastupani po nekim slučajem). Curiosa zauzimaju prvo mjesto, pa zatim elementarne nesreće, brodolomi, bune, ali diplomatsko-politički i ratni događaji dakako da su zapremili glavni prostor te je bilo i vijesti iz Turske preko Bosne i Dubrovnika, većinom očito trgovačkim posredstvom. Senzacije su glavni tenor svega toga novinarenja. Razumije se, da je žena i tada bila glavni subjekt. Pikantna je bila lektira o obretanju ženskinja u redovima vojske, ili opet misteriozno prerušavanje (preoblačenje) muškaraca u ženske haljine, ili kada neki galantni courtisan ima svoj »casus« što je »karesi-

Post alle Erchtag — kaže Valvasor — nach Laibach über (Möttling) Rudolfswert, Treffen und Weixelburg (vod Karlstadt bis Laibach im ganzen vier Posten). Pošta je tada već prometala i putnike a ne samo pisma, no prosječno je najčešći bio saobraćaj pojedinih postiljona na konju (isp. slike Ljubljane s likovima poštara). Oni su nosili crvene kaputе »egalizovane« crno i bijelo, šešire s bijelo-crveno-crvenim perjanicama, a imali su i srebrene trube (rogove) sa bijelo-crveno-crnim gajtanima. Devedesetih godina XVII. stoljeća bilo je mnogo nereda u ljubljanskom poštanskom prometu, pisma su se gubila, te je iz Beča bilo prekora. Važno je uza sve ovo, da su tadašnji poštanski činovnici i u Ljubljani pored redovne plaće posebno zarađivali pišući staležima »Neue Zeitungen« (gdjekad su te novine i štampane), a iz »Turcicuma« i sa ratišta nema sumnje da su im vijesti dobavljali i »trafikanti« (trgovci), koji su dolazili iz Zagreba. (Isp. P. von Radics, Die k. k. Post in Krain. Laibach 1896., p. 26.—36.).

rao« nekoj dami, ili kada se dvije dame pobiju u dvoboju kao da su muškarci. Jezovite su vijesti garnirane sažalnim komentarom n. pr. o nekim Poljacima koji su poradi gladi posred studeni proždirali jedni druge. Rječit je memento bilo, nadalje, slikanje događaja, kako je gjavao jednostavno sobom odveo neke kockare i kartaše, ali zli dusi spopadali su na licu mjesta i bogohulne psovače. Takova exempla po vijestima proizvodila su koristan strah u prepričavanju. Bilježene su i halucinacije masâ, ali bez komentara, jer bi nestalo čari neobičnosti i čudesa: tako je svoje vrste fata morgana mogla biti u Berlinu ne samo predmet vidnog već i slušnoga čula; čulo se i zveketanje oružja iz vizije. Za neobjašnjene zločine bili su Židovi more antiquo sumnjičeni, zatvarani i okivani, iza vjerovatna otkupa opet puštani da posluže, nema sumnje, i u narednoj prilici. Tipske osvade Židova ticale su se ritualnih umorstava djece. Nego u vijestima o sličnim strahotama nijesu kao aktualne izostajale ni prikaze duhova (koje su vapile za oslobođenjem bilo nekom ispoviješću), ni ematrikulirani studenti-zločinci, ni izvjesni sodomiti, grješnici, uhvaćeni uvijek u pravi čas. Svaki čas su u nekom dijelu svijeta vidjani na obzoru oblaci s mrtvačkim lubanjama i znamenja svetoga križa, zatim teški oklopnici, ali i oblaci puni vučjih (kurjačkih) glava. Pročulo se za neke sumnjive ljude; vjerovatno su bili čarobnjaci, koji su mogli gaziti kroz duboke vode kao da hodaju po kopnu, i samo bi se nešto skvasili no potonuli nijesu. A poradi mnogih nabrojenih i dalje navođenih strahota i utvara, koje su se tu i tamo prikazivale, ali najradije na raskršćima i zavojima puteva, mijenjane su i poštanske pruge, jer je zao glas strahom podilazio poštare i skoroteče (glasnike, tekliče).

Iz godine u godinu sabirao se po cio konvolut ovakvih mirakuloznih kuriosa: o hermafroditu koji uskoro da nije porodio; o dvjema izumljenim kožnatim vrećama baruta od kojih samo jedna može stradati od groma, a kad su umočene u vodu barut zadržava snagu; o češćem svetogrdnom robljenju crkava u kojem su sudjelovali Židovi; o najrazličnijim pigmejima s neobičnim običajima; o žderonji koji je i trulež u slast gutao a konsumirao i neoderane komade mačke, o čedomorkama koje su zašivane u vreću i bacane u rijeku, i o boju koji su vrapci i čvorci vodili u Philipsburgu; nadalje o velikom bezbožniku Kazimiru Liszynskom iz Varšave 1689. (Deus non est creator hominis, sed homo est creator Dei, quia Deum sibi finxit ex nihilo), Kazimir je bio, naravno, posječen iza torture, potom spaljen, i svi spisi s njime su zajedno požgani, a pepeo mu je napokon ispaljen iz jednoga topa, i to put tatarske zemlje. I naše su zemlje spominjane, razumljivo već zato, što su po njima jurili carevci-oslobodioci. Tako se sub junio 1690. iz Srbije registruje vijest, kako se pojavilo mnoštvo smrtonosnih otrovnih muha (očito danas zvana »golubačka mušica«), ne većih od buhâ, sa žutim i crnim nogama, a napadale su životinje svojim pogubnim ujedom. Servirane su i preočite izmišljotine (da je n. pr. na nekom hrastu rodilo grožđe). Bila je zadaća redaktorova da takovo čudovište (miraculum) racionalizira time što je donio prvu versiju, pogodnu ukusu publike, i zatim dodatak: jest, jest, rodilo je, ali na vinovoj lozi koja je oplela hrast, što lakovjerni dopisnik u hitnji nije bio zapazio. A uvijek i uvijek upliće se u zbitija žensko, i čim neobičnije, tim zanimljivije. U Holandiji se dogodila prava buna žena, htjele su prigrabiti vlast, bile su pograbile već i puške, ali prava vlast ih je suzbila: dala ih je

šibama isprašiti kroz ulice a mjesto pušaka morale su nositi u taj mah metle. Čitalac je mogao biti zadovoljan. Neizostavno je, dalje, notiranje brakolomstava i obostranih batinâ u braku. Ta je partija bila stalna rubrika. A i modu je hronista nemilice ismijavao u zakuljenoj formi. Eto n. pr. 1690., izvješćuje ljetopisac, počeše se rađati mnoga djeca navodno s izraslinama na čelu koje su bile, ah, upravo isto kao što i pomodni ures dama — »fontange«! Ali ne samo da je ta degeneracija pošla na djecu već se to sada javljalo i kod janjića i kod teladi; tako je sad sav podmladak ljudski i životinjski počeo da unakažen dolazi na svijet. Redaktor je na to nadovezao: Evo, zbog tih nakaradnih pojava počeli su mnogi propovjednici tumačiti monstruozne pojave kao vidljiv znak i opomenu Providnosti: čuvajte se, muškarci, jer i žene noseći »fontange« uskoro se namjeravaju istrgnuti ispod vaše prevlasti, jer su započele nositi izazovni, simbolički ures, neke vrste polukrune. Drugi su opet tumačili, da bi grješnice tim čeonim nakitom rado skrile svoj pogled od pogleda pravičnoga suca, i sl. U Kopenhagenu je 1690. smaknut jedan korporal (podnarednik), što je sebe i sina krvlju svojom zapisao vragu na 14 godina. Vrag mu je za to vrijeme obećao služiti i, razumije se, naročito opskrbljivati novcem. Nego ipak, grješniku nije dala savjest mira te je zdvojno vikao i uzdisao. Nato mu je jezik izletio a bio je kao kamen tvrd. Drugovi mu pretraže džepove, i zbilja, nađu pismen ugovor s vragom. Predali su ga vlastima na kaznu u ovom protestantskom gradu, koje ga i pedepsaše. M. o. zabilježen je još jedan slučaj kako je vrag došao po nekog uglednog građanina »prema ugovoru« (weil dessen siebenjähriges Pactum zu Ende gewesen, leibhaftig (ihn sc. građanina!) geholet, dass die gantze Gasse, woselbst er gewohnet, erschroeklich davon erschüttert).

Ovim ispadima nečišnjaka uvijek su kao popratnice pridolazile seljačke nevolje od različne gamadi, skakavaca, puževa itd. I uvijek je mnoštvo nevinih također stradavalo, uvijek, kad bi se javila m. o. najrazličnija omina, portenta, morski monstrumi, nedonoščad i izrodi svake vrste. U Toulousi je tih godina otkrivena i jedna tajna sinagoga Židova na zaprepaštenje cijele pravovjerne javnosti. Vjerovatno su demoni imali i tu svoje prste. Ali sklonost ka racionalnim, praktičnim izumima ne miješa njihovo objavljivanje i sam izum s okultnim silama. N. pr. išla je versija o izumu jedne vrste platna koje ni uljem premazano ne može na vatri da izgori već u takvom slučaju, šta više, postaje i bijelje i ljepše. Nije, nadalje, bio sumnjiv, »instrument« konstruiran za odvlačenje dima iz kamina i kovačnica. No zbog Vječitog Žida koji je m. o. 1694. bio opažen u Engleskoj (a nekima je pričao i zgode iz svog života) već je bilo uznemirenja kao i vjerovanja u vjerodostojnost iskaza izvjesne kuharice kojoj su sablasne neke spodobe, prikaze, u bijelo odjevene, ledenim rukama prelazile preko lica i dnevice s polica rušile bakrene pladnjeve i na prozor u komori hlače vješale. Nešto slična malo da nije doživjela i jedna dama na španjolskom dvoru 1692. godine, kad je prevrćući kraljičine oprave osjetila da se između tkanine i postave rukava nalazi nešto tvrdo. Bila je, naravno, »curieux«, rasporila je rukav i našla nekakve male olovnate pločice s crtežima koje nije razumjela. Kad tamo, organi inkvizicije, kojima je slučaj priopćen, utvrdili su da se radi naprosto o »činima« čarobnjačkim, pa je svima bilo jasno, zašto kraljica ne može rađati djecu. Međutim na strogu krivičnu odgovornost pozvani krojač ispričavao se, da

se radi o preostalim olovnim fabričkim markama sa tkanina, a krojači bi ih metali u rukave da bi rukavi po diktatu mode bolje visjeli. Pa, kada se uvaže ovi svi navedeni slučajevi i horrendni necitirani kùpovi praznovjerja, svojina i najkulturnijih slojeva tadašnje Evrope, onda proizlazi jasno da ni Hrvatska nije mogla biti naprednija, te je valja smotriti samo u tadašnjem evropskom okviru. Rubrike koje su bile annalistu dodatak za diplomatsko-politički i ratni opis svake godine zvale su se: Allerhand sonderbare traurige Geschichten so sich dieses Jahr hier und dar zugetragen, Eetliche grausame Sturmwinde, Unterschiedliche grobe und straffbare Schand- und Laster-Thaten, so dieses Jahr über verübet und etwa auch bestrafft worden, zatim einige hohe Geburten, Hohe Vermählungen, Todesfälle von Stands-Personen. Indija, Kina, Amerika, egzotične zemlje, također su bile predmetom interesa ovih annala, suštih preteča potonjeg novinstva. »Theatrum Europaeum« kao zbornik novinskog materijala izlazio je u Frankfurtu a. M. od g. 1627. do g. 1738. (a za razdoblje 1617.—1718., 21 svezak) kao najeminentniji izvor tadašnje moderne historije za ondašnje naraštaje. U godinama permanentnog ratovanja tendencijom je izgled mira, ali se upliću zasjede, progoni & machinationes, Krieg mit allen seinen annexis, antecedentibus & consequentibus. Sve su to konsumirali »nach Geschichten Verlangen-tragende Leute, günstige nach Standes-Gebühr geehrte Leser«, među njima, nema sumnje, i neki Milpacherov mušterija. Pa, i ako se to lično baš i ne dade utvrditi, razumljivo je zato nastrojenje tadašnje društvene sredine u koju su strujala i zračila svakolika »curiosa« iz rečenoga i drugih sličnih zbornika i literature. I u tom vidokrugu odvijalo se primanje i reprodukcija vijesti. U njemu su razumljive i sve bliže i dalje kramarske manifestacije, riječju konkurentski život, uspjesi i krize, kao i sam milieu mušterija. Oni i ne osjećajući, postepeno, primanjem sve to modernije robe na osnovi sve to češćih izuma uz uspon industrializacije i prosvjetaštva pomalo gube i onu, bar najtežu i najpogubniju, praznovjeričku dispoziciju.

Milpocherove su preporuke i zagovor vrijedile i za praktične stvari i među kaptolskom gospodom u Zagrebu. U saobraćaju sa toliko svijeta i sredina on je kao muž »difficilis conventionis« mogao da savjetuje na osnovi svog iskustva, i njemu se nerijetko obraćahu i poslanici i poslodavci i kad se nije radilo o čisto trgovačkom, već više o prijateljskom posredovanju. [83] A zanimljivo je, da je bio u prilici istaknuti se i kao karijeraški provodadžija jednom veoma opreznom kandidatu, koji je čekao priliku kadno će »sabljicu objesiti«.

[83] †
Zdravie ij vszako dobro selijim V. M. moij Goszpon Lenard.
Proszim lepo V. M. zaradi onoga oltara koiega ieszu vuchinili Goszpoda Kaptolom zaradi maliana dabi me V. M. preporuchili dabiga ia malal ia ga hochu dobro chenо zgotovit y napravit kak me nebude zram, ia pako V. M. hochu zafalen biti: ij szlussit vuchem budem mogel sztem ostaiem V. M.
P. S. V. M. morete opitati Goszpodina Katedralisza, kako zem nakravarzkem nachinil ij na Jamniche
Die 20 Junij 1694 sluga Joannes Vasonor iz Karloucha malar.
(Izvana:) Oúú Liszt imasze dati Kneszu Lenardu úú Zagrebu stoiechem na Kaptolom úú nih miloszti ruke dasze da dosztoino. Zagrabiam.
Ima, zatim, i drugo pismo ovoga tenora:

Otprilike za jedan decenij spretnim trgovanjem a još više podijeljivanjem obilnog kredita plemstvu M. je baveći se nuz obično trgovanje još i novčarskim transakcijama zapremio vidan društveni položaj. I nadošlo je ono, što je moralo nadoći. Raspolagao je valjada i s prilično kapitala, a imao razgranate poslovne veze ne samo u hrvatskoj provinciji već i sa Ljubljanom, Grazom, Bečom, Venecijom i Rimom. U saborskoj sjednici 22. XII. 1691. (čl. 5.) iza prijašnjega Supremus Dicae Exactora Daniela Pronspergera (varaždinskog M. druga!) izabran je na njegovo mjesto Juraj Plemić, protonotar kraljevine, a pridodan mu je (adjunctus) strenuus Leonardus Mylpoher, Mercator Venerabilis Capituli Ecclesiae Zagrabiensis.[84] A nema sumnje, da je sve to blagohotno dao sprovesti i predsjedatelj saborski ban Nikola Erdoedy, sa suprugom svojom jedan od najrevnijih Milpacherovih kupaca.

Juraj Plemić i njegov Regni Croatiae Vice-Exactor poštuvani kramar knez Lenard Milpoher imali su baš u ono ratno vrijeme veoma nezahvalnu zadaću ubiranja daća, a potom (osobito M.) još nezahvalnije plaćanje vojske na krajini banskoj i dobavljanja njene opreme. Svejednako, stvar ipak nije mogla biti bez dobra računa. Ova »pagadurija« je M. otvorila pristup u sve krugove i krajeve i došlo je do bolje njegove lične invencije u trgovanju, a mogao je još povrh svega zaraditi i kao vojni dobavljač. Istina, u »štraci« iza vicepagandurove i kramarove smrti nađoše, da je među 191 dužnikom zabilježeno i Regnum Croatiae penes obligatoriam.

O poslovanju u tom nuz-zvanju ima među preostalim M. arhivalijama također nešto podataka.[85] Teško je bilo namicati novce, a vojsku je va-

†
Zdrauje y uszako dobro selim dragomu Gosz. Brattu y Priatelu od Gosz. Boga na unogo leth.
Jaszam unogo dusan dragomu Goszponu Brattu szlusiti, ali obechem sze y valuiem da doszmerti hochu bitti, ar unogo priel ieszem dobra y affectussa. Nistamanie iasze ne drugamo nego k VM uutechem, da szuoiu liubau y szuprot meni prijaznoszt ios nadalie hochete izkazati, y nadalie moiu szlusbu uu milloschu prijeti koie ali bude, ali ni popuncze zafalen hochu bitti VM. Nego proszim dabisze VM dosztoiali szprilikum gouoriti onoi persone, ar szam razumel od drusine da zdobrum prilikum hoche uuchiniti. I kada VM budete zaradi toga gouorili, ne potrebno taki praepouedatime, nego otaycze gouorechi, da hoche bitti ona Persona zmanum uuszem contenta, niti nigdar sto zaprotiunoga, ako tho bude imalo odmene bude. Jednochmie gouorila (: unogoie ne treba pouedatti, da ia morem priliku imati szabliczu obeziti:). Akobi pitala gdoie, reklibije, da VM. szlusi, szlusilie y ios ueche szlusiti hoche, ako bude tho. Tako sto VM oprauite proszim dami... niti uuchinete dabi tamo dossal. Sztem VM. Goz. Bog zdrauo obdersi uu millosche szuoie douek Dragomu Gosz. Brattu Priatelu selim obilno szlusiti
Ternaue (?) die Junij 1689.
Petar Proskouich.
P. S. Ako dokoncza iztinszke rechi nebi dala neme treba praepouedati, nego akobi VM iz rechi nie szpoznauali, ali szama zame szpomenula.
P. S. † VM. moreteie gouoriti, koiasze budu uidela na nie gouorienie, hochete VM. uideti davam sze hoche praepouedati.
(Izvana:) † Plemenitomu y Poglauitomu, dragomu Goszponu Brattu, y Priatelu, Knezu Lenardu na Kaptolomu buduchemu dasze da.

[84] Prothocola regni... (u Kr. Državnom arhivu u Zagrebu) sub 1691., p. 3.

[85] †
Szlusbu moiu Gozponu Pagaduru preporucham.
Jaszam szimo uu Zagreb y szmoiem Gozponom Oczem dossal, ij ieszam doneszal szobum od usze Krayne Legistre, koie Legistre hochu szutra uú Jutro doneszti VM kakosziye prepiszati budu mogli, Lestor...

ljalo plaćati. Zato je i bilo Skerlecz Istuanu »stanovito kruto žal«, što M. n. pr. 1697. 1. veljače nije pripravio potreban novac, a došao je po njih iz Kostajnice i odredio za prijem plaće dva desetnika (»dobro vigte ako mene Junakj ne budu hoteli prez peneze iti u Kosztaniczu na zlusbu Orszasku ij Ceszarszku V: M: budete krivij . . .«). Cjelokupno poslovanje između pagadura i vojske dakako da se zasnivalo na knjigovodstvu (kao V. M. l e g i s t r o m a (registra) budu potrebuuali . . .). Milpacherova dobra mušterija, Delišimunović iz Brloga (Werlogh), uvijek u nekom nemiru, posredstvom M. se propitkivao za gg. vojne komesare a i za Zahlmeistera, a napred je već citirano njegovo pismo od 8. XI. 1696. o izostajanju plaće (bilješka br. 79.).

U Ugarskoj i Hrvatskoj, kad ih preuzeše Habsburgovci, bila je još slabo razvijena kontribucija t. j. pura taxa, kontribucija plemića, no tursko je ratovanje normiralo sve to češći porez latinski zvan »d i c a« a hrvatski riz (od magjarske riječi »rész« što znači dio). Plaćao ga je kmet od svakoga ognjišta (isprva 1 — 2 — 3 forinte, ali u ove godine XVII. stoljeća i 38 guldinov), obično u dva jednaka obroka, dok je plemić nosio svoju glavu u rat. Kr. slobodni gradovi morali su davati žito (subsidium annonarium), dok su kmetovima preostali još i najrazličniji labores gratuiti, besplatan rad pri fortifikacijama, a bogme i besplatno podavanje hrane i krme, za različne prevoze, pa za opravak cesta i mostova nuz već redovne daće kraljevstvu, kao što je bila »dimnica« ili »ognjišćina« od dima ili od vrata (porta), kao što je zatim daća crkvi velika i mala desetina i nebrojene rafinirane daće gospoštiji.

Zadatak Milpacherov kao »dikatora« bio je vrlo delikatne prirode, no kako je izvođen nepoznato je. Svakako je hrvatskom kraljevstvu činio razmjerne usluge kao i savremeni Hof-Jude Samuel Oppenheimer carevačkoj vojsci, dokazivajući da gdjekad Mars i Mercurius ipak mogu ići ispod ruke.

Tu se u tom poslu javlja češće i rečeni Kamenjan, dirigujući ljude koji su po banskoj Krajini skupljali »riz« (dica), ali i on urgira i isplatu zaostalih vojničkih plaća uz neobjašnjeni pridržaj »alli uszakomu szadersete

(proszim?) VM dabime szutra rano prichakali uú Staczunu, tulikaise proszim VM Dabi priprauili Lainszke rachune stoszmo o moie szuadbe od VM iemali, ar hochemo sza usze szkupa rachun szutra uuchiniti, szamo to proszim VM. da onoga uszega neposztauliate uú Gozpona Ocza rachun, naimre onu materiju na moiu haliu y one pantline na moij pasz, na tuliko proszim da VM name szapisete cheterdeszet Ranichkou lainszkoga duga, sza koieh cheterdeszet Ranichki VM izrucham ono stobime uu gotouom islo uu plachu, uu koie plache ako sze nenaide gotoueh cheterdeszet Ranichki, što uise bude Doplatiti hochu, a kaisze uise cheterdeszeteh Ranichkou iznahodilo bude, Gozpon Otacz plachali budu, a pred Goz: Oczem VM. rechete daszte mene ure dali (.... poderano!) gotouom uu plachu islo, ono tulikaise kaiszam ia szega . . . od VM. uuszel, ia szam hochu na szkorom VM posteno platiti, ar ij tako oude budem uu Zagrebu petnaieszt dan ouoga majusa (svibnja!) na Vrachtuu, onda selim VM. Contentúúati sztem osztaiem Gozpona Pagadura

szaueszan szluga

Zagrabiae 30 Aprilis 1692.

Jurai Kamenyan m. pria.

(Izvana:) † Plemenitomu Goz: Lenardu N: N: Heruaczkoga Orszaga uszeh Kraijn gozponu Pagaduru, a momu uffanomu Goz: Prijatelu, uu nih milozti plemenite Ruke.
Na Kaptolom

skudu penez«.[86] Mora da »junaki« t. j. vojnici nijesu opskrbljivani kako treba, a nejasno je, šta je M. osim novca još dobavljao banskoj vojsci.[87] Svakako su »plundraši« (kako je njemačke vojnike nazivao Ferenc Krsto Frankapan) sada bili gospodari, a domaćima se pak činjaše počast (kako će kasnije Kačić formulirati) štono

Bojak biše, glave odsicaše
Pod kriocem bečkoga cesara.

Kad je M. postao Dicae co-exactor, bagadur, pagadur, njemu pridaju taj apostrof. Biva nije bio više samo »knez Lenard« nego otsad i »goszpon pagadur«.[88] Stara hrvatska definicija kaže: »P a g a d u r, pod tem quaestor, exactor, rationarius, magister (mešter!) computoma. thesaurarius bellicus« ili kako jedna hrvatska adresa piše: »Heruaczkoga Orszaga Krayn Pagaduru« a 1692. jedna njemačka »Dem Voll Edl Gestrengen Herren Johann Leonhardt Müllbacher des Königreichs Croathen Generall-Einember vndt Khriegszallmeister . . . Agramb«.

Šteta je velika, što se u M. zaostavštini nije sačuvala veća količina materijala, koja bi osvijetljavala intimniji život negdašnje hrvatske vojske, no spisi su uglavnom jamačno bili u rukama protonotara i pravoga pagadura. 12. XI. 1695. piše Milpoheru Miklouš Plemić kao da se već pošvabio (negofe, goforiti i sl.) » . . . V M ne szamirite da nimam cim szapecatiti armije pri nofom (Novom?) pecat osztala . . .« »Szlugaszam dragoga goszpona brata« veli dalje »moj deszetnik Berlekofich Marko« traži plaću; služi na mjestu nekoga (vidjeće se u »legistru«). »Szetuh« (septuh? a možda i Segeltuch) je vojsci potreban, a »sziromahi junaki . . . budusze tersili szafallni biti«. Drugo jedno pismo kazuje, kolika je bila »dimnica«.[89]

[86] Gozpon Pagadur szlobodno mogu datti Mikule Popouchichu kay ima szaszluseno, a onie deszetnik, y ima usze chelo letto szaszluseno, Mihe Dobrinichu tulikaisse szlobodno daszte y on ima chelo letto szaszluseno, szamo to da onomu mihe dobrinichu szadersite dua Ranichka penez doklam ia doidem, y osztalem moga serega (magj. vojska) Junakom szlobodno daszte plachu koy bude imal od moga Gozpona Ocza czedulu, alli uszakomu szadersete skudu penesz, doklam ia doidem alli doklam budem VM piszal, Datum Konschina die 4 Junij 1692

Georgius Kamenyan m. pria.

[87] O dobavljanju sukna iz Zagreba za Krajinu (1708.) isp. E. L a s z o w s k i, Prilozi za povijest hrvatske Krajine. (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« VII., Zagreb 1905., str. 235.

[88] †
Szluga zauezan V Mtj moj Goszpon Pagadur
Proszim V Mtj dabimi poszlali cherlenoga chimazina trj reff uú plachu moiu, szambi rad doiti do V Mtj ij rachun chinilbi z V Mtiu, alli moram o d h a i a t i uú K r a i n u — — — —
Gnae Dnis Vae

Seruus paratissimus
Franciscus Beriszlauich

Dat. Kys Mlakac die 16 Junij
1692
(Izvana:) Tha liszt dasze Ima dati Knezu Lenardu, P a g a d u r u o r s z a c h k o m u, uú poglauite Ruke dosztoino.

[89] †
Szlughaszem vm knez Leonard
Pokeh dob, daie tho na vm. osztauleno za vm. budete ouu contributiu priemali, zatho vm. proszim, dabimi dali po oueh prilike naznanie, budelj iszto na ieden D i m

Leopoldov kremnički talir za Ugarsku i Hrvatsku, g. 1692., tež. 28,05 gr.
Leopoldov talir za Tirol, kovan 1695., tež. 28,25 gr.
sada u numizmatičkoj zbirci Arheološko-historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.

Osim toga, dragocjen je i Makarov list[90] pisan Nijemcu njemački, kako se i pristojalo carskom oficiru u Hrvatskoj. Inače je u banskoj vojsci bilo još dosta sredovječnih magjarskih termina (šereg, harcuvati), ali i hrvatskih nazivlja kao desetnik, vojvoda; pa onda su tu još i harambaše i haramije. Iz Kostajnice piše Milpacheru Skerlecz Istuan 28. I. 1697. kao »post scriptum«: Akobj koij moij Junak plache proszil V M nedajte mu ie, ar szu liudi szada chudnj!.

Nego ipak, i porad tih »čudnih ljudi« onoga doba Milpocheru je pagaduria bila samo sporedno, a kramarija glavno zanimanje, te su način poslovanja, specifikacija robe, mjere i utezi, novčarski rad kao i likvidacija same njegove tvrtke glavni predmet ove studije.

Guldinou 38. illi Raniskij 38, neznam budelisze koij na methalo, aline, ij dabimi vm. poszlali sellinszke contributie extract, ar ne mochi teriati, doklam nebusze znalo kuliko, pisalbij Gozponu Mestru, ali znam daszu u Varasdine, negh vm. proszim radij thogha Duguvania sztem osztalie
vm.

Szlugha Zaueszan
Matthias Diak

Sellin 28. febr.
1695.

(Izvana:) † Generoso Domino Leonardo Millpoher Vice Exactorj Regni Croatiae etc. Domino & Amico mihi obseruandissimo.

Ovo je Matijaš djak na imanju bivšega bana Nikole grafa Erdoedy († 1693.).

[90] Monsieur
Hochgeherter H: Leonhard. Ich sehe selbst dass die gränitz officiere ihren Cumpagnien die Liste nicht recht eingereicht und eingeben haben, ahls bey Vns gebreilich ist, weliches ich ahlso geschwind nicht khan einrichten, in deme Ihro Exz: H: Graff Ban nicht lengst dise colapinische graniz mier wndt sondtern mein Comando gegeben haben, nichts desto weniger d. H: wollte ihren pro hic et nunc die ordinari besoldung ad Ihre gebreiliche Verbflegung erfolgen lassen, ahls nemblich Capitaneatu Berkisseuina Pokupzki, Degoi & Szrediski, quod listas will ich schon einrichten wndt dem H: Möller Baron v. Moller ybergeben, wie auch de pluribus mit ihme mich zu vndterreden. womit vehrbleibe des H: schuldigster di(ene)r

Agramb 21 Jan. 1697. Baron Makar Obristar

(Izvana:) Monsieur Leonardo à presentan.

Vitezović, Kronika (ed. 1744. p. 214.) sub 1686. Makar Janus razbil je Funduk Bassu pri Orahovicze, z-velikem dobichtom: Bassa komaj vussel je.

NEŠTO O STAROM HRVATSKOM ORUŽJU

III.

F. Radić iznio je u »Starohrvatskoj Prosvjeti« za g. 1896. (II. Br. 1 i 2) opis ostruga, nađenih u starohrvatskim grobovima u biskupskoj bazilici Sv. Marije u Biskupiji kod Knina. Prve su iz bronce srebrenom korom ovijene, a dobrim zlatom pozlaćene, sa zaponom, srednjom petljom i dvjema žujicama (sl. 2 b). Po obujmu ostruga misli se, da su pripadale nekom mladiću. Drugi je par ostruga pripadao odraslom čovjeku te je izrađen isto iz bronce, koja je pozlaćena na ognju (s. 2a). Oba su para izrađena vrlo krasno a prve peterostrukom tehnikom, i to lijevanjem, kovanjem, cizeliranjem, »tauširanjem« i pozlaćenjem.

Muzej u Sigmaringenu u Njemačkoj, koji je jedan od najbogatijih kovinskim predmetima iz prvog razdoblja srednjega vijeka, posjeduje jednu željeznu ostrugu iz merovinškoga doba, koja mnogo naliči našim ostrugama.

Naše ostruge po svojoj ukusnoj izradbi spadaju među najljepše i najdragocijenije ostruge srednjega vijeka uopće, a po svome obliku pripadaju najstarijoj vrsti sredovječnih ostruga.

Najstarija u Francuskoj poznata ostruga sa prostim šiljkom jeste ona koja je nađena u grobu franačke kraljice Brunhilde († g. 613.).

Prema navodima Frane Radića, radnja je na predmetima, koji su nađeni u Biskupiji kod Knina, tehnike i ukusa bizantinskoga. Najbliže je dakle stvoriti zaključak, da su ove ostruge izrađene u jednom od dalmatinskih gradova (Rabu, Zadru, Ninu, Biogradu, Trogiru i Splitu), koji su bili kao most, preko kojega je kultura Bizanta utjecala na razvoj hrvatske kulture.

U njima je pak kako svjedoči Toma »nadžakan« splitski za XI stoljeće[10]), a domaća isprava za X.[11]) stoljeće bivalo u to doba vještih domaćih zlatara, čije hrvatsko ime posvjedočuje, da su bili hrvatskoga roda. Dr. Rački[12]) bio je također uvjeren, da su se stari Hrvati u doba prije XII. stoljeća bavili zlatarskim umjetničkim obrtom pa da te zlatarske tvorevine nije trebalo istom naručiti u inostranstvu. Šta više, on je dokazao, da su domaći sinovi, kad bi trebalo, šiljani u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu.

Prvi je par ostruga iskićen dvanaesterolatnim ružicama, a drugi opet trokutima, kukama i pupicama. Prema nađenim predhistorijskim i sredovječnim predmetima konstatirano je, da se gornji uresi često nalaze u zemljama, gdje su prije živjeli i gdje sada žive Slaveni.

Pomenuti F. Radić u »Starohrvatskoj Prosvjeti« (II, str. 82.) kaže: »Gospodja Vlasta Havelka, u predgovoru spomenute knjige »Mährische Ornamente«, kaže, »da se tom knjigom učenjacima pruža prigoda, da urese na uzkrsnim moravskim jajima prispodobe s onima, koji se nahode na arheologičnim predmetima, kao n. pr. na bronzanim i srebrnim predmetima, oružju, predhistoričkim posudama; neka se osvjedoče, da su posljedni predmeti slavenskog poriekla, da su ostanci neke stare slavenske kulture, koja je u nekom obziru nadkriljivala proizvode moderne kulture«. Zadnje riječi mogu čisto odnositi na opisane naše kovinske predmete. Prispodobu željenu od gospodje Havelka učinio je Dr Wankel u spomenutom članku iste knjižice, te je došao do ovih znamenitih zaključaka: »1. Zapadni i južni Slaveni stanovali su dugo već prije poroda Isukrsta, i to u doba takozvanog Hallstattskog razdoblja na istoku srednje Evrope, gdje je učinjeno najviše našašća iz tog zemana. 2. Da su ti Slaveni već tada posjedovali visoku kulturu, koja se je na žalost uzčuvala samo u uspomeni kod pojedinih od tih slavenskih ple-

---

[10]) Thom. archidiac. Spal. Hist. salon. c XVI.
[11]) Rački, Doc. VII. str. 18.
[12]) »Rad« knj. XVI. str. 225—227. Već se u naših listinah spominju »aurifices« zlatari kao što bijahu Grubiša i Gruba a znamenito je, što nose hrvatska imena, odatle se vidi da su i domaći posvećivali se tome umjetnom obrtu, pa da njegove tvorevine nije trebalo istom u inostranstvu naručivati (Rački).

mena«. Naši staro-hrvatski spomenici pružaju obilno gradivo za dokaz, da su Hrvati jedno od tih slavenskih plemena, koje je najvjernije uzčuvalo tradicije najstarije slavenske kulture. Korisno će biti — kaže dalje Frano Radić — da ovdje prenesem još i sliedeći komad Dr Wankelova razlaganja: »Slavenima je trebalo, ako su hotjeli da jim trgovina bude od koristi, da budu ne samo trgovci nego i proizvoditelji, a zato su bili stvoreni njihovi družtveni odnošaji. Dok se je jedan dio obitelji bavio ratarstvom, drugi je proizvadjao robu za prodaju, koju je opet treći dio porodice nosio u sviet i ukorišćivao. Da je upravo tako bilo, zato govore odkrića, koja se sve to više umnažaju, lievaonicâ i kovnicâ i mnoga takozvana skladištna nalazišta (Depôt-Funde) skoro u svim zemljama, gdje stanovahu i još danas stanuju Slaveni, i koja se pogriešno pripisivahu pojedinim inostranim putujućim trgovcima«. Ovdje hoću napomenuti, da je riječ ostruga, ostroga, f. pl. ostruge i t. d. calcar, sveslavenska, kao i naziv meštra, koji je ostruge radio. (Vidi V. Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno povjestni rječnik (u Zagrebu 1908. —1922.)

I Vjekoslav Klaić (Povjest Hrvata) I. str. 30. kaže: »Uzmak Avara pred Carigradom god. 626. i osnutak velike slavenske države (Bijele Hrvatske) po kralju Samu god. 627. dodje u dobar čas caru Herakliju, da oslobodi rimsku pokrajinu Dalmaciju, a možda i Panoniju od vlasti Avara i njima pokornih Slavena. On stade ugovarati s najmoćnijim pukom u državi Samovoj s Hrvatima, koji su se odlikovali svojim vojenim uredjenjem i ponudi im, da mogu iz svoje dosadanje domovine na sjeveru ići na jug, pak tamo na ime byzantinskoga carstva oteti Avarima pokrajinu Dalmaciju, a možda i Panoniju, te se u njima nastaniti i braniti ih od daljih napadaja barbarskih pukova. Pozvani dakle od byzantinskoga cara, diglo se izmedju god. 627.—640. u Velikoj ili Bijeloj Hrvatskoj sedam ili osam plemena plemenitih Hrvata, te su s oružjem u ruci udarili prema Balkanskomu poluotoku. Svako je pleme imalo svoga kneza ili kneginju. Priča se da je hrvatski puk vodilo pet braće i dvije sestre, braća su se zvala Klukas, Lobel, Kosenjec, Muhlo i Hrvat, a sestre njihove Tuga i Buga. Svako je od njih vodilo po jedno pleme«.

Dr Ferdo Šišić u »Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara« (Zagreb 1925. str. 255) citira ovaj pasus iz Klaića, koji se odnosi na prodor Hrvata na Balkan. Dr Šišić i više naših historičara dvoje o ispravnosti navoda Porfirogenetovih o dolasku Hrvata u sadašnje hrvatske krajeve. Dr. Niko Županić međutim i mnogi drugi (prema citatima Šišića str. 262 i 263) misle da je pričanje Porfirogenetovo o dolasku Srba i Hrvata na jug ipak ostalo nepovređeno kao vjerodostojan izvor.

Ostanemo li pri prvoj, starijoj tezi i usvojimo li mnijenje i o udjelu ženskinja kod starih Hrvata u svijetu oružja, onda možemo i ovako suditi:

Kako su Hrvati oružjem u ruci udarili na Balkan, morale su i kneginje — koje su vodile svaka po jedno pleme — biti ratu i oružju tako vješte, kao i njihova braća.

Dalmacija, koju su imali osvojiti, stajala je poradi svog geografskog položaja pod bizantinskim i pod rimskim uplivom, te su prema tome Avari, koje su Hrvati imali nadvladati, morali poznavati dobro rimsko i grčko oružje. Ako su dakle Hrvati nadvladali Avare, morali su imati barem tako dobro oružje, kako i oni. A pošto se napominje, da su Hrvati bili poznati poradi svojih vojnih uređaja, morali su imati svakako i vrlo dobro oružje. Čini se da se je ravnopravnost u oružju kneginja sa kneževima sačuvala i u novoj domovini Hrvata, te je u znak ove, moguće, ostala na hrvatskom kneževskom dvoru sačuvana čast kijačara kneginje, u koliko se to, dakako, ne odnosi na analogno uređenje kneginjinog »dvora« po ugledu na knežev.

Obzirom na spomenute činjenice nije isključena mogućnost, da su one manje ostruge, pronađene u presvođenoj grobnici biskupske bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, pripadale moguće i kojoj hrvatskoj kneginji, a ne nedoraslom mladiću, kako se prije mislilo.

Konstrukcija grobnice jednaka je konstrukciji zidova bazilike a i dubljina je ista sa dubljinom temelja bazilike. Iz toga slijedi, da je ova grobnica bila građena u isto doba kada i bazilika i da je ona osoba za koju je zidana, morala imati veliki utjecaj na gradnju same bazilike. Konstatovano je, da se mrtvac preobratio u crnosmeđi humus i nije nađeno traga, kakovoj koščici ili zubu. Humus je zapremao jugozapadni, 1 cm debeli prostor groba i pronašlo se uljepljene tragove odjeće sitne tkanine i drvenog lijesa a oko pojasa i nogu, malih fragmenata pozlate. Mrtvac je bio okrenut od zapada pogledom na istok i dug je bio 150 cm. Kod nogu nađene su dvije ostruge, a sred pasa dva zapona sa dvjema žuicama. Samo po objamu ostruge i po mjeri humusa kostiju, prosudilo se, da je tamo bio pokopan — neki mladić.

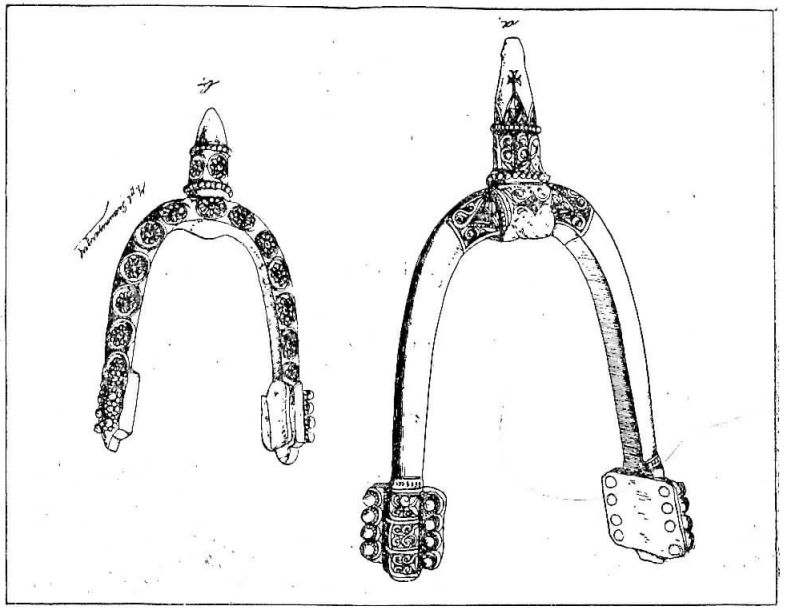

Ostruge iz starohrvatskih grobova u biskupskoj bazilici sv. Marije u Biskupiji kod Knina VIII. odnosno IX. stoljeća.

Cijela ostruga sa šiljkom duga je 13.2 cm., a sam je šiljak dug 4 cm. Otvor ostruge među krakovima na kraju iznaša tek 5.3 cm. Najglavniji su ures na kovinskoj opremi pokojnika cizelirane ružice (s. 2b). Svaki krak ostruga ima na sebi sa svake strane po 5 i ½ ponajviše dvanajstero-latičnih (karakteristika »bizantinskih« ružica predkarolinškog doba) ružica i po jednu po srijedi s gornje i donjе strane raširenog petnjaka za primanje šiljka.

U istoj bazilici pronađen je u najdonjem slogu zemljišta na sjevernoj strani, jedan sarkofag sa kosturom. U ovom sarkofagu pronađene su ostruge sa dotičnim zaponima, petljama i ružicama od tuča (bronca), pozlaćene na ognju. Ukupna im duljina iznaša 18 cm, otvor među nutarnjim pločicama (na kraju krakova) iznaša 8.4 cm, šiljak je dug 5.3 cm.

Ove ostruge pripadaju istome tipu prije opisanih samo su im glavni elementi uresa trokuti, kuke i papice (s. 2a).

Ako uočimo okolnost, da je u grobu kraljice Brunhilde pronađena ostruga, nehotice nam se nameće pitanje, a zar nije moguće, da su i hrvatsku kneginju položili u grob sa ostrugama?

Gradnja grobnice sa pronađenim malenim ostrugama govori za okolnost, da je onaj čiji je grob građen u istoj tehnici sa bazilikom, morao imati veliki uticaj kod ove gradnje. Više je vjerovatno, da je jedna moćna kneginja vršila taj uticaj, nego kakav nedoraslí mladić pa bio on i kneževskoga roda. Nadalje govori za moje mišljenje i ornamentika tih malenih ostruga, jer je cvijet ukras žene, a ne muškarca. A interesantna je konačno i konstatacija, da su u istoj bazilici nađene velike ostruge dakle muške istoga tipa ako i ne istim ornamentima ukrašene i u isto vrijeme izrađene.

Još je vrijedno, zatim, napomenuti, da kod Hrvata uz kijac igra ratno kladivo i ratna sjekira važnu ulogu. Osobito lijepih primjera sjekira sa kladivom (Hammerbeil) nalazimo u historijskim muzejima u Zagrebu, Kninu i Sarajevu. One se tamo čuvaju kao iskopine iz različnih predjela naše domovine.

Ovi nam dakle predmeti svjedoče, da su Hrvati pomno čuvali svoje tradicije i tradicionalno oružje i u novo naseljenoj postojbini, u sadašnjoj Hrvatskoj. A zanimljivo je i to, što su se u starohrvatskim grobovima pronašle i sulice za bacanje, pa željezni vrhovi strjelica i sjekire a da se u grobovima nije našao nijedan kijac. Oni su iskopani na različnim našim bojnim poljanama. Mislim, da se poradi vrijednosti sablje i kijca nije ovo oružje polagalo u

grob, kad je junak bio kod kuće sahranjen, jer je obično obitelj pokojnika za uspomenu spremila njegovo dragocijeno oružje. Nego na bojnim poljanama sahranjivani su junaci poradi kratkoće vremena i neprilike spremanja s onim oružjem s kojim je dovršio svoju borbu, osim ako mu ga nije oduzeo neprijatelj.

Ako dakle uvažimo iznešene konstatacije o izradbi kovinskih predmeta u ovom slučaju i oružja u našim krajevima, to vidimo, koliku važnost imade baš ovo staro iskopano oružje i iskopani nakiti za proučavanje naše kulturne prošlosti.

Milan pl. Praunsperger

CRKVA SV. GJORGJA U PODGORICI

Kraj same današnje Podgorice u Crnoj Gori, nekadašnje Ribnice u Zeti, a još ranije Dokleje antičke nalazi se stara crkvica Sv. Gjorgja. Vreme njenoga postanka nije poznato. Francuskome se naučniku G. Millet-u ona učinila vrlo stara, i on je kao takvu i pominje prvo u svome »L' ancien Art Serbe«, a zatim u zbirci »L' art Byzantin chez les Slaves«. Millet nije publikovao planove ove građevine. Mi tu prazninu popunjujemo danas ovde. A to činimo u toliko radije u jednom zagrebačkom časopisu što je ovaj spomenik srodniji sa starohrvatskim crkvenim građevinama. I zbilja stručnjak će ma prvi pogled poznati na našem snimku sve odlike koje imaju i srednjevekovne katoličke crkvice iz Dalmatinskoga Primorja.

Postoji jedna velikia srodnost između starohrvatske i starosrpske srednjevekovne arhitekture. Uticaj Primorja je bio vrlo veliki

Izgled crkve sv. Gjorgja u Podgorici 1929. godine.

u Raškoj za vreme Nemanje, Prvovenčanoga, Vladislava, Uroša I., Dragutina, a vidimo ga čak i za Milutina na »Banjskoj«, za Dečanskoga na »Dečanima« i za Dušana na crkvi Sv. Arhanđela kod Prizrena. Ali je postojalo jedno doba kada su arhitekture dvaju krajeva stojale bliže nego samo u srodstvu, kada su sačinjavale prosto jedno jedinstveno i zajedničko stvaranje. To je bilo u najranije vremena, pre no što je starohrvatsku arhitekturu preplavio Zapad, a pre no što se starosrpska okrenula potpuno Orientu ili Vizantiji. Iz tih vremena verovatno imamo usred srpskoga, zagorskoga, Lima, na putu između Berana i Bijeloga Polja, i onu malu detelinastu crkvicu, skoro istovetnu osnovom sa starohrvatskom, primorskom crkvicom Sv. Nikole kod Nina. Iz toga vremena su i ove, inače koncepcijom tako slične, a geografski tako udaljene građevine: crkve Sv. Petra kod nekadašnjeg Rasa, danas Novog Pazara i crkva Sv. Križa u Ninu.

Izgled crkve sv. Gjorgja 1931. godine.

Za ovim spomenicima nalazi se zatim čitav niz malih bazilika bez kupole, vrlo sličnih, bez obzira na to, da li su dignute u primorju jadranskome ili zagorju srpskome. To su na pr. crkvice kao što je »Sv. Bogorodice u Bistrici«, kod Bijeloga Polja, za koju se ne zna, da li je starija od Nemanje kao građevina ili je njegova delo*). Zatim mali bazilikalni hramovi, uz koje su docnije podignuti veliki manastiri »Studenica« i »Žiča«. A vidi se da je takva bila i crkva manastira »Ždrebaonika«, kod Danilovgrada, mada je docnije prezidana. — Sve su to jednobrodne, orientalne, zasvedene, kamene bazilike, bez kubeta. Sa slepim arkadama na podužnim zidovima iznutra i sa pojačavajućim lucima pod glavnim svodom, između tih arkada. One su u zagorju postale svakako pod uticajem primorskoga građenja. Na Jadranu bi im odgovarale mnogobrojne crkvice, od kojih da navedemo samo onu malu u kompleksu manastira Sv. Bogorodice na Ratecu kod Bara, zatim crkvu »Blažene Gospe« u Lužinama (Ston), Sv. Srđa na Brdima (Boka), Sv. Luke na Uzdolju kod Knina, Sv. Jurja u Ponikvama na Pelješcu, Sv. Tome u Kutima (Boka) itd. **)

I podgorička crkvica ima isto tako mnogo zajedničkoga sa starohrvatskim bazilikama, ali sa onima koje imaju kupole. Naročito je frapantno njeno srodstvo sa crkvom Sv. Petra u Prikom kod Omiša (kako je to već i Millet primetio). Obe su građevine bazilike sa kupolom iznad srednjega od tri traveja. Kod obeju su kupole slepe t. j. bez tambura sa prozorima, već sa kalotom direktno na pandantivima Razlika je u tome što su ostali traveji u Omišu zasvedeni krstatim, dok je to u Podgorici učinjeno poluobličastim svodovima.

U jednome pogledu razlikuje se naša crkva od primorskih. Njeno kube ne izlazi iz sredine krova, prosto bez ikakvoga prelaza, kako je to, prema orientalnome uzoru, bilo uobičajeno na starohrvatskim bazilikama sa kupolom (Sv. Petar u Prikom kod Omiša, Sv. Luka u Kotoru), već su bočne fasade građevina izdignute severno i južno od njega u male nadzitke, koji nadvišuju temena bočnih velikih lukova kubeta i pokriveni su jednoslivnim krovićima koso u polje, tačno kao što je to kod zagorske, srpske, crkve Sv. Gjorgja kod Berana. Ovo je jedno prelazno rešenje, koje će tek na Studenici« dobiti svoj definitivni oblik. Sve bi ovo pak išlo u prilog mišljenju o velikoj starini crkvice.

Vrlo verovatno da je podgorička crkva bila nekada katolički hram, a da je postala pravoslavnim tek od vremena vlade Stevana Nemanje nad Zetom. Predanje kaže da je u njoj primio svoje prvo hrišćansko krštenje — katoličko — i sam taj veliki starosrpski vladar, koji je tu u tadašnjoj Ribnici i rođen, u vreme kada su mu roditelji privremeno živeli u Primorju. Drugo svoje krštenje — pravoslavno — primio je Nemanja, docnije, u t. zv. »Petrovoj Crkvi« kod Rasa, sadašnjeg Novog Pazara. U okolini pak današnje Podgorice, gde je bila ta nekadašnja Ribnica, nema za sad drugih tragova iz slovenskoga vremena.

Crkva Sv. Gjorgja je i do danas očuvana. Ona je sada pravoslavni hram. Sama građevina je vrlo mnogo prepravljana. Sa zapadne strane je prizidana jedna poznija priprata a do skoro se, iznad njenog istočnoga

*) »Гласник Скопског Научног Друштва« — књига V/2. Скопље 1929

**) М. Васић: »Архитектура и Скулптура у Далмацији« од почетка IX. до почетка XV. века. Цркве. Београд 1922.

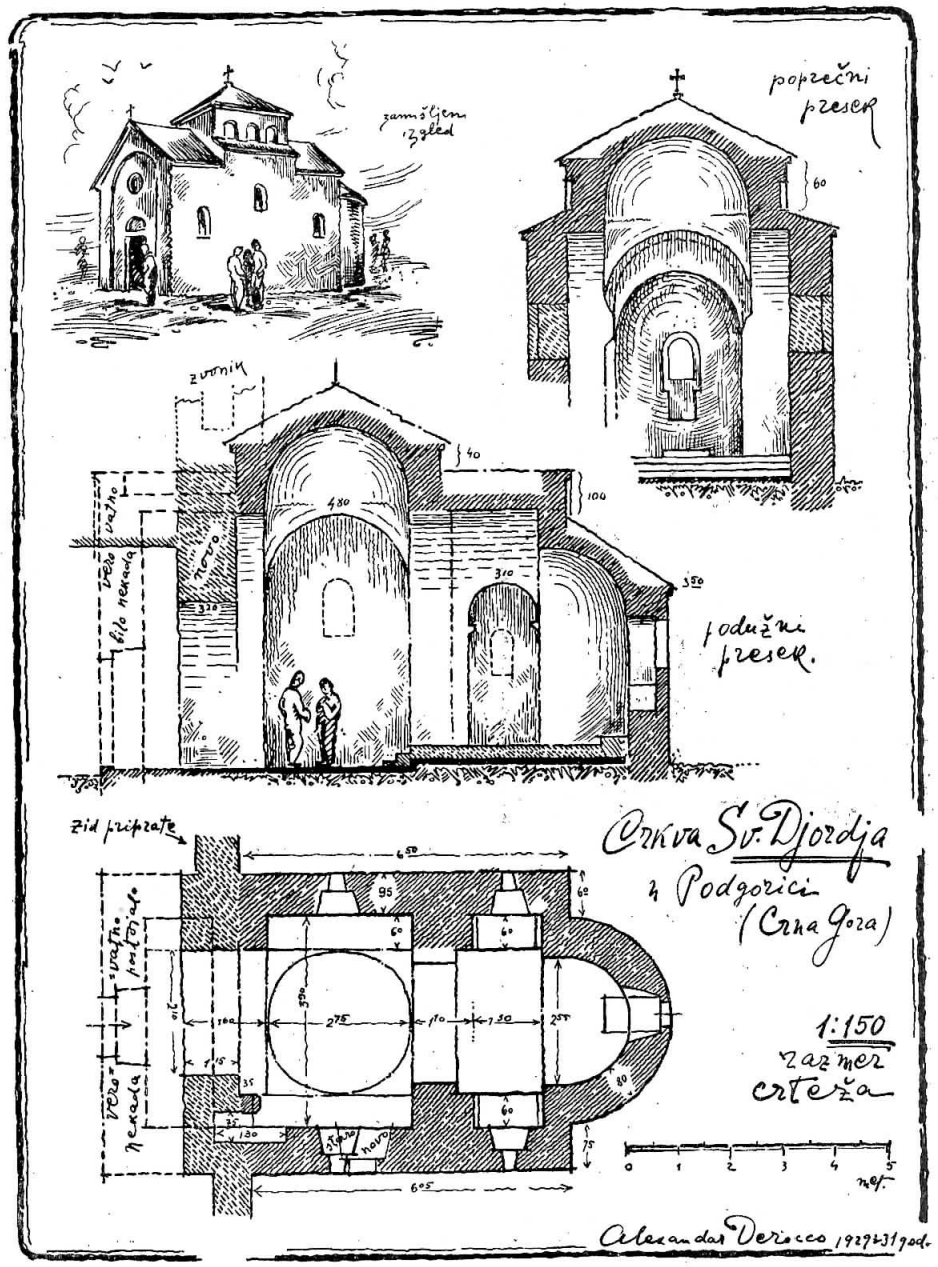

Unutrašnjost crkve sv. Gjorgja. Zapadni zid.

Uzidani fragmenti iz Dokleje.

i zapadnoga dela same crkve, dizao jedan nadzidani zvonik otvoren sa četiri strane, kao kakvo četvorougaono kube (sl. 1). Za taj zvonik Millet kaže da je dozidan 1880. godine. 1931. g. pak on je pri jednoj novoj prepravci skinut (sl. 2). Do te poslednje prepravke staroj crkvici se mnogo lakše mogao nazirati njen prvobitni oblik. Mi smo pokušali da taj oblik skiciramo u jednoj hipotetičnoj kombinaciji, levo u vrhu priloženoga crteža (sl. 3). Na samoj građevini vidi se, po strukturi zida, da je zapadni deo njen prezidan (sl. 4). Dok su ostali delovi ozidani krupnim kamenom (verovatno tesanim kvaderima donešenim sa ostataka obližnje varoši Dokleje), dotle je novi svod na zapadu, kad je zapadni travej crkve pao ili nasilno uklonjen, izveden skrpljeno »Rabic« konstrukcijom. Na tome mestu verovatno da je nekada postojao normalan zapadni travej, zasveden poluobličastim svodom i svakako sa slepim nišama sa strane. Da li je sa te strane travej bio odvojen od kubeta jednim pojačavajućim lukom — kao što je to bilo sa istočne strane, gde se takav luk još delimično vidi, ma da docnije sklesan — ne vidi se više.

Interesantan je jedan mali udubljeni prostor, u jugozapadnome uglu, ispod kubeta. On izgleda kao kakvo mesto za grobnicu, a ozidan je klasičnim kamenim fragmentima donetim iz Dokleje (sl. 5). Hram je nekada imao male i dosta visoko postavljene prozore, a oštećen je docnije otvaranjem jednog velikog prozora na južnoj strani. Tačan broj i položaj prozora nije se mogao kontrolisati: iznutra zbog naknadnoga lepa sa novijim živopisom, a spolja isto tako zbog premalterisavanja.

Ceo ovaj opis daje sliku građevine pre poslednje prepravke koja je izvedena u leto 1931. god. Tada je pak, pod izgovorom da je potrebno osiguranje zbog pukotina u svodovima, cela građevina nakarađena debelim betonskim slojem, kojim je spolja bilo nadzidano u kubičnu masu (sl. 1), završenu blagim piramidastim krovom, a ukrašeno sa strane slepim nišama (interesantnim za povlačenje paralele sa sličnim ukrasom na manastiru »Mileševi«) sada sahranjeno nepovratno pod novu betonsku masu i jednu visoku, lažnu, dekorativnu kupolu, koja se kao kakva lanterna diže iznad te građevine. Unutra kroz prostor hrama provučene su četiri izlišne gvozdene stege, a stari prozori, u koliko su još postojali, potpuno su pokriveni. Tako je definitivno ispitivanje ovoga malog ali značajnog istorijsko-arhitektonskoga spomenika iz naše davne prošlosti gotovo onemogućeno.

Aleksandar Derocco.

TKO JE BIO NICCOLÒ DELL'ARCA?

Niccolo dell' Arca (ili tačnije »de Bari« ili »d'Apulia«, zvan Bolognese, Dalmata i Schiavone) umjetnik je XV. stoljeća. O životu je njegovu malo što poznato. Povodeći se za Perkinsom, tvrde neki naučenjaci, da se rodio 1414. Ali kako se on tek 1478. oženio u Bologni s nekom Margheritom Boateri (koja mu je rodila dvoje djece, sina Cezara i kćer Aureliju), sva je prilika (a to potvrđuju i druge činjenice), da se rodio oko 1438. Da li mu je rodno mjesto bio grad Bari u Donjoj Italiji ili Bar (Antivari), varoš u crnogorskom primorju, nije još ni danas konačno utvrđeno. Ali kako jedna bolonjska kronika (Saccadenara) piše povodom njegove smrti, 2. marta 1494.: »morì m. Niccolò Schiavon-Dalmata, cittadino di Bologna«, vjerovatno je, da je bio slavenskog podrijetla, bilo da je rođen u našim krajevima (Baru), bilo da mu se otac Antonio (umro 1469.) iselio odavle u Apuliju i sačuvao tako nadimak Schiavone-Dalmata.

Na vjerovatnost ove druge hipoteze upućivao bi zapis na Nikolinoj »Pietà« (Bologna, crkva S. Maria della Vita«): »Opus Nicolai de Apulia« (Djelo Nikole iz Apulije). Nije, najposlije, ni isključena mogućnost, da se on rodio u Baru i preselio u ranoj mladosti u Apuliju i zbog toga se nazivao »de Apulia«. Činjenica, međutim, da se njegovo ime tako često spominje u vezi s nazivima Schiavone, Dalmata, kazuje jasno, da ima neke veze između njega i naših krajeva.

Bit će, da je Nikola iz svog južnog zavičaja došao najprije (prije 1463.) u Veneciju, gdje došao Sansovino — u svom djelu (»Venezia nobilissima«) — spominje u crkvi S. Spirito njegovo (danas izgubljeno) djelo »Porođenje Kristovo«.

Prvo je znatno djelo, kojim se 1463. javlja u Bologni, terakotna grupa »Pietà« (Mrtvi Krist« u crkvi S. Maria della Vita«, djelo zacijelo najzanimljivije u svekolikom njegovom radu.*) Tu su nad mrtvim Kristom prikazane žene, sv. Ivan i Josip iz Arimatije. Rijetko je kada u likovnoj umjetnosti taj prizor prikazan tolikim realizmom. Sprijeda, na niskom logu, ispruženo ukočeno, sitno, omršavjelo tijelo Kristovo. S tom tvrdom horizontalom kontrastiraju pokrenuti likovi žena. Njihov se bol objavljuje u razjapljenim ustima, iz kojih se viju grčeviti jecaji, u usplahirenim rukama, u vijorito naduvenim haljinama (naročito u onom Mandaljene, sasvim nadesno). Bogorodica prikazana je kao stara žena, podbula lica, lomeći rukama od bola, koji je prožima. Protivutežu toj emocijonoj vijavici tvore smireni likovi Ivana i Josipa iz Arimatije, koji kleči do glave Kristove, gledajući nekud prekorno usplahirene žene.

Još do danas nije nitko objasnio, otkuda Nikoli taj smjeli realizam. Schubring se domišlja, da je grupu naručila Ginevra. Sforza (žena muškara: virago domina impetuosa) kao grobni spomenik svome pokojnom mužu Santu Bentivoglio, pa da se u divljem bolu i strastvenoj uzbuđenosti žena, pravih antiknih menada, ogleda temperamenat Ginevrin. Drugi naučenjaci opet vide u realizmu Nikoline grupe u jednu ruku odraz realistične glume sredovječnih crkvenih drama, prikazanja, a u drugu uspomene iz Nikolina mladenaštva, podražavanje, naime, plastici južnotalijanskih jaslica, punoj realističnih i pučkih tipova.

Drugo je veliko Nikolino djelo arhitektonički i plastički ukras groba (Arca) sv. Dominika Guzmana, osnivača dominikanskog reda. Po tome je djelu Nikola i dobio svoje ime: dell' Arca). Sve do vremena Nikolina bio je grob svečev jednostavan pokrov što ga je od 1265.—1267. izdjelao Frate Guglielmo. Nikola je i tu, i kao arhitekt i kao vajar, stvorio jedno djelo, kojemu ne nalazimo analogiju u plastici quattrocenta. Naročito su zanimljivi likovi Boga Oca (dostojanstveni bradati starac Mojsije), evangjelista i svetaca (Franje, Dominika, Vitalisa i Agrikole). Evangjelisti začudo ne kazuju talijanske već sasvim istočnjačke tipove, odjevene saraćenskim haljinama, pokrivene visokim čalmama. Najpoznatija je među tim skulpturama ona lijevog anđela-lučonoše, koja se gotovo redovno uspoređuje sa onim desnim, djelom Michelangelovim. Nikolu je, naime, smrt sprečila, da dovrši sve naručene likove, pa ih je izradio, 1494. odmah poslije smrti Nikoline, mladi Michelangelo.

Venturi pomišlja, rasuđujući te Nikoline skulpture, na utjecaje francuske plastike (naročito one u crkvama u Tonnerre-u, Semuru i Louviersu) pa tvrdi, da je Nikola boravio duže vremena u Francuskoj. Sami francuski naučenjaci (među njima u najnovije vrijeme André Michel i Jean de Foville) odbacuju to mišljenje kao neosnovano i pretjerano.

Ima još nekoliko sačuvanih djela Nikolinih (mnogo ih je po vremenu i propalo), koja, međutim, ne unose u umjetničku ličnost njegovu novih i naročitih značajaka.

Historijsko je značenje Nikolino u tome, što je on slobodnu (nereljefnu) terakotnu plastiku, naročitost donjoitalsku, uveo u bolonjsku vajarsku umjetnost. Za njime su se u toj oblasti povodili (izravnih učenika nije imao) Mazzoni i Begarelli (u Modeni), Cozzarelli (u Sieni), Benedetto da Maiano, Giovanni della Robbia (u Firenci) i Caradosso (u Milanu). Još znatniji je Nikola kao »Marmorarius« (vajar mramorne plastike), pa je u svojoj Arki, kako je rečeno, stvorio djelo sasvim jedinstveno u plastici quattrocenta.

Svakako je on, taj fantasta i varvarin (phantasticus et barbarus) značajna pojava u umjetnosti renesanse. Nisu li, možebiti, upravo te značajke u njegovoj umjetnosti bitne crte njegove rase?

Dr. Artur Schneider.

*) Reprodukciju ove umjetnine donosimo na 143. str. kao ukrasnu vignettu. Opaska uredništva »Narodne Starine«.

O SLOVENSKOJ INVESTITURI NA POLJU GOSPE SVETE.

Austrijski car Leopold I. je godine 1660. pohodio svoje zemlje od Beča do Jadranskoga mora. O tome je putovanju njegov dvorjanin Lovro Kurelić (Lorenzo de Churelichz) slijedeće godine napisao i u Beču kod akademskoga štampara Mateja Raccia izdao knjižicu na talijanskome jeziku, kojoj skraćeni naslov glasi: »...Racconto... del viaggio... di ...Leopoldo... nel... 1660.« Jedan su primjerak te rijetke knjižice bili nabavili naši knezovi Zrinski i taj se s njihovom bogatom knjižnicom do danas sačuvao u Univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu (BZ 218.).

Kurelić, po svoj prilici Istranin (iz Pazina), potanko opisuje carev boravak u Celovcu od 28. augusta do 4. septembra 1660. spominjući na dva mjesta gosposvetsku investituru. Na str. 71. stoji ovo: »Alli 28. di Agosto da questo luogo (naime iz grada Sankt Veita) si parti Sua Maestà nella festa di S. Agostino, come singolar Padrone della Augustissima Casa d' Austria, e Tosone d' oro. Celebròsi cotesta festività nella miraculosa Chiesa della Madonna detta al salone, nella quale stanno alcuni corpi santi sepolti, e molt' altre Reliquie. Vicino à questo Manastero in Campagna gl' antichi Arciduchi di quella Provincia, solevano ricever l' Omaggio, come si vede ancora, hoggidi dalla loro sedia di viva Pietra, del che si dirà in suo luogho piu particolarità«.

Glavne su svečanosti bile u Celovcu dne 2. septembra. Tada je održana i svečana gozba. Oko desetak stolova pored Leopolda zapremiše mjesta odličnici iz careve pratnje i cijele Koruške, a za posljednjim su stolom sjedjeli seljaci. Evo što kaže Kurelić na str. 90.: L' ultima, e singolar Tavola fù quella del Contadino, dal quale da 200 anni in qua l' Arciduchi di Carinthia solevano pigliar l' Omaggio in Campagna publica, il quale Contadino prova la sua famiglia da 900 Anni, e li suole esser dato tal volta nel ricevimento dell' Omaggio, da Sua Maestà un certo danaro, benche quell' antico costume nella Campagna all' hora tenuto, non viene nei nostri tempi osservato. Della qual' Origine scrivendo il Silvio Enea sapientissimo Historico Cesareo a dapoi sommo Pontefice, dice nella descrittione della Germania cap. 20. (ovdje je reproducirano poznato mjesto od »Fama est« do »datus in Carintia«). Questo Contadino hà molti parenti, e un figliolo già assoluto Filosofo, il quel è assai ricco, e commodo di poderi, e le loro figliole non maritano fuori di puella famiglia, acciò oppresso essa resti sempre quell' privilegio & il dritto d' Investitura: ch' hanno da tanti Arciduchi Austriaci. L' inscrittione di quell' antico Throno, fatto di viva pietra si ritrova in pueste lettere: Mansueti Vereri, a dall' altra parte: Rudolphus Dux, il che dinota i benigni Prencipi Austriaci. Nam beati mites, quoniam possidebunt Terram«.

O invenstituri vojvode Majnharda Tirolskoga od 1. septembra 1286. na »knežji kamen« davnih slovenskih narodnih knezova postoje potanki opisi opata Ivana iz Vetrinja Otokara Štajerskoga, pisca »Reimchronike«, Eneja Silvija Piccolominija i u »Schwabenspiegelu«, ali je od vrijednosti i ova vijest Kurelićeva od god. 1661., jer pokazuje, da je uspomena na investituru, koja je posljednji put bila izvršena dne 18. marta 1414. za Habsburgovca Ernesta Željeznoga, još uvijek i poslije 247 godina bila živa i poštovana.

Nikola Žic.

KOLONIJA ĆIPROVČANA U OSIJEKU.

Prelistavajući akta u županijskom i gradskom arkivu opazili smo, da više osječkih i slavonskih familija nosi apelativ Ciprovac, Ciprovčan, što znači da su iz mjesta Ciprovca!

Svi ti Ćiprovčani dolaze u Osijek iz Pečuha, odakle bježe radi Rakocijeve bune. Javljaju se, dakle, u prvoj dekadi XVIII. stoljeća. Sve su te familije ženidbama međusobno povezane, jedna drugoj svjedoči na

javnim ispravama, kumuju međusobno kod vjenčanja i krštenja, svjedoci su kod sudbenih postupaka.

Neke se od tih familija drže i priznavaju plemenitima, ali ih Bojničić nema niti u svom velikom djelu »Der Adel von Kroatien«, niti u manjem »Series nobilium«.

Mislili smo, da ćemo tu osječku »ciprovštinu« najbolje razjasniti tako, ako na osnovi arhivske građe i pristupačne nam literature složimo genealoške tabele svih tih Ciprovčana, ne bi li nam one pokazale tragove toga Ciprovca.

A koji su to osječki dotično slavonski Ciprovčani?

1) Margići. Došli su iz Pečuha u Osijek, gdje su postali ugledni trgovci na veliko. Trguju vinom, žitaricama, kožom. Jednako su ugledni trgovci i

2) Gegići, koji su također došli iz Pečuha.

3) Stejkići isto su ugledni trgovci plemići. Ženidbama su povezani sa Pejačevićima i Nikolantinima.

4) Iz Ciprovca su preko Pečuha došla u Osijek i braća Marko, Ilija, Andrija i Mihajlo Cerkići, od kojih je Ilija bio tumač kod slavonskog auditorijata (intepres orientalis), umro 21. II. 1730. Od potomaka njegovih Mihajlo je provincijski komesar (commissarius provincialis), koji je pokopan u Aljmašu 1. VI. 1769. Zadnji svoga roda je Vilim, koji je bio pukovnik regimente Pálfy († 4. III. 1795.). Cerkići su baruni i u rodbinskoj vezi sa Pejačevićima i Frankolukinima i Nikolantinima.

5) Iz Pečuha došao je u Osijek i Mihajlo Frankolukin aliter Ciprovac. Imao 5 sinova i 2 kćeri. Sinovi su ugledni trgovci, a jedan je komorski provizor u Požegi. Izumrli krajem prve pole XVIII. s. U rodbinskoj vezi sa Stejkićima i Nikolantinima.

6) Prvih godina XVIII. s. došli u Osijek braća Pavluško († 1712.), Nikola, Gjuro i Ivan († 1714.) Nikolantin (Nikolantić) iz Ciprovca. Tu su došli do tolikog blagostanja, da su postali jedna od najbogatijih familija u gradu. U rodbinskoj su vezi sa Pejačevićima i Gegićima. Izumiru u prvoj poli XVIII. s. Izvori ih spominju kao »nobiles«.

7) Od Lekića, koji su također Ciprovčani, prvi se spominje Antun, koji sa ženom Margaretom iz Pečuha dolazi u Osijek. Obitelj se razgranala i stvorila u gradu trgovačku kuću, koja je prometala robu sve do Carigrada.

Lekići izumiru na pragu XIX. stoljeća. Trgovačka kuća njihova prešla je na kalfu Slovenca Antuna Goriuppa i do nedavna se zvala Lekić-Goriupp. Lekići su u rodbini sa Adamovićima.

8) Iz Ciprovca su i Adamovići došli preko Pečuha u Osijek. Prvi se spominju braća Pavao i Ivan iz Ciprovca. Pavao je bio prefekt u Belju i po svoj prilici tu dobio plemstvo od Karla III. 6. XI. 1714. Žena mu bila Judita Knežević. Sin njegov Martin Ciprovčan oženio Anastaziju Antuna Lekića.

Za Adamoviće veli Bojničić (Der Adel p. 1.): »Adels- u. Wappenbrief von König Karl III. d. d. 6. XI. 1714. ... Verleihung des Prädicates von Chepin an Johann Kapistran de dato Wien 6. X. 1770.« Na p. 84. kod porodice Kastellanfy opet veli: »die Adeli oder Adamovich de Szetlélek stehen in keinerlei Zusammenhang mit der slavonischen Familie Adamovich de Chepin, die dem neueren Briefadel angehört«. To se posvema slaže i sa našim izvorima.

9) Čini se, da su i Pejačevići iz Ćiprovca iako to možemo utvrditi samo za dvojicu i to: za Gjuru iz kraja XVII. stoljeća i Marka iz prve pole XVIII. stoljeća.

Za Pejačeviće veli Bojničić*) p. 143.: »Es sind kein altes Geschlecht, sondern treten um das Jahr 1690. zuerst in Slawonien (zapravo u Pečuhu) auf, wohin sie aus Macedonien eingewandert sind. Ihre angebliche Abstammung von König Dabiša von Bosnien ist eine Fabel«. I mi smo se na osnovi arhivske građe uvjerili, da je njihova genealoška tabela (isp. Šišić: Povijest virovitičke županije u prošlosti) starija od XVIII. stoljeća prosto nategnuta, te i izmišljena. I oni se kao i drugi Ciprovčani javljaju istom krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća.

Ipak je interesantna jedna pojava, da su jedino Pejačevići sačuvali blijedu i maglovitu tradiciju o svojoj prvobitnoj domaji. Julijan Pejačević, historiograf familije (a imadu već prije jednoga historičara u svojoj familiji — Matiju Pejačevića) spominje u svome djelu (J. Pejacevich, Peter Freiherr von Parcsevich, Erzbischof von Martianopel. »Archiv für österreichische Geschichte« 59. Wien 1880.) i Ciprovac. »Der Fluss Skit, rumänisch Skitel genannt — piše na p. 96. — entspringt am Westbalkan, fliesst nicht sehr entfernt von Kiprovec vorbei u. mündet unterhalb des Ogust am rechten Ufer in die Donau«. Dalje govori, da Pejačevići, Parčetići, Cerkići, Tomagjonovići potječu od Kneževića, koji su vodili ime od zamka (Burga) Kneže, koji da je ležao nablizu Ciprovca. Iako se do sada ni na koji način ne dade dokazati descendencija pomenutih familija od Kneževića (ta je teorija iskonstruisana na osnovi ženidbenih veza čla-

*) Za Pejačeviće nam je govorio pok. dr. Bojničić, da je to bila prvotno poštarska familija u Baji. Op. ur. N. S.

1. Margići

Gjuro trgovač
†
Marija pl. Stojkić
5. II. 1708.

- Stjepan, * 6. V. 1709., † N. N. Frankotikin
- Gjuro, Nikola, 3. III. 1711., † N. N. Nikolantin

2. Gegići

Ivan
†
Lucija Cerkić
1721.

- Marga, † Simo Dorosavčević 1711.
- *Ivan*, 29. I. 1705., † preudata 1710. za Antuna Marinić
- Barbara
- Pavao, Ivan, * 8. III. 1732.

3. Stejkići iz Ciprovca

pl.

Marko trgovac
† 3. X. 1716.

- *Stjepan*, † Marga
- *Marijan*, † Ana
- *Marta*, † Ivan Pejačević
  - Nikola, † N. N. preudata 1710. za Antuna Marinić
  - Matija, †
  - Gjuro, † Marija Nikolantin
    - Ignjo, * 13. X. 1722.
    - Margareta, † 12. VIII. 1724.
    - Marija Franciska, * 5. V. 1725.
    - Marija Elizabeta, 18. XII. 1727.

4. *Cerkići* (Czerkyczy) iz Ciprovca

N. N.

- *Marko* † 19. V. 1732. † Ana Katarina † 9. I. 1726.
  - *Anton* Ivan Luka * 12. X. 1713. † 16. IV. 1767.
  - *Katarina* Ana * 12. IX. 1724.
  - *Ivan* Matija Pavo * 26. I. 17 6.
- *Ilija* Interpres kod slav. auditorijata † 21. II. 1730. †
  - *Antun* Stiepan * 9. X 1720.
  - *Ivan* * 3 XII 17 2.
- *Lucija* † Ivan Gegić 1721.
  - a) Marija Kat. Kolumba
  - b) Margareta ud. Pagnani vjenčana 20. II. 1716.
    - *Franjo* Antun * 28. III. 1712.
    - *Marija* Elizabeta Terezija * 19. VIII. 1713
    - Franjo Samuel Filip * 27. IV. 1715.
    - Mihajlo prov. komesar † 1. VI. 1769. sepultatus in cinctura ecclesiae Almassiensis † Ana Marija (Pejačević?)
      - *Ivan* * 17. V. 1740.
- *Andrija* † Ana Nikolantin † 6. VIII. 1758.
  - *Eva* † 31. IV. 1725.
  - *Ana Marija* † 2. V. 1725.
  - *Luka* trgovac † 24. XI. 1755.
- *Gjuro* †
  - a) Terezija Marija Pejačevića vjenčana 10. I. 1723.
  - b) Marija udova Frankolukin vjenčana 30. IX. 1737.
    - *Franciska* Agata * 22 X. 1724.
    - Antun Krištof Ivan * 30 V. 1726.
    - Terezija Jožefa * 31. V. 1730.
    - Vilim Ivan Đuro * 23. VIII. 1732. pukovnik u reg. Palfy † 4. III. 1795.

5. *Frankolukin* aliter Ciprovac

Mihajlo trgovac † Ana Marija Pet a Nikolantin 20. X. 1714.

- *Franjo* * 2. X. 1716.
- *Antun* * 15. V. 1719.
- *Mihajlo* * 23. IX. 1721.
- *Franjo* Simon * 28. X. 1724.
- *Ana* Marija * 25. V. 1727. † 3. II. 1728.
- *Marija* Elizabeta * 17. IV. 1730

Gjuro kom. provizor požeški † Marija Pecojka 1728.

- Dominik † 10. II. 1742.

Ivan Adalbert * 20. IV. 1732.

Andrija * 27. XI. 1733.

6. *Nikolantin* (Nikolantić) Ciprovčan

N. N.

- *Pavluška* Ciprovac † 28. I. 1712. † Marija
  - Stjepan * 18. IX. 1705.
  - Lovro Đuro * 7. VIII. 1708.
- *Nikola* † Ana Martić vjenčana 9. I. 1707.
  - Ignjo Ivan 24. V. 1706. † Eva Rosina 1736
    - Marija Ana Rosina * 4. IV. 1707.
    - Ivan Andrija Rok * 27. III. 1739.
    - Agata Cecilija Alojzija * 15. III. 1741.
    - Andrija * 25 VIII. 1743
- *Ivan* † 11. I. 1714. †
  - a) Marija † 5. V. 1712.
  - b) Marija Đure Radojčić preud ta za baruna Brnjakovića 2. II. 1716.
    - Ana Marija * 27. V. 1709.
    - Petar † 22. V. 1714.
    - 1) *Gjuro* Pavao * 23. III. 1713.
    - 2) *Ignjo* 16 VII 1716.
    - 3) *Antun* 18. II. 1718. † Marija Margareta Ivana Gegić 12. VI. 1740.
      - Ignjo Andrija 31. VII. 1742.
    - 4) *Petar* Tomo 6. III. 1720.
    - 5) *Ivan* Jakob 1 VI. 1723.
    - 6) *Elisabeta* 5. VI. 1724. † Petar de la Porta com. bellicus 1740.
    - 7) *Marija* Jozefa 24. I. 1728. † Zacharia Wallner 28. II. 1740.
    - 8) *Marta* 26. VIII. 1729.
    - 9) *Monika* Ana 4. V. 1731.

Gjuro † Marija Ana ud. Pejačević vjenč. 10. II. 1709. † 5. II. 1779.

Osim ovih znamo i za:

Đuro Budimac † Marija Stejkić

- Magdalena 13. V. 17 1.
- Gjuro Pavo 28. III. 1713.
- Marija Klara Agata 5. II. 1715.
- Ignjo 16. VIII. 1716.

Mihajlo iz Legrada † Katarina Blažić 12. XI. 1753

7. *Lekići* iz Ciprovca

Antun
† 1. X. 1721.
†
Margareta
† 30. X. 1725.

Pavao	Anastazija	Franjo
†	†	†
Katarina	Martin Adamović	Katarina

Stjepan	Maria	Marta	Mihajlo	Dimitrija
Ignjo	Johanna	* 26. IX. 1737.	†	†
* 21. VIII. 1720	Franciska		Elizabeta	Elizabeta Oberdorfer
	* 27. VIII. 1729			

Katarina	Pankracije	Ivan
* 25. XI. 1741.	Ilija	Gjuro
	* 7. V. 1743.	* 30. VIII. 1745.
	† 24. X. 1807. (80 god na)	
	†	
	Barbara Föszmayer	
	† 24. VIII. 1814. (67 god na)	
	(Drug u trgovini bio mu Andrija Gorriupp iz Celja, na koga je onda prešla trgovačka kuća Lekić).	

Ana Marija	Elisabeta	Judita	Ivan
* 9. IX. 1778.	* 18. IX. 1781.	* 11. X. 1783.	† 16. VI. 1785.
† 16. I. 1786.	† 14. II. 1785.	† 7. II. 1785.	

8. *Adamovići* iz Ciprovca

N. N.

Pavao iz Ciprovca
nobilitiran
6. XI. 1714.
prefekt u
Belju
†
Judita Knezović (Knežević)

Ivan iz Ciprovca
† 12. II. 1711.
†
Margareta
† 4. VIII. 1709.

Martin	*Josip*	*Maria*	*Franjo*	*Katarina*
prefekt u Belju	Ignjo	Margareta	Sigmund	
†	* 2. VII. 1707.	* 13. IV. 1709.	* 15. VII. 1710.	
Anastazija (Stana)	6. X. 1710.		†	
Lekić 1724.			Anastazija	
† 6. II. 1744. i pokopana				
u franjevačkoj grobnici				

Adam	*Ivan Kapistran*	*Ana*
podžupan	* 1727.	†
žup. virov.	† 4. XII. 1808.	Gjuro Boronkay
1785.	podžupan žup. virovitičke	
	Predikat „de Chepin" 1770.	
	†	
	Judita Saić de Pernica	
	25. V. 1766.	

Antun	*Pavao*	*Rok*
administrator	† 3. XII. 1801.	Kornelija
vir. županije	u Varaždinu	* 3. VII. 1767.
komornik 1817.	osnivač *čepinske* linije	
osnivač linije *tenjske*		
†		
barunica Perényi		

9. *Pejačevići*

Gyoni (Ivan) Parčević barun
oko 1481.

Ivan barun Parčević
oko 1563.
praotac obitelji
Parčević

Dimitrije barun *Pejačević*
Nikola I.
Gjuro Ciprovac
†
Marga Parčević

Stjepan barun
Knežević
praotac obitelji
Knežević

Tomo barun
Tomagjonović
praotac obitelji
Tomagjonović

Marko I.

Matija
† 1688.
†
Agata Knežević

Nikola II.
† 6. II. 1732.
|
Petar
Jakov
† 14. VII. 1738.
u Pečuhu

Gjuro
* 18. III. 1725. u Baču
†
a) barunica Parčević
b) Dominika Maričić
iz Pečuha

Ivan
† 28. IV. 1834.
†
Marta Stejkić

Marko II. Ciprovac
† 16. I. 1727.
†
Anastazija Tomagjonović
† 11. II. 1729.

Matija II.
† 1732.
†
Margareta

Henrik
† 4. XII. 1749.
†
Johanna

Karlo I.
Josip
† 1746.
†
a) Anamarija
b) Ana Mar. Batthyes

Jelena
Florentina
†
* 21. XI 1721.
Stjepan Miskolczy

Marija
Franciska
† 9. IX. 1723.

1) *Antun*
† 1730.
†
a) Ana Mar. Bardin
b) Ana Mar. Gabelić

2) *Ignjo*
† 6. VII 1712.

Ivan II.
Ignjo
† 28. II. 1743.

Marija
† 8. IV. 1732.

3) *Ana Marija*
†
Đuro Nikolantin

4) *Marko III.*
Aleksandar
† 16. I. 1762.
u Virovitici

5) *Jelena*
†
Franjo Biričić

6) *Franciska*
†
Josip Lossek

7) *Elizabeta*

8) *Matija III.*
historičar
† 7. X. 1781.

9) *Josip II.*
Marija

10) *Jelisaveta*

Leopold
† 15. II. 1765.
†
Suzana Ziegler

Josip III.
† 1769.
†
Antonia
Friderika

Karlo II.
† 9. VIII. 1748.

Petar

Martin
Pavao

Maria
Magdalena
Agata
* 21. VII. 1707

Josip II.
Franjo
Antun
grof
* 7. X. 1710.

Ana
Marija
Terezija
* 17. X. 1712.
† 1764.
†
Mihajlo barun
Cerkić

Tomo
Antun
* 19. XII. 1714.

Ignatija
Tomo
Antun
30. VII. 1717.

Zigmund
† 26. IV. 1806.
†
Marija Deschen
v. Mansen

Josefa
Jelisaveta
opatica

Karlo
Ferdinand

Antun III.

Ivan

nova Pejačevića sa tim familijama), ipak je interesantna pojava već sama tradicija, da lozu svoju vuku iz Ciprovca, iz Bugarske.

Dr. Ivan Esih je nedavno u »Obzoru« (21. II. 1932. br. 41.) na osnovi novijih bugarskih istraživanja (Penev-Jocov) napisao mali referat o katoličkoj propagandi u XVI. stoljeću u Bugarskoj.*) Središte te propagande bilo je selo Ciprovec, gdje je sjedio i prvi katolički biskup bugarski. Selo je ležalo sjeverozapadno od Berkovice u planinskom kraju. Kao bogato rudarsko mjesto (bili tu i rudari Sasi, koji su se pobugarili) uživali su Kiprovčani naročita privilegija i mnoga poreska olakšanja. U XVII. stoljeću imalo je selo do 5000 duša, od toga 4000 katolika.**)

Katolička je propaganda u Ciprovcu osnovala školu, da odgoji što više Bugara za katoličke svećenike. Kako su učitelji bili redom bosanski franjevci, uvedeni su i hrvatski udžbenici. Znači dakle, da su polaznici te škole učili i hrvatski te da su pisali i govorili i hrvatski.

Kada znamo da je kraj XVII. i prva polovina XVIII. stoljeća doba jake jugoslavenske migracije sa juga na sjever, to ni seoba Ciprovčana u južnu Ugarsku i u Slavoniju ne bi bila tako neobična pojava. Pažnje je vrijedno potcrtati, da su svi slavonski Ciprovčani katolici.

Možda će kojem bugarskom historičaru uspjeti, da na osnovi arhivske građe utvrdi imena tih osječkih dotično slavonskih familija u bugarskom Ciprovcu.***)

Dr. Josip Bösendorfer.

*) Davno prije ovog bugarskog referata napisao je o toj temi iscrpljivu studiju dr. Petar Kolendić: »Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић« (*Гласник Скопског Научног Друштва« II. Скопље, 1926). Op. uredništva »Narodne Starine«.

**) Prema sudu dr. Kolendića bio je omjer vjera upola. Op. ur. N. S.

***) Dobro bi dakako bilo, kada bi se i domaći naši malobrojni, raspačani i neorganizovani radnici na području historije, etnologije i antropogeografije bacili na proučavanje historije naselja u neispitanim krajevima onako kako je djelomice postupio g. Stjepan Pavičić i u neke kako nastoji i sam autor ovoga članka. Posao bi u detaljima trebali raditi i članovi pojedinih, izvjesnih univerzitetskih seminara, a i župnici i parosi. U tu bi svrhu stručnjaci mogli izraditi naputke da se uzalud ne troši snaga i da se ne postupa bez metode. Dakako da je s tim u vezi i goruće pitanje definitivne organizacije arhiva u Jugoslaviji. (Opaska uredništva »Narodne Starine«).

ZAPISI VOJVODE PETRA F. VUJOVIĆA.

Priopćio Vido Latković.

Vojvoda Petar F. Vujović, čije uspomene donosimo, rođen je u Ljubotinju, selu jugoistočno od Cetinja, godine 1810. Vrlo mlad se istakao u pograničnim sukobima sa Turcima i Arnautima, pa ga je Petar II Petrović-Njegoš, Vladika Rade, već 1835 imenovao kapetanom plemena ljubotinskog. Kasnije je postao senator i napokon vojvoda. 1862 u boju na Rasinoj Glavici teže je ranjen, te je otada bio u administrativnoj službi. Umro je u Ljubotinju 1891. Bio je odlikovan različnim crnogorskim odličjima, a osim toga turskim ordenom »Medžidije« I stepena i ruskim ordenom Sv. Stanislava.

Ove uspomene vojvoda je zabeležio u starijim godinama. One su zanimljive naročito zbog toga što opisuju gusarenje po Skadarskom Jezeru, jedan skoro nepoznat način crnogorskih pograničnih borbi. Ne manje su zanimljive kao rečit dokument o životu u Crnoj Gori u doba Vladike Rada, pesnika G o r s k o g V i j e n c a. Zbog toga ih objavljujemo, ma da su već jednom bile objavljene u jednom malo poznatom crnogorskom almanahu, u »J u ž n j a k u« za 1926 godinu.

U jeziku, i u rečniku i u oblicima, ima prilično provincijalizama i arhaizama, koji čitaocima izvan Crne Gore neće biti razumljivi, zato ih je potrebno ovdje objasniti. Tako: n a s t a v a n j e znači mladićko doba uzrasta, otprilike između 15 i 18 godine; k u d i j e n: kuda; p o č e m: jer; s t o b o r: seosko dvorište sa stajama; s p r a v i t i: opremiti; o š a p i t i: opkoliti; š p i r u k: prednji deo čamca; š a m k a k: šemluk (manifestovanje radosti pucanjem). U oblicima najčešća otstupanja od književnog jezika jesu: 1) akuzativ plurala ličnih zamenica 1 i 2 lica glase n e i v e, mesto n a s i v a s; 2) pomoćni glagol hteti u 3 licu množine glasi t e, mesto će, na primer: u č i n i t e, mesto: u č i n i ć e i slično.

---

1. Priđe no sam postao kapetanom plemena ljubotinjskog[1]) t. j. u moje nastavanje u doba Vladike Rada Petrovića bismo u četu s Ceklinjanima u Vraku[2]) pod Skadar u osam lađa ceklinskija, u lađu po 24 vojnika. Pobismo se i posjekosmo četiri glave, plijenismo stoku i napunismo lađe i kreni natrag da idemo doma. A u prolaz naš opaziše ne Krainjani[3]) i skupili vojsku u lađe i čekaju od Petrove Ponte do Pijesaka[4]). Svezali lađe sandžirima kudijen ćemo proć put doma. Kad naljezi na njih vidimo da su put zagradili da se nema kudijen hoditi doma. Onda stadoše i reče Gavrile P. Janković iz lađe:

— Stan' kozo krainska, kuća ni je tamo, ovamo nije, što si ne zagradijo, i isti reče:

— ko drži veslo vozi dobro, a ko drži pušku udri, i sad naprijed, a kad pogine ovi od vesla drugi bači pušku a ugrabi veslo.

I učini urviš na lađe, razdvoj sandžire ili proz njih pasa[5]) i pobismo se i raspučí lađe. Od naših pogiboše četiri, a od njihovijeh devet (Turaka) i dođi na Lesendro[6]) i podijeli šićar.

2. Potome postani ja za kapetana. U to dođe serdar Filip Đurašković s Cetinja i posla za sve ove četobaše i za mene na Ljubotinj. Skupismo se na Rijeku[7]). Reče serdar:

— Krenuo sam s Cetinja da idemo u Blato[8]) da bismo koga posjekli i zauzeli šićar, počem sam se zahvalio svome Gospodaru da ću dignut četu i dobiti šićar No ve pitam kudijen ćemo hodit.

Mi mu rekosmo da idemo na Ckla pod Krainom u subotu veče, počem te Turci u nedelju hodit na pazar u Skadar. I kreni pet lađa ceklinskija i lađa šesta ljubotinjska iz Poseljani[9]) i uzeo s sobom 23 Ljubotinjanina u moju lađu i sastavi se svi četobaše i lađe na manastir u Vranjinu[10] i otolen kreni. U nedelju osvani na Ckla pod Krainom u razdvoj noći i dnevi. Kreni jedna lađa i u nju deset Turaka. I mi urviš na lađu i zarobi devet a jedan uskoči u vodu. I opazi ga Boica S. Jovičević i u vodu skoči i ugrabi ga i posječe ga. I mi se vrati i dođi na Pijeske prema Raduša Selačkog i tun ih posjekosmo i glave ponijesmo na Cetinje.[11])

3. Opet se ugovori Vukac Kostić sa mnom i uzmi četiri lađe ceklinske moja peta i dođi na Plamnicu[12]. I bješe tu stobor govedi. Na naš razgovor primi se Vukac uz stobor, pa otvori vrata i mi uljegosmo i stadosmo driješati goveda. I Vukac ožednia i nađe jednu kacu vode i napi se iz kace, pa smače kapicu i zakumi Bogom nas:

Vojvoda Petar Filipov Vujović

— Nemojte da izgonimo ova goveda, jer mi se čini da je grehota, jer pih vode.

Na njegovu riječ ostavismo goveda, a još reče Vukac:

— Sad ćemo na Zeticu[13]) i ako Bog da tun ćemo posjeć i uzet plijen.

I posmo u Zeticu i tun osvanusmo. I bješe jedna matica. Kad u jutro doše turski čobani i njihova goveda. Onda ja i Ivan Gazivoda prepliva maticu na brijeg. Vidješe čobani, pobjegoše, samo dva uhvatismo živa i plijeni goveda i dođi na Lesendro i šićar podijeli. A po naredbi Vladike Rada ove dva roba vrati žive natrag u Žabljak.[14])

4. Pođi ja i pop Đuro Kusovac i s nama nekoliko Ljubotinjana. Uvezi se na Poseljani na pristan ljubotinjski i pođi Blatom počem vazda s Turskom u rat pa da ne bismo posjekli ili što šićarili. I dođi na Ckla pod Krainom i uzmi jednu lađu tursku i dovezi je u Poseljani.

5. Ugovori se na Rijeku četobaše od Ljubotinja i Ceklina da idemo Blatom i kreni pet lađa ceklinski i ljubotinjskijah. Uvezi se i pođi Blatom i dođi niže Humskog Blata[15]) pod Vrakom i zapadosmo ponoći da čekamo Turke koji te ranit na pazar za u Skadar. Pošto svanu dočekasmo deset Turaka i š njima se pobi iz pušaka, a od našijah s nožem u ruke najprvi skoči i posječe Turčina Mališa Cvijanović s Rijeke, a one druge isto mi posjekosmo i donesi glave kod Vladike na Cetinje i darova ni Vladika Rade po cekin.

6. Opet ni bi dogovor na Rijeku, da idemo Blatom da se bismo đe do Skadra pobili s Turcima. Lađe četiri ceklinske. Harambaše na lađe Vukac Kostić, Stevan Pejović, Petar Strugar i Kenjo S. Janković, a iz Vranjine lađa iedna. Na nju s Vranjinašima harambaša pop Đuro Kusovac, a ista lađa ljubotinjska i pred Ljubotinjanima harambaša Petar Filipov Vujović kapetan. Pođi notnja i zapni u Vraku. I dođe notnjo kod nas Jovo Sarap s Ljubotinja koi je stoja[16]) u Vraku i pita je li tun kapetan ljubotinjski. Rekosmo jest. Jovo odma dođe kod mene, jer ja tada bjeh kapetan. On mi kaza:

Eto u Vraku četiri Malisora koji ćeraju stoku na zimovište put Vulcinja[17]) no ih možete posjeć i stoku plijenit.

Ja odmah dokaži društvu i mi se uredi i pođi i udarismo i uzesmo im stoku, a njih posjekosmo, a nama jedan pogibe, i to učini zagon na jednoga da ga posiječe. Turčin ga dočeka i ubi. Imenom Andrija Milošev Radoman s Ljubotinja. Još Jovo nama zbori:

— Povratite se a možete, (ima) dva mlina u one dvije kuće no ih uzmite i ponesite,

---

1) Ljubotinj i Ceklin su plemena u Crnoj Gori, istočno i jugoistočno od Cetinja.

2) Vraka je selo u blizini Skadra, ranije u Turskoj sada u Albaniji.

3) Krajina je oblast između Skadarskog Jezera i Jadranskog Mora od planine Sutormana iznad Bara do reke Bojane; ranije u Turskoj, danas u Zetskoj banovini.

4) Petrova Ponta, Pijesci i Ckla sela su u Krajini, na obali Skadarskog Jezera.

5) pasati — proći.

6) Lesendro je omanje ostrvo sa starim utvrđenjem na Skadarskom Jezeru.

7) Rijeka Crnojevića, varošica na istoimenoj reci; zborno mesto i trg okolnih plemena.

8) U Crnoj Gori Skadarsko Jezero zovu Blato.

9) Sela crnogorska na zapadnoj obali Skadarskog Jezera.

10) Najveće ostrvo u Skadarskom Jezeru. Manastir na Vranjini osnovao je početkom XIII. stoleća prvi zetski episkop Ilarion; manastir je u XIX. stoleću opustio i 1866 obnovljen je.

11 Otsečene turske glave sve do polovine XIX. stoleća nabijane su na kolje i isticane na jednom brdašcu iznad Cetinjskog manastira, zvanom Tablja.

12) Pristanište na severnoj strani S. I., istočno od Podgorice.

13) Pritoka Morače.

14) Grad u blizini severozapadne obale S. J. — Glavno mesto zetskog gospodara Ivana Crnojevića i nasljednika mu; 1478. oteli ga Turci i tek 1878 ponovo je pripao Crnoj Gori.

15) Deo S. J., ispod Prokletija.

16) Stačovao.

17) Mesto na Jadranskom Moru.

učinjete vi parah golemo, a trebaju vi u Poseljani ili u Obod.[18]) Mi se povrni i uzmi te dva mlina i utovari stoku i mline u lađu. Kreni Blatom i dođi na Lesendro i šićar podijelismo, a one četiri glave donesi na Cetinje kod pok. Vladike Rada. I onijema te su posjekli glave dade po cekin, a ostalijema piće i jestivo dade.

7. Kad pođe Vladika Rade sa nekoliko Crnogoraca na Grahovo[19]) a mene posla s Ljubotinjanima u Vranjinu, da čekamo Turke, a pop Vukale iz Građana tada bješe senat građanski, ljubotinjski i dobrski pa on pisa Vladici Radu: Javljam ti da sad u Vranjinu nije za potrebu kapetan ljubotinjski s Ljubotinjanima, no ako zapovijedate da ih spravim kod Vas na Grahovo, jer sam ja s Građanima i s Vranjinašima mogu čuvati ovaj kraj, da nije ništa s ove strane pobrkano. I Vladika zapovijedi da ja s Ljubotinjanima idem na Grahovo i tun naći Gospodara i kod njega vojsku crnogorsku. Tun stasmo petnaest dana. Vojska Alipašina[20]) povrh Grahova i jedan dan bi malo boja. Do'e haber iz Vranjine Gospodaru da su udarili Turci na Vranjinu i da su uzeli Turci Vranjinu i Lesendro.[21]) A u Lesendro imaše Vladika jednu forticu u koju se bješe zatvorijo Vuko Kasom Dobrljanin, Dumo Gjurov Vujović i Beljo Vukotin Radoman. A Šuto Radov Sarap i Nikola Savićev s Trnova ulazeći u kulu dostigoše ih Turci i ubiše oba i posjekoše pred vrata od fortice. A gore rečeni sa jošt nekolicinom zatvoriše se. Ošapili ih Turci i počeli prozorima ubačati kumpare[22]) u forticu da ih minaju, a oni čim pani među njima Dumo Turov goreću kumparu golijema rukama opet izbaci na dvor među Turke i braniše se dok im manka džebana više da se ne može, jer ih bješe dim od praha zagušio da se živjeti više nije moglo, onda reče Kasom:

— Duškat se ne može, no mi koji smo živi da se predamo, a odgovara mu Mrđen Barov-Sarap s Ljubotinja:

— Nemoj da se predamo, no imamo topovskog praha ovden jedno deset oka i da ga zaždimo da se lagumamo, pa će ni bit poštenije pred Gospodarom i Crnogorcima no da se predamo. A društvo ne dade mu da se lagumaju no se predadoše. Turci ih povedi u Skadar i držaše ih neko vrijeme, te one koji ne bjehu umrli puštiše te doše doma.

Pošto razumje Vladika Rade pismo razgovori se sa serdarom Filipom Đuraškovićem i s glavarima; — pita:

— Kako ćemo sad?

Reče serdar Filip:

— Dobro bi bilo da ja idem s riječkom nahijom, jerbo pošto su uzeli Lesendro uzete i Dodoše.[23])

— Onda mu Gospodar odobri i reče:

— Haide i neka ide serdar Marko Plamenac s Crmničanima u Crmnicu,[24]) zašto bi mogli Turci doć od Bara i udarit na Crmnicu.

Serdar Filip sjutra dan krenu i zove kapetana ceklinskog i kapetana ljubotinjskog:

— Čuli ste da Turci uzeše Vranjinu i Lesendro, no dižite vojsku i hajte da idemo da opet otmemo Vranjinu, a ako ne mogasmo, a ono da ih nepuštimo da idu naprijed.

— Stan ko je Ljubotinjanin i Dobrljanin, tamo Ljubotinjani nećemo, jerbo ovdje ostaje Gospodar i doklen on krene s Grahova ja s Ljubotinjanima hodit neću, da bih čisto znao da te doć Turci da izgore pô Ljubotinja.

I ja ustavi Ljubotinjane, a serdar Filip pođe s Ceklinjanima i stadosmo u Grahovo do po Ivanju-dne. Vladika Rade krenu preko Kotora za na Cetinje, a ja s Ljubotinjnima preko Cuca dođi na Cetinje i sa nekoliko druga Crnogoraca. Kad s Cetinja dođi doma, ali Turci samo zauzeta mjesta brane, a dalje nijesu hodili, no odma posmo zidat Lesendro i u njihove ruke stajalo je 35 godina, dok ga je sad sretno vladajući Gospodar knjaz Nikola uzeo.

GRAD ŽABLJAK (U TURSKO DOBA).

Oko grada i varoši Turska, u okolna mjesta sela ceklinska. U sela harambaše koji učiniše među sobom ugovor da uljegu u Žabljak.[25] Kenjo Stankov Janković, Periša Radov iz Đeklića, i on napravi stube za uljeć u grad, Miloš M. Janković barjaktar, Petar Đ. Strugar, Nikola V. Gazivoda, Ivan M. Gazivoda, Prele I. Strugar, Giljo S. Kraljević, Nikola Kraljević ..... i pop ..... koi je iz Vranja prebljega ovamo. I pošto uredi stube pođi notnjo i uz bedem metni stube, i prvi izljezi na grad Kenjo S. Janković, a za tim cijelo društvo. Zapovjednik od grada bio je Jakup-aga Omarćević. On se zatvori u grad, a Jusuf-agu, brata Jakup-agina živa uvatiše. I tader se zađede boj proz grad. Jakup-aga se s društvom zatvori u jednu kulu u grad. Odmah dođe glas u riječku nahiju, da su uljegli dvanajest Ceklinjana u Žabljak. U isti čas skupi se riječka nahija i dođe na Salkovinu.[26]) Glavari pred vojskom: serdar Filip Đuraš-ković, pop Andrija Pejović, pop Matijaš Drecun, Grujica Filipov Vujović, pop Vukale iz Građana i Gruica M. Lopičić. Oni su maknuše na stranu, da vide kako te i kudije te udarit na grad, počem je bio došao Spahija Lekić s podgoričanima za u pomoć Turcima i ufate Cukalj, a druga turska vojska u kuće oko grada. Ovi glavari učiniše dogovor, da se šilje za katunsku nahiju, jer je dosta vojske turske se nakupilo. U to reče njima Šutan Šoć s Ljubotinja:

— Gospodo glavari, bih reka jednu reč pa ako valja. — Oni rekoše: Zbori, Šoću.

— Što govorite da šiljemo za katunsku nahiju, pa da čekamo za sjutra veče, čekajući njih ovi dvanaest te su u Žabljak oni te biti rob i grob grad sve Crne Gore. No s pomoću božom ove ovden osam lađa, a da nađemo u Salkovinu štice i da ih konopima uvežemo na širune. I svaki bolji i bolji junak da se izbere u lađe, a Vukac K. Kostić i Luka Bajov Sarap s Ljubotinja sa ovom drugom vojskom neka idu od livade kâ te oni doć na grad, da bi ufatili vrata. I tako se nadam da ćemo uljest u grad. I riječ mu potvrdiše. Vukac i Luka pođi pred ovom vojskom i dođi na brijeg od rijeke Sjerave kod edne kuće, a u kuću bila je jedna žena s Ljubotinja. Zazva je Vukac: Dokna, izidi. Ona ga poznade i izide. Pita je Vukac: Đe je najpliće da se pregazit može. Ona mu kaza. U to se obrnu Vukac da vidi što ide vojske za njim, ali samo za njim je bilo dvadeset ljudi. I on prvi zagazi, a mi za njim. I preljezi između kuća, pravo dođi na vrata od grada i Vukac zazva Kenja, a on mu se ozva.

— Otvori mi vrata, Kenjo.

A Kenjo reče:

— Progovori opet, jer te ne poznadoh lijepo.

A on reče:

— Ja sam Vukac Kostić.

I onda Kenjo otvori vrata od grada. Vukac s društvom uljezi i odma viknu Jakup-agu. Jakup-aga se ozva i reče:

— Dođi Vukče kod mene, ama sam.

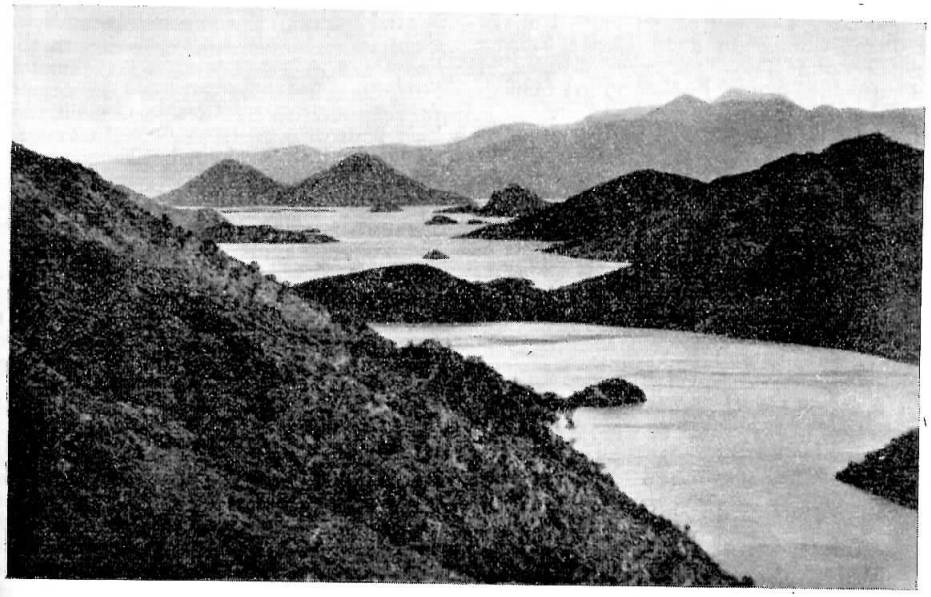

Pogled na Skadarsko jezero

[18]) Izvor Rijeke Crnojevića; na izvoru su mnoge vodenice (mlinovi).

[19]) Oblast na istočnoj granici Hercegovine. 1842 bilo je omanjih borbi između Crnogoraca i hercegovačkih Turaka o Grahovo. Posle čuvene bitke na Grahovu 1858 pripalo je sasvim Crnoj Gori.

[20]) Ali-paša Rizvanbegović, vezir hercegovački (rođen oko 1761 u Stocu, umro 1851 u Banjoj Luci).

[21]) Godinu dana kasnije, 1843, Crnogorci su ponovo zauzeli oba ova ostrva; no upadi Turaka su i posle tog vremena bili česti, tek 1878 pripala su definitivno C. G.

[22]) Topovsko zrno.

[23]) Crnogorsko selo na obali S. J.

[24]) Pogranično crnogorske pleme prema Turskoj.

[25]) 1835 g. grad Žabljak su bili zauzeli Crnogorci, ali ubrzo su ga napustili. »Ovaj neuspeh i nerodna godina 1836 izazvali su vrenje u C. G. Protiv Njegoša je tim povodom ruska vlada vodila formalnu istragu na Cetinju, preko svog dubrovačkog konsula, Jeremije Gagića ... Istraga je završena povoljno po Njegoša«. — (St. Stanojević, Narodna enciklopedija, III, 348.)

[26]) Salkovina i Cukalj su brdašca u okolini Žabljaka.

Vukac pođe i on mu otvori vrata i uljeze kod Jakup-age. U to dođe serdar Filip i vojska i Luka Bajov sa ovom drugom, i grad se napuni punan, i učinismo svi šemnak iz pušaka.

Pošto udari zora poče se boj oko Žabljaka i izćerasmo Turke, samo izostade ni kuća Perkočevića i kuća na Cukalj. U njih se bješe zatvorio Spahija Lekić s Podgoričanima i s Žabljačanima, a druga vojska i roblje pobliježe. I taj isti dan dođe Milo Martinović s Cetinjanima i bismo se osam dana s Turcima, dokle im dođe pomoć od Skadra. Mi videći da je mnogo vojske turske ostavi Žabljak i dođi doma.

DRUGI ULAZAK U ŽABLJAK U DOBA KNJAZA DANILA PETROVIĆA.

Godine 1853.[27]) glavari od Ceklina i Ljubotinja Prele Belov Vujović, pop Stevo Pejović, Savo Luketin Strugar, Kenjo Stankov Janković i ja vojvoda Petar Vujović, i s nama dvadeset druga podi i uza stube uljezi u grad Žabljak. Božo Prelov Vukmirović posiječe jednoga nizama, a druge zarobismo. Selim-aga zatvoren u kulu i zovemo ga na predaju, a on odgovara: Ne predajem. Od društva njegova tri Turčina razvališe zid od kule i utekoše po noći. A pošto svanu opet ga zovemo na predaju. On reče:

— Predaću se, samo da mi ne uzimate oruže, jer sam bio vazda dobar i vjeran svome caru, kao što i vi znate. Ali mu rekosmo:

— Predaj se, a oruže ostavi u tvoju kulu, ili čekaj se gađemo te topom.

On se predade i s društvom izide, i uzesmo grad Žabljak i počesmo boj s Turcima oko grada. Kad im dođe muka oni svi izbježaše, samo ostade kuća Perkočevića i Cukalj. Onda knjaz Danilo naredi top u Filipov Krš,[28]) da se gađe kuća Perkočevića. I počesmo gađat i iz prve obalio šljeme, a Turci utekoše pod volat i bismo se š njima za šest nedelja dana i s naše strane bi mrtvijeh i ranjenih oko 30 ljudi a š njihove strane i do 40 ljudi.

U to naše stojanje Turci prikupi vojsku i objači. Mi videći da se ne možemo držat u grad učini dogovor da u veče izlazimo. I u izlazak rani se gospodin Mašan Savov Petrović i dođi doma a Žabljak ostade u turske ruke.

[27]) Žabljak su Crnogorci prepadom zauzeli 11 novembra 1852 (a ne 1853 kao što vojvoda omaškom kaže) a napustili su ga 13 decembra 1852), na protest iz Petrograda. (St. Stanojević, Narodna Enciklopedija, I, 724).

[28]) Brdašce u blizini Žabljaka.

ORKO

Samo u zapadnim i primorskim hrvatskim krajevima ima raširenо narodno vjerovanje o noćnom strašilu, koje se različno zove: orko, orho, orkul, orso, orbo, manjimorgo, njorko (norko od l'orco, kako ga gospoda talijanska zovu). Nastaje u izvjesnim prilikama (por. Zb. XXV. 383.) od smeća, radi čega se zove ismetinjak ili posmetinjak. Za sobom ostavlja smrad, te i čovjek, koji se na njega namjerio, smrdi (Zb. X. 269—270). Pretvara se u magare (ili pule ili mazgu), a svatko ga ne može vidjeti. On stoji na putu ili na polju, čeka, da tko prođe, i želi da uzjaše na nj; ako ne, sam se podvuče pod čovjeka, a tada naraste kao najveći brijeg i zanese čovjeka kamogod pa ga tu ostavi. Neki ga miješaju s vukodlakom ili smatraju da orko ortači s vukodlacima.

Najstarije svjedočanstvo o tom liku u našim stranama imamo od I. Lovrića, Sinjanina iz XVIII. stoljeća,*) a zove ga: orko (orco), maninorgo [1]) i to za zagorsku Dalmaciju. U srednjoj i zagorskoj Dalmaciji sačuvalo se to vjerovanje do dana današnjega n. pr. u Vrgorcu (Zbornik I. 228), u Bukovici (IV. 117, XXV. 383—384), u splitskim Poljicima (X. 269), u Zaostrogu (makarsko primorje XXIII. 198); osim toga na Hvaru, i na Braču,[2]) u Rabu,[3] Labinu (Istri).[4]) Nalazit će se jamačno još drugdje, ali je i navedeno dovoljno, da zaključimo, da mu je područje ograničeno na Jadransko istočno primorje, na Istru i Dalmaciju. Možemo naslućivati također, da, kako ni nazivi stalno mijesu hrvatski, tako ni domovina ni podrijetlo nije hrvatsko ni slavensko, nego da ga treba tražiti na zapadu, u Talijana, ili stalnije u Latina, Romana. Još ćemo stalnijim smjerom udariti, ako uočimo, da se vjerovanje uvriježilo i kod Nijemaca.[5]) Ako koju njemačku knjigu o narodnom praznovjerju uzmemo naći ćemo, da i Nijemci znaju i kazuju o Orku pod imenom Org, Orgen, Lorggen, Norg, Norggen, Nörgl, Nörglein i to u njemačko-tirolskim krajevima, a znači zemnog duha, noćnu utvaru, šumskog čovjeka, diva, divovsku sablast, redovito talijanskoga jahača. Njemački nazivi dolaze od talijanskoga »Orco« (L'Orco), lat. Orcus (bog podzemlja, podzemne tame, iz koje se svaka sablast može razviti).

Tako smo došli do zaključka, da sve ono pričanje o orku, lorku, njorku i t. d. u Dalmaciji i Istri nije naše narodno nego uneseno izvana budi usmenim budi književnim putem. Usmeni put ne možemo pratiti ni kontrolirati, ali za književni put moglo bi se reći, da će se biti i kod Hrvata njim raširilo vjerovanje o lorku i dr. Tu je već poslužila zbirka »il Pentamenore«, ili koja druga knjiga, koju su Hrvati pročitali i motiv o Orku raširili u narod, a to mora biti bilo davno, kad Iv. Lovrić Sinjanin još g. 1776. u svojoj knjizi govori o »lorku« kao o našem narodnom praznovjerju.

Orkus (grč. orkos, zakletva) značio je kod Rimljana boga podzemlja, pa i sam podzemni svijet. U legendama i gatkama znači fantastično biće, giganta s nevjerovatnom jakošću i divljaštvom, jer su i ljudožderi; ima ih i muških i ženskih, kao i u francuskom l'ogre, l'orgesse (Ogri Onori Hungari, Huni, por. Boccardo, Nuova enciclopedia italiana). Za promjenjivost orkova lika pruža nam podatak Giambatt. Basile (* 1575., † 1632.) u »Pentamerone« I. br. 9: »Po ovim šumama ide demonov orko, koji svaki dan mijenja oblik: sad lav, sad jelen, sad magarac, pa sad jedna stvar, pa sad druga, i na hiljadu načina povlači nesretnike, koji se susretnu s njim, u pećinu gdje ih pojede«. U istom zborniku kano i u još starijem od G. Franc. Straparola, Le piacevoli notti (I. izdanje god. 1550.) ima više pripovijedaka o orkima, čak i morskima, i o orkicama, odakle će se biti proširilo i u Dalmaciju. Nadodajem, da se je motiv o orku (orbu) pomiješao s motivom o tencu (vjedogonja, vukodlak), tako na pr. Ljubiša Šć. M., Pripovijesti. Dubrovnik, 1889. s. 243—244 (pop pred zoru, na raskršću, naišao na magare, a na njemu mijeh ulja, uz magare nikoga; đak popov skinuo mijeh, a pop uzjahao na magare, kad najednom mijeh progovorio i od sebe skočio na magarca i t. d.).

Dr. Marijan Stojković.

*) O Ivanu Lovriću publikujem monografiju u »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

[1]) Osservazioni sopra diversi pezzi del »Viaggio in Dalmazia del sig. ab. A. Fortis. In Venezia 1776., p. 201. — Osim toga nalazimo tomu vjerovanju u Dalmaciji potvrdu u Franceso Carrara: La Dalmazia descritta etc. Zara, 1846, str. 161: maninorgo (maninorso). Isti ima i ovadi (»eco«) str. 165. (Isp. o »vadi« moj članak u »Narodnoj Starini« (VII. 1928. str. 100.)

[2]) »Glasnik zem. muzeja« Sarajevo 1897. s. 481 sl., 485 (Manjimorgo, Orho, Orso (Orco).

[3]) M. Kušar u »Radu« 118 s. 21: Orkul, neko strašilo nalik na mijeh, izvodi iz tal. orco, nekakva ljudožderska grdosija, i iz lat. Orkus (bog podzemnoga svijeta).

[4]) Kukuljević, »Arkiv« XI. s. 257. — U Máchal Hanuš, Nákres slovanského bájesloví. Praha, 1891. s. 183. nalazi se, da u Crnoj Gori i Hercegovini nazivaju vampira ovim nazivima: tenac, tejnac ili Lorko, Orco (tako po časopisu Srbadija II.), a u Dalmaciji je poznat pod imenom kozlak (Wisla, IV. 671). — Na to mi je napomenuti, da je netočno identificirati navedene likove narodnog praznovjerja. Vuk nije doznao ni zabilježio išta o »lorku« i sličnom. Ipak će biti sve ograničeno na Dalmaciju i Istru. Još jedan primjer za to: »Kada žene čiste kuću subotom, pak ono smetljište ne izbace odma na đubar, nego uoči nedjelje poslije otpočitka sunca, ili u nedjelju prije sv. Liturgije, onda ti od istog smetljišta zaleže se u đubretu životno četveronožno podobno puletu« (Jakov Ardalić — iz sjev. Dalmacije — u Srbsko-dalmat. magazinu 1867., str. 451).

[5]) K. Simrock, Handbuch der deutschen Mythologie. Bonn, 1887, VI. Aufl. s. 351, 429, 433; I. Zingerle, Sagen aus Tirol. Innsbruck, 1891. s. 588, 84—85, 2, 77, 124, 208—209; Henne Am-Rhyn, Die deutsche Volkssage, 1879. II. Aufl. s. 267—268; M. Meyers, Sagen-Kränzlein aus Tirol. Innsbruck, 1905. s. 346 (Norken u Tirolu), a i J. Grimm, Deut. Myth. 1854. I.[5] S. 454 (u romanskim gatkama poprimio je starorimski bog Orcus narav posve šumskoga boga; opisuje se kao crn, dlakav, štetinjast, više u velikom nego u malenom obliku, gotovo kao div; katkada se pojavljuje dobrodušan, štiti i spašava; dolazi u više pripovijedaka u talijanskom »Pentamerone« od G. B. Basile, njem. prevedeno i izdano g. 1846. u Bresslau).

NEKROLOZI

U Londonu je umro 14. V. 1932. Čedomilj Mijatović. Rođen je 6. X. 1842. u Beogradu. Iza svršena liceja 1862. studirao je kao srbijanski stipendist političko-ekonomske nauke u Münchenu, Leipzigu i u Zürichu, 1865. bio je suplent, već 1866. profesor Velike škole, koju je 1869. napustio i postao načelnik u ministarstvu finansija. Tako je došao u dodir s regentom Jovanom Ristićem, koji je za maloljetnosti potonjeg

kralja Milana bio namjesnik zajedno sa Milivojem Petkovićem Blaznavcem i Gavrilovićem. Ristić je Mijatovića zapazio kao sposobna, spremna i ambiciozna mlada stručnjaka te mu je 1869. povjerio misiju u Beču poradi otomanskih željeznica, a 1871. u Londonu zbog pitanja saobraćaja na Dunavu. 1872. kao nezadovoljnik M. je napustio Srbiju i otišao u Veliku Britaniju, ali se opet vratio već naredne godine te je kao tridesetgodišnjak 2. IV. 1873. postao prvi puta ministar (finansija) u Ristićevu kabinetu. Ali za nekoliko mjeseci iza pada te vlade prišao je iz Ristićevih liberala brzo Marinovićevim konservativcima (kasnijim tzv. »naprednjacima«). Počeo je važiti kao jedan od najbližih dvorskih ljudi. U vladi je Mijatović bio 1873. do 1875. (osim za pretsjedništva A. Čumića), a poslije i iza Ristića, 1880. — 1883. bio ministar inostranih djela a poslije i finansija. Sudjelovao je kao kraljev čovjek u pregovorima za sklapanje tajne konvencije s Austro-Ugarskom i potpisao je 28. VI. 1881. Tim je izazvao nezadovoljstvo svoga ministra-pretsjednika Pirocanca koji je sam preuzeo vanjsku politiku a M. je dobio finansije. Bio je glavni pregovarač i sa grupom za građenje željeznice poslije Bontonova poduzeća, kao i ministar finansija u vrijeme toga udara. Poslije srpsko-bugarskoga rata 1885. M. je bio glavni delegat za mir u Bukureštu, a iza abdikacije kralja Milana 1891. bio je još samo poslanik u Londonu i kratko u Carigradu. Poslije ubijstva kralja Aleksadra Obrenovića Čedomilj Mijatović je penzionisan. Bio je oženjen Engleskinjom, velik anglofil odavno i do smrti dotrajao među Englezima, pišući gotovo do pred samu smrt o različnim temama, pa i u sadašnje beogradske dnevne listove primjerice u »Vremenu« (6. I. 1929.) »Zašto je kralj Milan abdicirao«, i t. d.

»Među političarima Milanova doba, — veli u svom nekrologu g. Slobodan Jovanović (»Politika« XXIX. 8626.) — on nije bio od onih koji daju pravac i vode, nego od onih koji kao stručnjaci razrađuju tuđe ideje. Kao Milanov ministar, on je u glavnome izvodio ono što je Milan naređivao, ali u toj podređenoj ulozi on je pokazivao jednu za njegovo vreme neobičnu darovitost i sposobnost. Za Milana je on bio dragocen pomagač zbog lakoće s kojom se nalazio u svakom poslu, zbog brzine s kojom je svršavao stvari, i zbog hitrine s kojom se ispetljavao iz teških situacija u koje se dosta često sam i zapetljao. Njega ne treba ceniti kao državnika u pravom smislu, već kao stručnog ministra. U tom svojstvu, on je pored svih svojih pogrešaka ostavio trajnog traga za sobom kao ministar koji je zaključio prvi trgovinski ugovor s Austrijom, počeo građenje željeznice, probio s našim zajmovima na strane novčane pijace, razvio naš sistem posrednih poreza, i ustanovio Narodnu banku«.

Poput Stojana Novakovića i Mijatović se no s nejednakim uspjehom okušavao i u lijepoj književnosti (počevši od 1860. u omladinskim listovima) i u području historiografije, kao što je opet nastojao da i u području ekonomskih disciplina već kao stručni nastavnik u beogradskoj Velikoj školi opskrbi studente udžbenicima: »Izvod iz političke ekonomike« (Beograd 1867.): »Kratka nauka o državnom gazdinstvu ili Nauka o državnim finansijama« (B. 1869.); »Istorija trgovine« (2. izdanje B. 1893.); O uslovima uspeha. Pisma srpskoj trgovačkoj omladini (B. 1893.). Dok se je bavio politikom pisao je i polemičke članke i brošire. — Pisao je i na način romantičara različne pripovijetke m. o.: Zeka buljubaša (1882.), »Spomeni iz Srema«, »Serdar Mitar«, »Staro dobro vreme«, »Bojana«, Ikonija vezirova majka (1891.), Rajko od Rasine (1892.), Knez Gradoje od Orlova grada, Siromah Marko (1902.), »Kraljičina Anđelija« (1928/1929), »Kneginja Jelena Balšićka, kći kneza Lazara Kosovskog« (1932.) Slična je i monografija »Carigradske slike i prilike« (1901.).

Kao historiograf producirao je m. o. ove radnje 1864.—1875.: Finansije srpskoga kraljevstva; Izvori za finansijski dohodak u 13. i 14. veku; Studije za istoriju srpske trgovine XIII i XIV veka (Glasnik Srpskog Učenog Društva 33, 38); Trgovačka politika srpskih kraljeva i careva. Zatim u 44. knjizi »Rada« Jugoslavenske akademije 1878. »Bartolomije Georgijević, Hrvat. pisac 16. vijeka«, a potom voluminozno djelo u 2 knjige »Despot Gjuragj Branković, gospodar Srbima, Podunavlju i zetskom primorju« (Beograd 1880., 1882.), slijede studije o Balšićima*, Pad Carigrada 1453., Šta je želeo i radio srpski narod u 16. veku, Pre. trista godina (»Glasnik Srpskog učenog društva« XXXVI. 1872.), Iz mletačke plave knjige, Propast janičara 3. VI. 1826. i t. d.

Dr. V. Ćorović daje o Mijatoviću ovu karakteristiku, ali sa stajališta savremene nauke (u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji II. 896.) »...Nekoliko rasprava mu je sasvim promašeno, kao o kralju Vukašinu i caru Urošu ili o kraljici Jeleni. U svom glavnom, najvećem i najboljem spisu (Despot Gjuragj) M. ima i širine i zamaha; prvi je od naših historičara svoga vremena dao jedno potpuno djelo, obuhvatajući u cjelini jednu krupnu ličnost i njeno doba, sa ve-

* Tu mnogo potsjeća na dvorjanina bizantinskoga kova, kada je bujnom maštom pokušao dokazati da su kralj Milan i kraljica Natalija porijeklom Balšići!

ćom pozadinom. U drugim studijama on je proširio krug historijskog interesa i na privredna pitanja. Od devedesetih godina u Spomeniku (Srpske) Akademije on je objavio i nešto nove građe engleskoga podrijetla za historiju Srbije u prvoj polovini 19 vijeka. Ali, M. kao historičar, on ima velikih mana. U osnovi romantičar, on ima jaku maštu, koja u historiji može da bude opasna; ne vrši dovoljno kritiku izvora (n. pr. studija o Vukašinu) i ne iskorišćuje sve potrebne podatke za raspravu izvjesnog pitanja. Osim toga, M. sve svoje stvari piše jednim sladunjavim romantičarskim stilom, koji rđavo utječe na trijeznog čitaoca... M. je i jedan od najaktivnijih srpskih prevodilaca s engleskog. Od tih prijevoda vrijedi istaći naročito Boklovu (Buckle) Istoriju civilizacije u Engleskoj (1871.)**, koja je imala velik utjecaj na srpsku generaciju sedamdesetih i osamdesetih godina; zatim Putovanja po slovenskim zemljama Turske u Evropi od Makenzijeve i Irbijeve; Lenpulovu Istoriju Turske carevine i Franklinovu Autobiografiju«. U Londonu je M. 1908. i 1913. izdao monografiju »Servia and the Servians«. U vremenu kad su njegova djela postajala ona su nailazila uvaženje i odgovarala duhu vremena.

Literatura o M.: Pavle P o p o v i ć, Č. Mijatović kao putopisac (»Iz književnosti« I, 1906.); N. A n t u l a, Č. Mijatović kao pripovedač (»Srpski Književni Glasnik« XXI, 1908.); A u t o b i o g r a f i j a Mijatovićeva »The Memoirs of a Balkan Diplomatist« (London 1917.); V. Ć o r o v i ć u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji II, 895—896.)

*

Historičar J o v a n T o m i ć, penzionirani upravnik Narodne Biblioteke u Beogradu i srpski akademik, preminuo je u Beogradu 22. VIII. 1932., proživivši marljivošću i ustrajnim naporima historijskog heuristićara i kritičara ispunjeni život. Rođen je 9. V. 1869. u Novoj Varoši, tada u novopazarskom sandžaku Turske, sada u zetskoj banovini kraljevine Jugoslavije. Kao jedva polugodišnje dijete prenijeli su ga roditelji u Užice kamo su emigrirali, a poslije su se otselili u Kruševac gdje je T. 1886. maturirao. Svršivši historijske nauke u filosofskom fakultetu Velike škole u Beogradu postavljen je 1890. za suplenta u Kruševcu. U Kragujevcu je bio nastavnik od 1891. do 1894. Zatim je dobio dopust u naučne svrhe, bavio se 2 godine u inozemstvu (Lyon, Grenoble, pa u Italiji), potom bio profesor u Aleksincu. 1898. premješten je u Beograd. I u vrijeme svoje srednjoškolske profesure u B. mnogo je putovao u Italiju itd., a naročito u Veneciju. 1903. je imenovan za bibliotekara Narodne Biblioteke u Beogradu; u tom je zavodu ostao do mirovine, razumijevajući dakako prekid u svjetskom prošlom ratu. T. je prešao 1915. u Albaniju sa svoja 2 sina. Kao bibliotekar nije smatrao svoj položaj ličnom sinekurom i monopolom, nekom svojom prćijom, nego je osjećao punu mjeru dužnosti prema tom doista delikatnom pozivu. U toj je instituciji zaveo i održao kao pedantan administrator silan red, ali s konačnom svrhom da posluži naučnom radu i da ga olakša, ne ometajući ničija naučna nastojanja. A priori nije bio nesusretljiv. Od 1853. do 1903. bilo je 13 različitih bibliotekara, ali njegov dugi period može da se kvalitetom mjeri prema predšasnicima. A iza svjetskog rata, u kojem je beogradska Narodna Biblioteka bila razgrabljena, Tomić ju je rekonstruirao i nije zazirao od rada. »Punih pet godina, iz dana u dan, od ranoga jutro do duboke noći, radilo se u jednom odelenju u prašini i teškom zadahu plesnive hartije... Čovek već u godinama, naučnik od imena i glasa, činovnik od položaja, on se nije ustručavao ni od čega... svoje naučne poslove sasvim je zanemario, a crnački je radio u Biblioteci... Bilo je i drugih neprijatnosti... Dobijali su se činovnici kao »uhljebije« i smatrali da su u nju ušli da bi mogli raditi svoje poslove...« (U. Džonić, Rad Jovana N. Tomića u Narodnoj Biblioteci. »Prilozi« XII, 2—3, str. 121.).

Napomenuti valja osim toga, da je Tomić potkraj djelovanja beogradske Velike škole pokazao ambicija da se posveti visokoškolskoj karijeri u čemu međutim nije uspio (iza toga je postavljen za bibliotekara), te mnoge njegove polemike i kruti njegov kritičarski stav u Srpskoj Kr. Akademiji treba tumačiti i ovim prelomom u životu.

God. 1903. izabran je za dopisnoga, 1906. za redovnog člana Srpske Kr. Akademije nauka. Većinu svojih radnja objavio je u izdanjima toga zavoda.

U posljednje, predratno doba bio je T. istaknut član bivše srbijanske Samostalne radikalne stranke, revan član uredništva negdašnje »Štampe«, surađivao je u »Odjeku«, vidno se isticao, a podupirao ga je prijatelj Dobra Ružić, tadašnji ministar prosvjete. Kralj Petar također je imao u nj veliko povjerenje (zvao ga je međutim kao i ostali i »Arnautinom«* zbog T. poznatog polemičarstva i strogog stava štono ga je zauzimao za bilo koje svoje mišljenje) te mu je

** Potpuno 1892. i 1893. u 2 knjige. Isp. dr. Josip Matasović, Dio djela Buckleova. »Jugoslavenska Njiva« VI, 2. u Zagrebu 1922. str. 85. — Opaska uredništva »Narodne Starine«

* Druženje i prijateljevanje s Jovanom N. Tomićem bila su čast i uživanje, ali je to bila i naročita veština. On nije poznavao

povjerio organizaciju zidanja zavjetne crkve na Oplencu. U vrijeme srbijanske emigracije u prošlom svjetskom ratu T. je politički bio aktivan te je o tom izdao knjigu »Jugoslavija u izagnanstvu« (B. 1291.) za koju kaže g. dr. Vl. Ćorović, da se Tomić »u ovoj knjizi, otkrivao kao strastan partizan samo jednog mišljenja, bez historičarske objektivnosti da do kraja bar shvati i protivničko gledište, sa jednom, mestimice gotovo neverovatnom oskudicom razlikovanja i poznavanja ljudi po njihovoj i moralnoj i stvarnoj vrednosti« ... »Za nj bi, ja mislim, bilo bolje, da je kojom srećom nije uopšte pisao, kamo li objavljivao« (»Prilozi« XII, 2—3, str. 98; isp. i M. Jakovljević, Iz rata i emigracije. Subotica 1923.)

Uza sve te i takove osobine kao ličnosti i stručnjaka Jovan N. Tomić čini značajnu epohu u srpskoj a dijelom i u općoj jugoslovjenskoj historiografiji, jer je svojim arhivskim istraživanjima ispunio znatnu prazninu. Pa i ako će njegovom radu zbog jednostranosti izvora, koje je obrađivao, negdje trebati i revizija, i ma da nije bio sintetičan usred sabrane ogromne materije, on je iza Ruvarca rad u tzv. srednjem (turskom) periodu srpske historije uputio naučnom metodom koja do onda nije bila uobičajena. Naročito se istaknuo kao arhivski istraživač i publicista.

Započeo je naučno raditi još kao srednjoškolski nastavnik, pa i u provinciji, objavljujući svoje radnje, kritike i polemike u školskim izvještajima i u časopisima, počevši od 1894., ali najviše u izdanjima Srpske kr. akademije nauka u Beogradu. G. U. Džonić sastavio je vrlo preglednu bibliografiju (»Prilozi« XII, 2—3, Beograd 1932. str. 307. i d.) iz koje će se za historiju naše historiografije još detaljnije moći rekonstruirati Tomićeva uloga i slika nego što je dosad učinjeno.

Za opseg koji je T. zahvatio ne bi dostajalo ni više radnih života kakav je bio njegov. No crpeći jednostrano venecijanske izvore za našu domaću povijest izgleda da se u mnogoj partiji proveo kao ono Goetheov »Zauberlehrling«, zaboravivši potrebnu intenciju. Njega samoga je poklapala sušta građa te je, kako su mu protivnici predbacivali u polemici, često tek »prepričavao građu i gledao kroz naočari mletačkih providura«. A s druge strane, izoštren u polemici, strog prema drugima, u nekoj valjada autokritici i sam. čini se, nije napokon bio zadovoljan sa prikupljenim materijalom nego ga je dalje nagomilavao tako da veći dio prikupljene građe nije ni mogao obraditi.

Tursko razdoblje našeg naroda u tzv. Dalmaciji, Bosni, Banatu, Crnoj Gori, narodne pokrete od XVI. do XVIII. stoljeća, uskočku historiju, odnose prema Veneciji, historiju Arnauta, pa zatim kulturnohistorijske probleme (žene, hajduci, crkva, štamparije, historijske ličnosti narodnih pjesama) obradio je Tomić u različnim monografijama, nuz neumornu polemiku s drugim historicima i kritičarsko zvanje u Srpskoj Akademiji i uz pomenuti savjesni bibliotekarski rad.

U vrijeme balkanskih ratova u Beogradu 1913. objavio je knjigu »Austro-Ugarska i arbansko pitanje«, a za svjetskog rata u Nišu 1915. »Naselje u mletačkoj Dalmaciji 1409—1645.«.

Literatura o Jovanu Tomiću: Dr. Miloje M. Vasić, Jovan N. Tomić (»Srpski Književni Glasnik« n. s. XXXVI, 609. Beograd 1932.); Risto J. Dragićević, Jovan N. Tomić (»Zapisi« XI, Cetinje 1932. str. 147.); Dr. Vladimir Ćorović, Jovan Tomić (»Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, XII, sv. 2—3, Beograd 1932. str. 70.); Pavle Popović, Jovan Tomić i arhivski rad (»Prilozi...« ibidem str. 101.); Uroš Džonić, Rad Jovana Tomića u Narodnoj Biblioteci (ibidem p. 114); i Dr. Miodrag Ibrovac, Jovan Tomić kao profesor književnosti (ibid. str. 123.); Emil Oman (Haumant), Jovan Tomić (ibidem str. 128.); Uroš Džonić, Bibliografija Jovana Tomića (ibidem p. 307.).

---

ni reč ni akciju kompromisa; on je bio nepomirljiv čak i u ličnim stvarima svojih prijatelja, tražeći od njih da usvoje njegove principe i njegov sud o dotičnoj stvari. Ta crta njegova karaktera preovlađivala je u svima njegovim postupcima. Njegova okolina ga je, stoga, okarakterisala nadimkom »Arnautin«, nadimkom protiv kojega se nije bunio« (Dr. Miloje M. Vasić u »Srpskom Književnom Glasniku« n. s. knj. XXXVI. Beograd 1932. str. 609.) »Tomić je bio i čovek od borbe. Broj njegovih polemika veći je od prosečnoga, možda veći no što treba. Neki put je on bio napadnut zbog neke svoje rasprave, pa je morao odgovarati. Neki put, opet, on je oštro kritikovao tuđ rad, pa posle ušao u polemiku s piscem, kad mu ovaj odgovori. Bilo je slučajeva da on podigne naročitu tužbu na ovaj ili onaj postupak u naučnih radnika. I van štampe, on je vodio borbu u izvesnim ustanovama i društvima. Parnice njegove izlazile su katkad i pred sud, ili bar pred sud časti... U svojim polemikama Tomić nije imao svugde pravo. On je, jedno vreme, tražio svaki čas kavgu, dizao je i gde ne treba. Promenio je narav, sumnjičio je ljude, u svemu gledao zao motiv, i od čas hteo da se bije...« (P. Popović u »Prilozima« XII. str. 110, 112.) »Katonski pravedan, imao je apsolutno shvatanje dužnosti, i otuda je morao dolaziti u sukobe, u našoj javaškoj i sevapskoj sredini« (dr. Ibrovac u »Prilozima...« XII. 126) a E. Haumant (ibidem p. 128) nadodaje »Ja, međutim, ne mislim da je on ikada bio ono što se zove »popularan«. On je bio ili je smatran kao grub, malo je štedeo svoga protivnika u polemici, a njegova politička uverenja bila su i suviše čvrsta da mu ne bi stekla neprijatelja«.

PUBLIKACIJE.

Никола Радојчић, Српски Абагар. Прештампано из »Etnologa«. Љубљана, IV. 2, 1931.

I ako više manje svaki libellus habet suum fatum, čitaoce će našega časopisa nada sve zanimati, šta kaže autor o prošlosti ove citirane radnje: »Skoro je teško verovati — veli pisac — da u našim javnim bibliotekama ima još lepih iznenađenja za nauku. Osobito u dobro uređenim, gde rade pažljivi naučenjaci i gde je razvijeno zanimanje za sva naučna pitanja koja se danas mnogo pretresaju. Pa ipak izgleda da ima takvih iznenađenja još dosta. Bar ja sam jedno opet doživeo. Pre nekoliko godina pokazao mi je g. J. Glonar, bibliotekar Kr. državne biblioteke u Ljubljani, ranije Licejske, Študijske, dve daske s drvorezima u 4 stupca na obadve strane, na kojima su se lako raspoznavali ćirilski tekstovi i slike. On je bio tako ljubazan i dao mi je skinuti drvoreze na 4 lista hartije pa mi ih je ustupio na proučavanje; veličina dasaka je 41 : 29 cm... Rado priznajem da sam se mnogo namučio, dok sam ušao u trag nepouzdanim i pouzdanim vestima o ovim drvorezima i dok sam utvrdio odakle su slike i tekstovi pregledani, te tako odredio vreme, kada su Ljubljanski drvorezi mogli najranije postati. O rezultatima svojih istraživanja napisao sam mali izveštaj za »Narodnu Starinu« još 28. marta 1924. Taj je složen i ispravljen. Određen je za devetu svesku toga napaćenoga lista i godinama čeka da izađe. Možda će nemarni čitaoci, koji ne pomažu dovoljno list, pustiti još dugo 9. svesku »Narodne Starine« u tami čekanja, pa je šteta da s njom čami i izveštaj o Ljubljanskim drvorezima, pošto je vrlo važan, i — još više — pošto su istraživanja o sličnom spomeniku udarila nesumnjivo jednostranim i krivim putom baš zato što Ljubljanski drvorezi nisu poznati u nauci. Zato neka moja beleška u »Narodnoj Starini« važi kao prethodni izveštaj, a ovde ću (u citiranoj radnji!) pokušati potpuno razjasniti ovaj zanimljivi ljubljanski spomenik, iz najtežih srpskih dana, koji je dosad u nauci skoro sasvim nepoznat«.

Ovako se, dakle, tom prilikom osvrnuo jedan od nekad najagilnijih suradnika »Narodne Starine« na fatalni slučaj i pitanje naših zaostalih svezaka. i prijeka je dužnost bila i gornjim citatom ponovo i ovdje potsjetiti sve naše čitaoce, da taj problem još uvijek, iza toliko godina, nije bilo moguće riješiti, i da su jedino pravi prijatelji časopisa doista kadri da pribiranjem novih pretplatnika i urednim pretplaćivanjem izazovu doštampavanje zaostalih svezaka »Narodne Starine«.

Pisac je razdijelio raspravu u četiri poglavlja. U prvom objašnjava šta je na ljubljanskim pločama. To je dakle prije svega ksilografski materijal za tehniku reprodukcije koja je u ostalo j Evropi bila uobičajena prije izuma štampe, a poslije služila isključivo za ilustracije, no u ovom slučaju odvojak je to rada starih srpskih štampara, koji su započeli poslovanje još u XV. pa naročito u XVI. stoljeću. Dr. Radojčić misli iza navoda iz Valvasora, Kopitara (1831. o bugarskom Abagaru) i P. Radicsa, da su te »ljubljanske ploče« dio Kopitarove ostavštine, a ne zna se točna provenijencija. S tih ploča otiskivani su sveti zapisi, molitve, u cjelini kao knjižica i pojedinačno na listove da posluže u jednaku svrhu koja je u katoličkom dijelu naroda poznata pod imenom »svetih slićica«, šta više, zapravo, i kao (h)amajlija (amulet) u prijašnje vrijeme s manje religiozne rigoroznosti. Do naših je dana poznata gramzivost širokih slojeva, naročito u jugoistočnom dijelu naroda, za sv. moštima i odatle razaranje mnogih relikvija (i fresaka, n. pr. u svrhe liječenja, ali i poradi najrazličnijih potreba). Kada nije bilo originala dobri su bili i surogati za amulete, koje je valjalo uvijek nositi uza se, n. pr. u pojasu, u njedrima itd. Namjesto pravih sv. mošti širi se slojevi moradoše zadovoljiti i sličicama svetaca. Proces vjerovanja bio je tu isti kao uopće u ljudskoj kulturi s procesom krvnih i inih žrtava koje su zamijenili votivni darovi (mjesto blaščeta mogao je poslužiti i mali voštani model, itd.) Sama riječ »abagar« izvedena je prema legendi o kralju Abgaru V. Ukkami (Crnomu) iz Edesse za koga predaja tvrdi da je s Isusom iz Nazareta izmijenjivao pisma a konačno ga je Tadej obratio na kršćanstvo (no historijski stoji da je tek oko g. 200. p. Ch. prešao na kršćanstvo Abgar i to IX.). Pod imenom »abagara« podrazumijevaju se, zatim, najstarije slike

Hristove, a što dalje, kao i u ovom slučaju, to je kod Bugara i evo kod Srba »rukovijet« sv. slika i spasonosnih znakova i molitava.*

Na ljubljanskim pločama se nalaze mnogi krstovi s mnogim slovima oko njih, slike rimskoga cara Konstantina i njegove matere Jelene, formula za različite zdravstvene pripomoći pobožnom hristijaninu, onda slika Hristova, zatim Bogorodice, sv. arhistratiga Mihaila, sv. Jovana Preteče, sv. Nikole, sv. apostola Petra i Pavla, sv. Georgija, sv. Dimitrija, sv. vračeva Kozme i Damjana, sv. Kirika i matere mu Julite, Gotovo su uz svaku sliku i natpis i kondak i tropar. Na drugoj ploči su sv. Petka i sv. Nedelja, te evangelisti Matija, Marko, Luka i Jovan, ekscerpti iz evangjelja i drugih tekstova (pa i egzorcističkih i apokrifnih), a karakteristično je za kraj postanja i upotrebe ovih ploča što se vještica u jednoj molitvi zove »copernica«. Ima još i slika s molitvom sv. Grigoriju, namijenjena proganjanju djavola. A kao pravi »abagar« na kraju druge ploče nalazi se slika lika Hristovo na ubrusu koji nosi angjeo (dakle t. zv. Veronikin rubac).

Dr. Radojčić finom analizom utvrđuje zatim u II. poglavlju porijeklo slika i tekstova. Ukazavši na nekoje nedostatke u prethodnim radnjama Novakovića i Stojanovića o starim srpskim štamparijama (kada — mi bismo rekli — nije bilo »moda« raspravljati »sitnice« kao što je m. o. i stara grafika) auktor upozorava samo na razjašnjenja koja su o tomu dali Jacimirski i u najnovije doba kod nas dr. L. Mirković. Sva ta u prijašnja doba naznačivana »mnoga slova« oko krstova zapravo su pohvale krstu i molitve, a kod južnih Slovjena krst je bio ne samo slikan nego i vezen za pojas, da bi se nosio kao hamajlija. I zato je dr. Radojčić misaono zaključio, da se drvorezac ljubljanskih ploča, započimajući s krstom, nije ugledao samo u Zbornike Vukovićâ, nego da je vodio računa i o željama svojih savremenika »koji su čeznuli za što jačim slikama i molitvama u životu«. Pisac je potom napose prešao na utvrđivanje porijekla pojedinih slika i tekstova učeno komentirajući napose slučajeve apokrifa.

III. poglavlje studije dr. Radojčića govori »o vremenu i mestu postanka Ljubljanskih ploča«. »Mene ljubljanski drvorezi — kazuje auktor — najviše privlače kao tužan i zanimljiv spomenik iz najtežih vremena srpskog robovanja strancima, kada se u snimcima s njih gledala mila verska uteha i sigurna odbrana od nevoljâ života, koje su zaista bile mnogobrojne i gorke. Oni su jedan zbilja važan dokumenat iz gluhih vremena srpskog patničkog života, kada je naš narod podnosio nebrojena stradanja i u veri tražio leka i odbrane od njih. Namenjeni su najviše najbednijima među bednima, koji nisu mogli nabaviti ni štampanih knjiga, a kamo li rukopisnih. Znače bolno vraćanje natrag, jer su te drvene ploče izrezane načinom od početaka štampe zastarelim, pošto je drvorezac svoje slike i tekstove pregledao i rezao najviše baš po štampanim knjigama. Tako je utvrđen rok pre koga Ljubljanski drvorezi nisu mogli nastati. S punom sigurnošću sme se reći da su oni postali najranije posle polovine XVI. veka. To je sigurno, ali je veoma teško odrediti termin do koga su mogli nastati. To će, možda, moći filolozi sigurnije učiniti, i ja neću u njihov posao da se mešam, nego ću samo istaći da su tekstovi srbuljski, rezani, dakle, pre početka XVIII. veka, kada su širom otvorena vrata rusizmima u srpsku književnost. Ja sam sklon verovati da su Zbornici Vukovićâ i Jakova iz Kamene Reke izazvali ove drvoreze, te da su, prema tome, nastali već u drugoj polovini XVI veka ili početkom XVII veka«.

Dr. Radojčić nije se ni u ovoj raspravi pokazao kao jednostrano uzani »nacionalni historik«, nego je prokušanom metodom općehistorijskih komparacija namah posegnuo za poredbenom građom u zapadnom (latinskom) svijetu i u tomu sretno uspio, ukazujući i na slučajeve »duhovnih obranâ« u katoličkom dijelu naroda, naročito u hrvatskoj glagoljskoj knjizi. Konačno je pisac sasvim razložno konstatovao, da je postanje ploča najvjerovatnije u zapadnim stranama naroda. Napokon u IV. poglavlju osvrnuo se dr. Radojčić na odnos Ljubljanskih ploča prema tzv. Bugarskom Abagaru i kaže, da je sam od sebe naslovio svoju radnju kao »Srpski Abagar« »iako se to ime nigde na njima ne spominje i čak je među Srbima nepoznato, pošto ga oni čitaju kao »Avgar«. No onda iznosi krupne razloge za to, jer su legende o Abgaru »po mišljenju vernih (bile) najklasičniji primer kako slika i pisane reči mogu izlečiti«. Uostalom, Avgarovo se pismo nalazilo i u Zborniku Vićentija, sina Božidara Vukovića, odakle je i drvorezac Ljubljanskih ploča najviše crpio, pa je upravo to pismo (u stvari doduše apokrifno) podloga i opravdanje cijelog drvoreščevog rada. Zatim, naslov »Srpski Abagar« opravdava i egzistencija takvog bugarskog, istoimenog zbornika, prve bugarske štampane knjige, štampane doduše na srpskohrvatskom jeziku 1651. u Rimu (biskup Filip Stanislavov). »O motivima rada F. Stanislavova vladalo je dosad složno shvatanje, da je svojim Abagarom želeo uvesti i utvrditi rimokatoličanstvo među Bugarima, osobito među tzv. Pavlićanima, koje smatraju ostatkom Bogomila u Bugarskoj. Ideja Stanislavova priznata je kao originalna, dok se za njegovu knjigu, što se sadržine tiče, davno utvrdilo da je velikim delom pregledana iz Rituala Vartolomeja Kašića i iz rukopisnih zbornika s apokrifnim tekstovima... Delo je smatrano, dakle, originalnim po ideji i zanimljivom načinu obrade. Istraživači su se najviše mučili s apokrifima u njemu, za koje je Stanislavov morao znati da su od njegove crkve zabranjeni, pa ih je ipak uneo u svoga Abagara, i čak ih je Propaganda u Rimu štampala. Zaista čudo«. Dr. Radojčić iza pregleda naučne literature o problemu misli, da je »mudra unijatska propaganda suzbijala veoma često pravoslavna dela baš tako što je prilagođavala svoja i po obliku i po sadržini pravoslavnim, ali je unosila u njih tendenciju o papinskom primatu, što se smatralo glavnom svrhom unije... Primat je bio stupio na mesto »filioque«. To se, mislim, — veli dr. R. — oseća i iz raspravljanja na poznatom sinodu u Ćiprovcu, u Bugarskoj, 1641, kada se mnogo pretresala opasnost čitanja jeretičkih i šizmatičkih knjiga za rimokatolike«. Iza razvijanja svojih teza o procesu unijaćenja i o širenju molitava tipa Ljubljanskih ploča daleko u pravoslavni (vjerovatno i bugarski) istok, dr. Radojčić kaže: »F. Stanislavovu, koji je bio vešt jeziku i poznavao narodne potrebe, bilo je povereno da sastavi što uspešnije oruđe za za rimokatoličku propagandu. I on je sastavio svog Abagara, potpuno prema Ljubljanskim pločama. Naročito je pazio — kao što se u takvim slučajevima uvek čini — na spoljašnji oblik i na početak... Tek kada se uzme na um da je Bugarski Abagar sastavljen za suzbijanje sličnog pravoslavnog dela, onda je jasno kako je Stanislavov mogao uneti u njega i apokrifnih tekstova. Morao je, ako je želeo svojim spisom suzbiti pravoslavni s takvim i sličnim tekstovima«. Dok je Srpski Abagar imao većinu svetitelja koji su uobičajeni kao krsne slave sa troparima i kondacima unijatski ih je morao ispustiti. Prosti svijet navodno nije mogao shvatiti nove molitve uz stare svetitelje, n. pr. uz Konstantina i Jelenu došla je molitva za crkvu, uz arhangjela Mihaila molitva na času smrti, uz sv, Nikolu molitva za putnike, ali uz sv. Georgija molitva za neplodnu ženu, a uz sv. Dimitrija molitva da čovjek neprestano slavi Boga, a to dvoje potonje bilo je oprečno pravoslavnoj sredini i to je, navodno, moralo kočiti prođu.

Dr. Radojčić završava svoju studiju isticanjem, da se proučavanje Bugarskog Abagara mora uputiti još jednim novim, najvažnijim, pravcem, a to je uporedba sa srpskim tekstovima, dok je piščevom publikacijom Ljubljanskih drvoreza i učinjenom komparacijom jasno u koju je svrhu zapravo postao Bugarski Abagar. »...nije toliko namenjen širenju i utvrdjivanju rimokatoličanstva koliko pobijanju pravoslavlja, i to načinom i sredstvima koji su izgledali za ono doba najpodesniji«.

M.

* O Avgaru u vezi sa samom legendom isp. studiju dr. Vl. R. Petkovića »Avgarova legenda u freskama Matejića« (»Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор« XII. св. 1. Београд 1932. стр. 11, и д.)

BILJEŠKE

* 700-godišnjica čazmanskoga kaptola. 8. svibnja o. g. proslavio je kaptol u Varaždinu svoj jubilej: 700 godina otkad je 1232. zagrebački biskup Stjepan II. osnovao selo Novu Čazmu i ondje uredio u crkvi Duha Svetoga kaptol sa 12 kanonika. Taj je novi kaptol bio u nekoliko ovisan i o kaptolu prvostolne crkve zagrebačke. U XVI. stoljeću prebjegli su čazmanski kanonici u Zagreb poradi provale Turaka u Čazmu, ali se nijesu sjedinili sa kaptolom zagrebačkim: jedan i drugi bili su »loci credibiles« i obavljali svoje pravne funkcije kao takovi. Nego poradi provale Turaka ostao je čazmanski kaptol tako reći bez ikakova imanja, koja mu nijesu vraćena ni iza reokupacije. Biskupi zagrebački podijeljivali su u to vrijeme toga radi čazmanski kanonikat uglednijim župnicima i najviše zagrebačkim prebendarima. Čazmanski kaptol dobio je 12. IX. 1550. od Ferdinanda I. potvrdu da mu pečat važi i izvan Čazme. Kroz peripetije i nastojanja čazmanski je kaptol dočekao da cesar Franc I. 1800. arogira sebi pravo imenovanja čazmanskih kanonika, a 1806. podijelio im je Lepoglavu uz pristojališta bivši posjed Pavlina, koji je red 1786. dokinuo Josef II. Godine 1811. preselio se čazmanski kaptol u Varaždin gdje mu je i danas sjedište, (proboravivši u Lepoglavi od 1807.). Uzrok seobe međutim ponajviše je bila funkcija kaptola kao »locus credibilis« koja je važila sve do 1848. te je strankama bio Varaždin pristupačniji. S tim u vezi preseljen je, dakako, i arhiv kaptola čazmanskoga i smješten u Varaždin u župskoj crkvi nad sakristijom gdje se i sada nalazi kao prvoklasno vrelo građe za hrvatsku historiju. Arhiv je uređen kao malo

koji arhiv kod nas. Raspolaže kazalima, regestarima za mjesta, posjede, obitelji i ličnosti koje su dolazile s njim u doticaj. Osim suštih arhivalija u užem smislu riječi ima i drugih grafičkih dragocjenih starina kao i biranu biblioteku. Sredovječni materijal dašto da je samo djelomično sačuvan. Uoči potpune turske opasnosti arhiv je sklonjen u Svibovec, ali taj su kaštel 1540. »domaći« opljačkali, i tom prilikom odnijeli i dio arhivalija. Što je preostalo dali su 1545. hrvatski stališi i redovi prenijeti u tvrđavu Zelinu, posjed podbana Kerecseny Mihaly-a. Ondje je arhiv ostao do 1601. odakle ga je sabor dao smjestiti u Zagreb poradi opasnosti otuđivanja spisa. Godine 1914. tražilo je ravnateljstvo Kr. hrv. slav. dalm. zem. arhiva u Zagrebu da se arhiv čazmanskoga kaptola deponira kod njega u svrhu što svestranije naučne eksploatacije a na osnovi činjenice što je kaptol čazmanski bio »locus credibilis« te vršio, dakle, javnopravne, državne a ne isključivo crkvene funkcije. Pokušaj je osujećen a potom je došao Rat. Ipak je nade da će arhiv, danas u kulturnim rukama svojih sadašnjih čuvara, biti pristupačan ciljevima i tzv. profane historije, kada nastanu bolja vremena za historiografski rad u Jugoslaviji. Posljednja monografija o čazmanskom kaptolu napisao je g. dr. Lj. Ivančan pod istoimenim naslovom u časopisu »Croatia Sacra« (arhiv za crkvenu povijest Hrvata« br. 3. Zagreb 1932. str. 101.—149.). U istoj reviji (br. 4. str. 306.—309.) nadovezao je zatim Msgr. M. Proštenik publikacijom: »Darovnica Franje I., kojom je čazmanski kaptol dobio Lepoglavu (1806.)«.

*

* Ne će biti na odmet i sada poslije nekoliko godina zabilježiti one propozicije što ih je uoči I. kongresa slovjenskih filologa postavio g. dr. G. Geseman, prof. njem. univ. u Pragu. Na osnovi metodologije Nadlerove i Cvijićeve Gesemann ponajprije preporuča etnolozima kolektivnu suradnju s literarnim i sa tzv. kulturnim historicima. U slovjenskoj folkloristici treba prekinuti sa diletantizmom, sa pošašću »građe« i sa »cedulјičarenjem« sitnarija. Rad treba da ima osnove u sociologijskom i karakterologijskom istraživanju. Valja istražiti narod u području historije duha i naselja a uvijek se valja obazirati, i na opće kulturne i posebno na literarne momente. Ima danas, veli Gesemann, tisuće besposlenih doktoranada slavista u univerzitetima, kojima bi trebalo povjeriti rad za detalje. Istom iza ovoga rada može nadoći konstruktivni i sintetički posao. I lijepa književnost izvjesnih vremena ne smije folklorist zanemariti (docet slučaj Turgenjevljevih »Lovčevih zapisaka«). A što se tiče pučke književnosti tu narodne pjesme valja otsad proučavati više sa stanovišta ideologijskoga i sociologijskoga. Danas je već barbarska rabota obrađivati tekstove narodnih pjesama bez osvrta na muziku i pučku prozu bez istraživanja njezina stila i načina predavanja. Pogotovo se to tiče savremenih sabirača takove građe. Danas je gomilanje građe na starinski način posve suvišno. Treba danas i pučku književnost promatrati kao svoje vrste umjetnost, kao umjetničku formaciju duševnih vrednota. Savremeno siromaštvo folklogistike zasniva se i na nedostatku dovoljnoga antropologijskoga znanja. Upravo na pr. kod južnih Slovjena slučaj »Dinaraca« treba uvijek i antropologijsku potkrepu. I konačno treba se čuvati još napose pretjeranoga »specializovanja«, da naposljetku ne nastrada velika koncepcija cjelokupnoga pojma »slavista«.

*

* U zagrebačkoj »Hrvatskoj Straži« (1931. god. III. br. 285.) napisao je g. P. G. lijep članak u obranu čuvanja starina pod naslovom »Na lomaču sa starim vještícama«. M. o. veli pisac: »Znadu nastati razdoblja u povijesti, kada ljudi viču iz svega grla: Smrt starini, na lomaču sa starim vještícama, dajte nam samo ono, što je novo! Ali iza tih razdoblja dolazi u duše ljudi uvijek onakvo raspoloženje, koje je slično mamurluku ili tuzi iza iskipjelih strasti. Ljudi se onda stide svojih rušilačkih čina i žele da obnove ili sačuvaju što više spomenika prošlosti«. Iza izvjesnih filosofsko-historijskih refleksija autor zatim nastavlja: »Nekada nijesam mogao shvatiti, zašto poznavaoci stare zagrebačke katedrale grde bečke graditelje i kipare, da su iskvarili jedno naše prvorazredno umjetničko djelo. Činilo mi se, da je ova sadašnja katedrala s dva golema tornja mnogo veličanstvenija od stare katedrale s jednim tornjem. Danas, kada mogu jasnije gledati u prošle naše vijekove, uvidjam, kako su opravdani prigovori ljubitelja hrvatske starine. Mjesto spomenika, koji je imao svoju posebnu individualnost i bio svakim svojim kamenom u vezi s našim prošlim porazima i pobjedama, dobili smo hladan spomenik, kakvih imade u Evropi na stotine...« Iza toga slijedi slučaj u malom, primjer sa Stjepanom Restekom kbr. 556. u Podravskom Novom Gradu, koji je u svojoj klijeti u Bilo gori čuvao sliku sv. 3 Kraljeva na drvu, navodno iz početka XVI. stoljeća.

»Pa kako je ta starina došla u posjed vrijednoga seljaka Resteka? I tu se radilo o nepoštivanju prošlosti sa strane onih, koji su bili dužni da paze i na tu sliku, kao na oko u glavi. Od prastarih vremena nalazila se na novogradskom zemljištu stara kapelica Svetih Triju Kralja. Godine 1862. bila je stara kapelica porušena i sagrađena nova. Tom prilikom razdali su crkveni upravitelji zidarima i tesarima, koji su gradili novu kapelicu, u

ime plaće neke predmete iz stare kapelice. Djed Stjepana Resteka bio je tesar, i njemu dadoše ovu staru sliku. Bit će da on baš nije bio oduševljen ovakvom plaćom, kad je sliku ostavio u svojoj klijeti. Svakako je taj čovjek zaslužan već time, što je svojim potomcima ostavio u baštinu ovu starinu, koju je možda cijenio samo toliko kao napola razbijene zdjele, kao kašike s polovinom drška i kao oštećene klupe i stolove, kojima Podravci ispunjaju svoje klijeti u bilogorskim »goricama«. Novogradska je Restekova obitelj postupala još vrlo kulturno. Stari vlasnici dakako nemaju ništa tražiti kod Resteka, jer je on postao potpuni i konačni vlasnik jedne vrijedne starinske slike. A javnost može biti samo zahvalna Resteku, koji je sačuvao od vandalskog uništenja jednu starinu. Pobliža će istraživanja pokazati radi li se tu o običnoj kopiji ili originalu. Svakako će se ustanoviti da slika imade veću vrijednost od onih slika, koje su novogradski novotari prošloga vijeka stavili mjesto nje u novu kapelicu Svetih Triju Kralja. Na žalost nije svaka naša starina došla u ruke kakvoga konzervativnoga i štedljivoga Resteka. Sjećam se upravo iz podravskih sela više primjera iz djetinjstva, kako su vrijedni spomenici iz starih crkava ili kapelica prigodom obnove bili predani crkvenim ocima ili drugim seljacima, da rade s njima, što ih je volja. Nemilosrdna je vatra proždrla mnoge stare kipove i slike, a od gvozdenih su starih uresa kovači skovali noževe, čavle, klinove i crtala. Prigodom većih svetkovina sakupila se seoska djeca oko onih, koji su kraj crkve ložili vatru za paljenje mužara. Odjednom donio bi »šikutor« ili njegov pomoćnik odnekud s tornja zaprašeni kip kakvog bradatog sveca i bacio ga na vatru, a dječurlija bi naokolo skakala od veselja gledajući, kako stari »kranjec« (karikatura, grdoba) plamsa poput baruta. Znam, da se još i danas nastavlja kod nas isti postupak sa starim kipovima i slikama, prema kojima mnogi imadu još manje poštovanja nego nekadašnji suci prema tobožnjim vještícama. Jer vještice su spaljivali barem iza nekakvog sudskog procesa, a ovdje se stari kipovi i slike bacaju na lomaču bez ikakva suda i prosuđivanja. Crkvi se ipak ne može reći, da su njezini predstavnici postupali tako nemilosrdno prema starinama kao svjetovno društvo. Uništena su mnoga vrijedna djela i iz crkava, kapelica i župnih ureda, koja su se uz veći oprez i nadzor mogla sačuvati općoj narodnoj kulturi. Ali još se veće nepoštivanje prema starini pokazalo u našim svjetovnim domovima i institucijama. Tu je doista za starinu vrijedio propis: Na lomaču sa starim vještícama! Najviše se danas cijeni starina možda u Dalmaciji. Tamo se sačuvalo najviše hrvatskih starinskih spomenika ne samo u kamenu, nego i na drvetu, platnu i na papiru. Dalmacija je klasična zemlja, gdje su i seljaci znali cijeniti i predavati potomstvu svojega Kačića, dok naš Slavonac nije znao čuvati svojega Reljkovića, kao ni naš Zagorac svojega Gasparottija. Moglo bi se reći, da je to u vezi i s time, što se stanovi u krajevima bez građevnoga kamena prije troše, a s njima nestaje onda i staroga inventara, ali to bi bila tek polovična istina. Selo, koje čuva svoju nošnju, svoje običaje, svoje pjesme i plesove mnogo ustrajnije i ljubomornije od grada, nije zaslužno za čuvanje slika, kipova, knjiga i građevina toliko kao grad. Dok su u nas postojale stare zadruge, nalazili su se i na selima čitavi arhivi starih zapisaka, diploma, molitvenika, oblasnih odluka, kalendara i slika. Kad su zadruge ukinute, nestalo je i tih arhiva. Našim je ljubiteljima starine pošlo za rukom da spasu od propasti tek neznatan dio našega starinskoga tradicionalnoga blaga. Znam razloge, koji se mogu navesti kao opravdanje za sve ono, što se dogodilo s javnim i privatnim spomenicima naše prošlosti, ali kad se sjetim nekih doživljaja iz svojega djetinjstva, ne mogu se ipak utješiti svojim neznanjem, što sam na pr. kod svoje pokojne bake negdje u drugom razredu pučke škole najprije obasuo svim mogućim porugama knjige, kojih nijesam znao čitati, jer se u njima pisalo szerdcze mjesto srce, a onda sam ih s odrješitošću fanatika... jednostavno bacio u vatru, kad ih ni baka nije umjela pročitati. Bio sam tada ponosan, što sam tobože »očistio ormar« i što sam na mjesto »staroga smeća« mogao staviti u ladicu svoje školske čitanke i računice, a danas istom uviđam, da sam postupao kao mali divljak. Dakako, nijesmo mi jedini narod, kod kojega se i previše drastično obistinjuje poslovica: Vrijeme gradi niz Kotare kule, vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje. Ista se nezahvalnost prema starini očituje i kod naprednijih naroda. Ali oni nastoje svijesnim i promišljenim propisima i naredbama da dovedu u neko ravnovjesje propadanje staroga i težnju za stvaranjem novoga. U Italiji na pr. pojedine biskupije osnivaju muzeje, kamo spremaju one crkvene umjetnine, koje moraju ustupiti mjesto novim proizvodima vjerske i umjetničke inspiracije. I kod nas je nešto učinjeno u tom pogledu, no nema sumnje, da je sve to još premalo. Morat ćemo mnogo temeljitije ispitati svoju savjest i stvoriti što uspješniji program za sakupljanje i čuvanje svojih starina. Trebalo bi, da već djeca u pučkoj školi budu prožeta što većom ljubavlju prema spomenicima prošlosti. Ta se ljubav može jednako odgajati kod gradske i seoske djece. Ne mora se uvijek raditi izravno o spomenicima, koji su preživjeli vjekove. Starinu časti i onaj, koji se kod kakve svečanije zgode postara za natpis na kojoj kući, kapelici, crkvi ili drugoj kojoj građevini. Velik dio naših crkava, zvona, općinskih grada, vatrogasnih i drugih domova nema nikakvih ni naslikanih ni uklesanih

natpisa. Tko se stara za takve natpise, tko sastavlja spomenicu za svoju obitelj, taj daje potomstvu djelo, koje će jednom možda igrati vrlo veliku ulogu u upoznavanju kojega kraja ili možda cijeloga naroda. Pogotovu časti starinu onaj, koji čuva od propasti vrijedna djela svojih predaka. Ne treba tu tražiti uvijek prvorazredne spomenike. Čuvanje, recimo, starih gusala, starih bilježnica, starih knjiga i slika, starih natpisa na pragovima, dovratnicima i zabatima kuća kao i bezbrojne druge sitnice mogu da budu dokaz pravoga kulturnoga shvaćanja starine. Naša se narav žaca starosti. Ali starine ne znače starost, nego trajnu mladost. Samo oni spomenici mogu postati starinama, koji su pobijedili prolaznost većeg ili manjeg odsjeka vremena. Starine nas neodoljivo privlače u najdubljem osnovu zato, jer znače pobjedu nad smrću, nad kratkovidnošću, tamom i izmišljotinama. Starine povećavaju moć pojedinaca, obitelji i naroda, jer one ujedinjuju umne i fizičke snage prošlih, sadašnjih i budućih pokoljenja. Zato su protivnici starine barbari, koji zaslužuju, da ih stavimo u isti red s ciganima i drugim plemenima, koja ne ostavljaju u povijesti nikakovih spomenika.«

*

* Ljubljanski Narodni Muzej morao je aprila 1932. da princesi meklenburškoj izruči 70 velikih sanduka različnih iskopina na Magdalenskoj Gori kod Grosuplja. Već prije prošlog velikog svjetskog rata, u doba dakle A.-U. Monarhije princesa je, doduše na svoj račun, no bez obzira na zemaljske muzeje, smjela vršiti arheološka iskapanja. Tako je ona radila u okolici Litije i velik dio svojih nalazaka dala otpremiti u Njemačku. Sad joj je to bilo omogućeno i s posljednjom partijom svoga »deposita«. Ne dostaje nam eto jedinstven zakon o muzejima.

*

* U Pragu je od 18. do 20. V. 1932. zasjedala Federacija historičarskih društava Istočne Evrope. Iz Jugoslavije pribivao je g. dr. F. Šišić, prof. univ. u Zagrebu. Otsad će se tzv. istočnoevropski historičari sastajati svakih 5 godina, i to godinu dana uoči međunarodnog historičarskog kongresa, a odbornici opet svake 2 godine naslanjajući se na 15. sekciju međunarodnoga kongresa. Federacija će izdavati i svoj »Bulletin«, i u tu svrhu ima na raspoloženju 100 dolara. Taj »Bulletin« trebao bi nadomjestiti prijašnje bibliografije u »Revue historique« i u »Jahresberichte für Geschichtswisenschaft« ma da u Königsbergu izlazi »Zeitschrift für osteuropäische Geschichte« (ali upravo u najužem smislu toga pojma). Na predlog g. dr. J. Bidla, prof. univ. u Pragu, pozvan je u uredništvo g. dr. M. Laskaris, prof. univ. u Solunu. Rečeni »Bulletin« razašiljaće se besplatno naučnim bibliotekama prema predlogu pojedinih odbornika. Uzmognemo li se upoznati sa sadržajem pomenutoga »Bulletina« rado ćemo ga prikazati u »Narodnoj Starini«. Nego Federacija se naročito zabavila, jednim nada sve značajnim pothvatom koji je zainteresovao i naše stručnjake. To je Rječnik slovjenskih starina koji namjeravaju izdati Poljaci pod naslovom »Slownik starożytności słowianskich«. Osnovu je predložio prof. Bujak već 1927. na prvom zborovanju tzv. istočnoevropskih historičara u Varšavi. Razdoblje je građe određeno (ad quem) sa godinom 1400. p. Chr. (negdje prema slučajevima i do u XVI. stoljeće). Predmeti rječnika biće 1. fizička geografija; 2. historijska geografija; 3. antropogeografija; 4. antropologija; 5. etnologija; 6. lingvistika; 7. arheologija (predhistorija); 8. historijske pomoćne discipline; 9. historija prava; 10. historija crkvi; 11. ekonomska historija; 12. socijalna historija; 13. politička historija pojedinih (slovjenskih) naroda; 14. opća historija srednjega vijeka; 15. opća historija Slovjena; 16. historija književnosti; 17. historijografija; 18. pučka tradicija i kultura; 19. historija umjetnosti; 20. historija glazbe. Djelo bi trebalo izići u Varšavi u 6 svezaka, nešto po uzoru slične njemačke edicije »Reallexikon der germanischen Altertumskunde« (Hoops), a u njemu, kako se razabira, najviše pretežu historijska realia i arheologija. Nije određena jedna kompetentna središnja redakcija, nego nacionalne komisije, a biće oko 1000 općeslovjenskih i 300—400 narodnih naslova obzirom na istočne, zapadne i južne Slovjene. Koliko smo mogli saznati, razabiremo da se u Jugoslaviji nije obrazovala formalna komisija, ali smo čuli da je iz Poljske dolazio g. prof. dr. V. Molè i poticao izvjesne odabrane stručnjake na suradnju, koja mora da je sada već u punom jeku. Kako je napred pomenuto, na ovogodišnjoj konferenciji istočnoevropskih historičara u Pragu sudjelovao je i g. prof. dr. Šišić, koji je uzeo učešća u diskusiji oko ovoga rječnika te je nade da će se oko dr. Š. formirati poželjna agilna komisija i za južne Slovjene, a uostalom poznato nam je da su mnogi naši specijalisti već primili i »naslove«. Ne će proći dugo vremena pa će se tako afirmirati i složni Slovjeni reprezentativnom historijom svoje kulture.

*

*Pod predsjedništvom g. dr. Stanoja Stanojevića, profesora Univerziteta, održao je polovinom novembra 1932. upravni odbor Istoriskog društva u Novom Sadu svoju sjednicu. Posle izvještaja sekretara, g. dr. Dimitrija Kirilovića, o tekućim poslovima i materijalnom stanju Društva, urednik »Glasnika«, g. dr. Dušan J. Popović, podnio je izvještaj o novim publikacijama Istoriskog društva. G. Vikentije Prodanov, urednik Albuma arhijereja Karlovačke mitropolije izvjestio je da će uskoro biti gotov tekst uz ovaj Album. Pošto Banovinski školski odbor namjerava da izda karte raznih kultura Dunavske banovine i istoriske slike za škole u svojoj Banovini, upravni odbor je zaključio da pomogne akciju Banovinskog školskog odbora time, što će izraditi plan za izradu ovih karata i slika i što će naći stručnjake kojima bi se poverila izrada karata.

*

* U Srpskoj Kr. Akademiji Nauka u Beogradu 10. XI. 1932. proglašen je za redovnog člana g. dr. Vladimir R. Petković, prof. univ. i upravnik Narodnog Muzeja u Beogradu. Tom prilikom je pretsjednik akademije g. dr. Bogdan Gavrilović govorio o tami u koju su zapali srpski umjetnički spomenici srednjeg vijeka za dugog i teškog robavanja srpske nacionalne misli i o stremljenju proti tome mraku poslije vaskrsa nove srpske države, početkom XIX. stoljeća. Iz tih stremljenja rodile se i prve težnje za ispitivanjem i rasvjetljavanjem te prošlosti, i one se jasno vide po mnogim iskrama koje će ovdje ondje zablistati u krilu »Srpskog učenog društva«. »Međutim, prva stvarna i koliko-toliko naučna ispitivanja naših umjetničkih spomenika — kazao je pretsjednik Srpske Kr. Akademije nauka — javljaju se tek u sedamdesetim godinama prošloga veka. Tih su godina Mihailo Valtrović i Dragiša Milutinović, obilazeći manastire oslobođene Srbije i snimajući arhitekturu, skulpturu i dekoracije starih srpskih crkava, pribrali prvi materijal za naučnu obradu tih spomenika. Iako su se oni u svome radu ograničili bili na jedan mali i uz to i ne baš najznačajniji deo jedne krupne kulturne celine, ipak su njihovi radovi — akvareli i crteži — bili ne samo za naš već i opšte za ceo kulturni svet pravo jedno otkrovenje«.

Od toga je vremena Srpska Kr. Akademija učinila velike napore da se taj dio srpske prošlosti što bolje osvijetli. Krajem 1913. bio je utvrđen plan kako da se radi, no Rat je sprečio prikupljanje snimaka i proučavanje spomenika. Sad će akademija u Beogradu nastaviti taj rad a g. dr. Vl. R. Petković jedan je od najmarkatnijih radnika te struke pa je i kooptiran među srpske akademike da bi uzmogao ispuniti akademijine osnove. Na rečenoj sjednici pročitao je svoju pristupnu akademsku besjedu »Legenda Svetoga Save u starom živopisu srpskom«. Materijal je ove studije iz kraja srednjega vijeka u manastiru Morači i u trpezariji manastira Hilendara. Freske se oslanjaju na žitija Save koja su napisali Teodosije i Domentijan a žitija su, sva je prilika, imala i minijaturne ilustracije. To je jedna originalna strana srpske sredovječne umjetnosti. Iza pročitane besjede pretsjednik je oslovio g. dr. Petkovića ovim riječima:

»Gospodine akademiče! Mnogobrojne studije vaše o dragocenim pitanjima naše kulture i naše umetnosti srednjega veka, objavljene u stručnim časopisima i zbornicima, i našim i stranim, zapažene su odavno u Akademiji. Istorijski Vi ste se posle onog haosa koji je usled i suvišenaglog pribrajanja i nagomilavanja građe nastao u poglodima na našu staru umetnost, s vašim radovima pojavili na javnoj areni onda kada su složena, tamna i po našu srednjovekovnu civilizaciju toliko važna pitanja, počela zalaziti u period razbistravanja, i u tome razbistravanju Vi ste došli do vrlo lepih rezultata. Vaše poznato delo »La peinture serbe du moyen âge (Monuments serbes VI) Belgrade 1930« i Vaše, smem reći, vrlo lepe monografije o Kaleniću i Ravanici, o Studenici i Žiči naročito su isticali oni članovi Akademije koji su Vas Akademiji predlagali za pravoga člana njezina. Srpska kraljevska akademija, izabravši Vas za svoga pravoga člana, potvrdila je i ovom prilikom koliko ona ceni rad vaš, posvećen ispitivanju starih spomenika naše slavne prošlosti, i ona se nada da će u mučnom i teškom radu koji će pod njezinim okriljem krčiti put izdanjima tih pravih ukrasa srednjevekovne civilizacije i naše i opšte u vama naći pouzdanog i vođu i pomagača«.

G. dr. Petković javljao se u prvim godinama izlaženja »Narodne Starine« u ovom časopisu češće svojim biranim recenzijama te napose člancima, kao što su na pr. »Narodni Muzej u Beogradu« (I. 83., II. 66.); »Petrova crkva kod Novog Pazara (I. 119.); »Loza Nemanića u starom živopisu srpskom« (II. 97.); »Portreti iz Psače« (VII. 202.).

*

* Dva seljaka koja su kopala temelje za villu u vinogradu g. Milana Ć. Gjorgjevića, trgovca u Pirotu, našli su zlatnog novca i nakita iz doba cara Konstantina. Državno ih je tužiteljstvo optužilo što su (već po vlastitom priznanju) utajili 55 zlatnika. Istraga nije mogla dokazati da ih je bilo više. Širom naše zemlje posljednjih godina zatrzava »zlatna groznica« široke slojeve naroda u nadi da će se marljivim traganjem naići na »zakopano blago«. Novine su pune vijesti o tome kako se seljaci neumorno daju u kopače blaga. A mnoga praznovjerica sela stalna je pratilja ovih novih pustolova. I šteta je što za te pojave nema jedne stalne i suvisle hronike.

* Po sistematskom planu g. dr. Vl. R. Petkovića, prof. univ. i upravnika Narodnog Muzeja u Beogradu, što ga je postavio za konserviranje i manje poznatih manastira u Šumadiji i u okolini Rudnika išao je muzejski kustos g. Gjorgje Manno Zissi sa preparatorom g. Jakovom Pavelićem te su obišli desetak manastira, ispitali ih a negdje i čistili freske od naslaga maltera i kreča. Tako je postupljeno u manastiru Koporinu, Blagovještenju pa sv. Nikoli kod Šatornje, a napose u selu Pavlici kod Raške (zadužbina Stevana Musića, zeta kneza Lazara, čijom se sestrom oženio).

PRIVATNI PROMICATELJI ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU

Marijan Markovac, učitelj i muzejski povjerenik, Zagreb: »Žunjak« (žlica za kopanje), Andrijevci;

O. Antonin Zaninović, Dubrovnik: Diple;

Obitelj Mošunić, Olib, srez Prečki: Kanica;

Josip Pulišić, Olib: Traversa i kanica;

Marija Pulišić, Olib: »Facol« (rubac);

Marija Budeša, Olib: 2 traverse i kanica;

Don Ivan Pulišić, Olib: 3 zlatna prstena;

Dr. Leander Brozović, sreski veter. i muzejs. povjerenik, Vel. Kikinda: rog i brunda;

Mato Medvedović, muzejski povjerenik, Vinkovci: 2 žrvnja;

Nela Novak, Letovanjski Vrh srez Sisak: starinski lampaš od željeznog lima rađen na proboj;

Marija Farkaš, Letovanić: čanak, kolenka, drveni šestar;

Obitelj Krnic, Letovanić: »sukale«, mišolovka, »pero« od stolca, 3 pećnjaka;

Nikola Perković, Letovanić, Potkivački nož;

Ivan Čior, Letovanić: turska konjska potkova;

Marija Čior, Letovanić: ručna tkalnica i solenka;

Nikola Kližanovićć Letovanić: cigarluk, Sarajevo;

Obitelj Šterc, Martinska Ves: vaganec mali, lula, drveni cirklin i preslica;

Obitelj Posilović, Martinska Ves: »pero« od stolca;

Mato Medvedović, Vinkovci: »jež« (košara za brahe);

Marijan Markovac, Zagreb: »raspinjač«, Andrijevci;

N. Prica, Zagreb: Tkanica,

Dr. Leander Brozović, Vel. Kikinda, jaram (za kola), Krivaj-Popovača;

Simo Bielić, Sjeničak Gornji, srez Vrginmost: ženska košulja, pojas, čarape;

Mila Rapljenović, Kravljak, srez Jastrebarsko: žumberačka ženska košulja;

Obiteli Grgosilich, Parndorf: Žensko odijelo, Burgenland;

Risto Krstojević, Zeta: amajlija;

Tomo Mirović, Goričani, srez Podgorica: diple;

Tomo Piperović. Mojanović-Zeta: diple;

Branko Radičević, Zeta: Truba;

Franko Petrić, muzejski povjerenik, Zagreb: Preslica i dio preslice;

N. Ivančić, Zagreb: »šaltva« (Srijem);

O. Dr. Bernardin Sokol, Solin: Diple, dvojnice;

Janko pl. Burgstaller-Remetski, Zagreb: slike iz Marije Bistrice i bidermajerske sličice;

Bara Malek, Pisarovina: krpe za fertun;

Ali Numan hodža, Zagreb: dijelovi starih orijentalnih ćilima;

Ignacije Keretić, župnik, Žažina: »venčeki« (protiv glavobolje i bolesti očiju;

Darinka Malešević, Kistanje: »građa« (dijelovi ukrasa sa sadžaka):

Franca Gluhak, Pisarovina: kapica;

Eva Perišin, Topolje: »keska« (za školsku djecu);

Vera Ruvarac, Zagreb: slavonski ćilim;

Eva Perić, Gorjani-Đakovo: vjenčić i kitica;

Milan C. Andraković, Zagreb: lukovi, strijelice, koplia, žezlo, veslo, sulice i đerdani, Sjev. Queensland i Ist. Afrika;

Dr. Leander Brozović: Vel. Kikinda: svinjarski bič i škare;

Don Ivan Pulišić, župnik, Olib: »raboš« (kalendar);

Marija Košutić, Olib: traversa, kanica;

Dumica Hodulić, Olib: pokrivača, traversa;

Marija Budeša, Olib: traversa;

Franjo Petrić, Ilok: »bukalica«.

„NARODNA STARINA" sv. 29., XI. knj., 3. br.

U ZAGREBU, 31. XII. 1932.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

GLASOVI ŠTAMPE

»Jutarnji List« (Zagreb, XXIII. br. 8087.) Pod naslovom »Časopis koji zavređuje veću pažnju«: »... Revija »Narodna Starina« zavređuje pažnju i potporu cijele naše kulturne javnosti. Da revija nađe veći broj čitatelja i kupaca njezino izlaženje bilo bi redovitije, a bio bi to ujedno i dobitak za cijeli naš kulturni život«.

»Obzor« (Zagreb, LXXV. br. 178): »Ovaj časopis ... već se od svog poroda bori s poteškoćama. Da je ipak dočekao 28. svezak znači, da izlazeći četiri puta godišnje, živi već sedam godina (zapravo g. 1934. već trinaest godina, jer od 1922. izlazi neredovito, a 5 je svezaka u zaostatku, opaska Uprave »N. S.«), pa je to ujedno utjeha, jer se pokazuje, da je žilav i otporan. A potreba njegova opstanka dokazana je svakim sveskom i obiljem nepoznatog i zanimljivog povjesnog gradiva koje donosi ... Zaključak je, da treba željeti i nastojati, da »Narodna Starina« izlazi bez smetnje, a to treba da omogući naše općinstvo«.

»Hrvatski List« (Osijek, XV. 213): »... Eminentno kulturna zadaća ovog lijepog i veoma pregledno uređivanog časopisa treba da nađe potporu najširih krugova naše čitalačke publike«.

IZ UPRAVE »NARODNE STARINE«

Neprestano se moramo tužiti na premaleni broj abonenata: pojedinaca vrlo malo, školske knjižnice već davno otkazale primanje časopisa »poradi budgetske nemogućnosti« te nam je kao posljednje ostala nada da će list primati i pretplaćivati brojne naše knjižnice i čitaonice. Ali smo se temeljito razočarali, jer bismo broj takvih institucija koje primaju »Narodnu Starinu« mogli izbrojiti na prste. To navodimo samo kao signum temporis ovih naših godina i kao građu buduće historije naše savremene kulture.

I doista, zanimljive su, zbilja, kod nas prilike, značajna uloga mnogih čitaonica (kasina) i knjižnica u današnje doba. Osim za društveni domjenak (diskusije, igre, predstave, kartanje i glazbu) naši se ljudi ujedinjuju u društvu i zato da bi i po najjeftinijoj cijeni došli do raznovrsnoga štiva. Dok drugdje osim članstva u takvim udruženjima pojedinac drži i za sebe svoje časopise i novine, kupuje knjige, dotle kod nas u ime svog članstva članovi takvih udruženja ne drže ništa, ne kupuju napose knjige. Ali ima još jedan plus. Ne samo da članovi ništa ne drže i ne kupuju knjige, kuriozum je u tome, što povrh toga sama udruženja, ako ne traže listove »u pola cijene« od izdavača, to ih traže besplatno, na dar!!! Sad istina, za najšire slojeve (ali tu se ipak o njima ne radi) trebalo bi što jeftinijeg i pristupačnijeg štiva. No u ime te logike tih udruženja s takvim članovima valjalo bi da i izdavači dobiju od tiskara besplatnu štampu, od države besplatnu poštarinu i da se nađe neko ko bi vodio besplatno administraciju, itd. Onda bi takvim udruženjima, čiji se članovi ujediniše u društvo zbog jeftinog štiva mogli davati na poklon časopis, ali s istim pravom mogli bi to važiti za sve i svakoga.

Pitamo, ko će kod nas, pri tolikoj ignoranciji kulturnih potreba i kulturnih nastojanja, pretplaćivati listove i kupovati knjige, ako ne će čitaonice i knjižnice?!

Sportske su institucije danas kud i kamo sretnije u stvari prosperiteta (jedna samo utakmica priznatijih klubova namakne krupne desetine hiljada, a i provincijsko građanstvo razmjerno žrtvuje). Dok u najzapadnijem dijelu (na sjeveru) Jugoslavije i u istočnom dijelu knjige i časopisi još dobro prolaze, pa i sada »u krizi«, za srednji naš dio takva kriza je u tom smislu tako reći već iz davnine. Averzija i apatija prema štivu tolika je da se vraćaju i sami prospekti na kojima je nekoliko puta krupno štampana riječ »besplatno«. Za druge »potrebe« kriza ne postoji. Upozoravaju nas prijatelji lista, da se tako na pr. u jednoj varošici, koja ima oko 5.000 žitelja, razgranatu industriju, koje kakve institucije, imućno stanovništvo, da se tu popuši 5,000.000 Din godišnje, ali knjige i časopisi ne nalaze mjesta. Odmah dalje drugi jedan gradić s ponosom je neke godine objavio svoju statistiku: Popilo se u tom varošu 1849 lil vina, 252 hl rakije i likera, 16 hl ruma i likera, 1226 hl piva, u vrijednosti 5,340.000 Din, a pribrojivši i privatan konsum ukupno za 7,600.000 Din. To će, uostalom, i biti uzrok tim našim »krizama« i neimaštini za različne kulturne potrebe, posebno za knjige. Novine su jedino u sretnijem položaju, učinivši dakako premnogu koncesiju, a kad bi i naši časopisi mogli raspisivati na pr. »sportske konkurse« ili koje druge, i ako se nebi našlo blizu 60.000 natjecatelja (kao što se dogodilo jednom vodećem dnevniku u prijestonici) ipak bi se okupio još uvijek lijep broj, i kriza valjada ne bi postojala. Ali, eto ne ide, ne može ... I puste sreće da se radi samo o našem časopisu!

Završavamo s pripisom jednog prijatelja »Narodne Starine« koji je htio da bude povjerenikom našeg časopisa, ali ni mnogogodišnjim nastojanjem nije uspio, pa veli: »Saljem Din 96 za 3 primjerka. Teškom mukom, žalibože, uspio sam da ih rasturim u gradu od neko 45.000 stanovnika. Signum temporis!«

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB